ZİYA GÖKALP

MAKALELER VIII

Hazırlayan
FERİT RAĞIP TUNCOR

KÜLTÜR BAKANLIĞI
YAYINLARI

ZİYA GÖKALP

MAKALELER
VIII

Hazırlayan
FERİT RAGIP TUNCOR

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI: 388
ZİYA GÖKALP DİZİSİ: 18

Kapak: Grafik Stüdyo S

Onay: 11.6.1981 gün ve 831.0 — 1081 sayı
Birinci baskı, Kasım 1981
Baskı Sayısı: 5000
Altuğ Matbaası — ANKARA

HALKA DOĞRU MECMUASI'NDA YAYINLANAN YAZILAR

HALK MEDENİYETİ

I

BAŞLANGIÇ

Her kavmin iki medeniyeti var : Resmi medeniyet, halk medeniyeti. O halde kavimlerin medeniyetlerinden bahseden bir ilim olan "İçtimaiyat" ın halk medeniyetini tetkik eden bir şubesi de olmak gerek.

İşte kaideleri yazılı olmayan ve ancak ağızdan ağıza geçmek suretiyle bir soyda uzayıp giden bu ananevi medeniyeti mütalaa eden ilme "Halkiyât" adı verilir.

Başka kavimlerde resmi medeniyetle halk medeniyeti o kadar açık bir surette ayırt edilemez. Türklerde ise bu ayrılık ilk bakışta göze çarpar. Türklerde resmi lisandan, resmi edebiyattan, resmi ahlâktan, resmi hukuktan, resmi iktisadiyattan, resmi teşkilattan büsbütün başka bir halk lisanı, halk edebiyatı, halk ahlâkı, halk hukuku, halk iktisadiyâtı, halk teşkilâtı vardır. Bu hadisenin sebebi, Türklerin, kendi müesseselerini yükseltmek suretiyle bir medeniyet ibda etmek yolunda gitmeyip yabancı milletlerin müesseselerini iğtinâm ve onlardan yapma bir medeniyet tertip etmeleridir.

Türk ruhu, böyle bir uçuruma düşmemek için, Türklere ilk defa birtakım sağlam duygular ilham etmişti : Türk yalnız kendisini necip görür, kendinden gayriye "tat" derdi.

Türklerden herhangi bir kısım "tat" milletleri taklit ederek Türklükten uzaklaşırsa onları da "sart" tabiriyle kendisinden ayırırdı. Türk'ün kendine mahsus bir medeniyeti vardı ki bunu" uygurluk" namıyla başka medeniyetlerden ayırt ederdi. Uygurluğun ananelerine

"türe", nizamlarına "tüzük", fıkhına "yasa" adları verilmişti. Türk kendi milletini "kainât" kadar müstakil gördüğü için milletine ancak — bütün kelimesinde müştak olmak üzere— "budun" tabirini layik görebilmişti. Türk, taptığı yaradana "Türk Tanrısı" tesmiye eder ve onu yalnız Türklerin ilâ ve ihyasıyle meşgul görürdü. (Kültekin kitâbesi).

Türk vicdanının bu doğru mefkûreli ruhîyetine rağmen, Türk kavminin resmi uluları "divan" teşkilâtı yüzünden milli ananeleri unuttu. Tatları medeniyetçe kendisinden daha üstün görerek taklit etti, binaenaleyh Türklerin resmi seçmeleri, "sarhlık" uçurumuna düştüler. Bereket versin ki halk seçmeleri, şifahi ananeleri muhafaza ederek Türklüğü büsbütün izmihlâlden kurtardılar. Selçuki tahtının münhal kaldığı bir sırada Gıyaseddin namında bir şehzadeyi iclâs ederek hükümet dizginini eline alan Karamanlı Mehmet Bey'in ilk işi divan yaparak devletin resmi lisanı olan Farisiyi ve memleketin içtimai dili olan Rumcayı yasak ederek Türkçenin resmi ve içtimai lisan olduğunu ilân eylemek oldu (Necip Asım Bey'in Türk Tarihi).

Bu tarihi vaka, hâlâ Karaman Rumlarının Türkçeden başka bir dil bilmemelerini pek güzel izah eder. Osmanlı Türkleri in az zamanda şevketli bir saltanat kurmaları, hükümetin halk seçmeleri elinde olmasından idi. O zaman Enderun-i Humâyûn, Acemi Oğlanlar Kışlası, Paşa Daireleri namında üç ameli mektep vardı. Bu mekteplerde, Arap, yahut Acem'in tahriri ilimleri değil, Uygur Türklerinin siyasi ve içtimai tecrübelerden mütehassıl şifahi irfanları tatbik — tedris değil ! — edilirdi.

İşte Lala Şahin Paşalar, Ferhat Paşalar, Özdemiroğlu Osman Paşalar sutûrda değil, sudûrda bulunan bu halk irfanıyla, Türk yasasıyla terbiye görmüşlerdi. Resmi bir mahiyeti haiz medreselerden yetişen âlimler ve şairler bu fevkalbeşer ve kendi zu'mlerince bilgisiz kahramanları kasidelerle medh ve tebcil etmekten başka Osmanlılığa hiçbir hizmet etmemişlerdi. Hükümet, bu halk seçmelerinin (tarik-ı seyfi ricalının) elinden medrese yetiştirmelerine (tarık ilm-i ricaline) geçtikten sonradır ki Osmanlılık, merkez-i sikletini kaybede-

rek yuvarlanmaya başladı.

Bu izahlardan anlaşılıyor ki bizi yükselten amilleri halk medeniyetinde, inhitata düşüren müessirleri de resmi müesseselerimizde aramak lazım. Fakat şunu unutmayalım ki bir milletin şifahi ananesiyle tahriri maarifi arasında bu kadar derin bir ayrılık açılırsa resmi medeniyet halkın bütün zekâlarını emerek halk medeniyetini büyük bir kansızlığa düşürür. Başka milletlerde halk ile resmi seçmeler arasında daimi bir fikir ve duygu alışverişi vardır. Türklerde bu iki sınıf arasındaki münasebetler inkıtaa uğramış olduğu için, ne resmi âriflerde milli bir hassasiyet, ne de halk irfanında usuli bir intizam ve irtika mevcut olabilmiştir. Bu sebepten dolayı Türk halkı da yavaş yavaş gerilemeye, sartlaşmaya mecbur olmuştur. O halde Türk halkiyâtını tetkik ederken bu inhitat hadiseleri de tetkik olunmak iktiza eder. Halkiyat sekiz, bahse tefrik olunabilir : Halk teşkilâtı, halk felsefesi, halk ahlâkiyâtı, halk hukukiyâtı, halk bediiyâtı, halk lisaniyâtı, halk iktisadiyâtı, halk kiyemiyyâtı. Bu mebhasleri birer birer tetkik edeceğiz.

Halka Doğru
(Sayı : 14, 10 Temmuz 1329)

HALK MEDENİYETİ

II

RESMİ TEŞKİLAT, HALK TEŞKİLATI

Her teşebbüsü hükümetten, yani resmi teşkilâttan bekleyenler için hükümet "ruh", halk ise "bedeni"dir. Bizce hakikât bu telakkinin tamamen zıddıdır ; yani milletin ruhunu "halk", bedenini ise "hükümet" teşkil eder.

Hükümet "divan"lardan mürekkeptir. Kabine ; millet meclisi, ordu, idare, vilâyet meclisleri, resmi mektepler, resmi müesseseler birer divandan ibarettir. Divanların bütün işleri katı kanunlarla, nizamlarla bağlıdır. Divanı teşkil eden memurların terfi' ve tenzilleri sabit usullere tabidir. Bu usullere göre ehliyetten evvel "kıdem", zekâdan mukaddem "mansıp" nazara alınır. Divanlar lâyetegayyer kaidelere tâbi olduğu için içtimai ve siyasi hayatın her gün değişen ihtiyaçlarına hiçbir zaman tamamiyle intibak edemez. Binaenaleyh hükümet teşkilatı bedenimizi teşkil eden uzvi mekanizmalar gibi, birtakım mutelâsık ve müteselsil makinalardan ibarettir.

Halk dediğimiz heyet ise aile, köy, aşiret, hirfet, sanat şirketleri, cemiyetler, siyasi fırkalar dini ve lisani cemaatlar gibi birtakım "ocak"lardan müteşekkildir. Ocak, hiçbir kanunla, hiçbir lâyetegayyer kaide ile bağlı değildir. Ocaklar (kökleri) mazide ve (dalları) istikbalde olan canlı ve tekâmuli ananelere maliktir. Ocakta zekâ ve ikdarın faaliyetine sed çekecek bir "silsile-i meratip" zinciri yoktur. Meğer ki, ocak dediğimiz şey de içtimai bir tereddi ile resmileşerek divana münkalip olsun.

Halk teşkilâtının, milletin ruhu olduğunu ispat için divan makinalarını tahrik eden âmillerin ocaklar olduğunu göstermek kifâyet

eder. Hükümet makinasında en mühim çarhlar, millet meclisi ile kabinedir. Bu çarhları tahrik eden kuvvetlerin siyasi fırkalar olduğunu bilmeyen yoktur. Siyasi fırkalar ise birer ocaktan, yani halk müessesesinden başka bir şey değildir.

Vilayet meclislerini idare eden eller de, mahalli fırkalar, yani eşraf heyetleri, iktisadi şirketler, ruhani meclislerdir.

Donanma cemiyetinin Bahriyeye, Müdafaa-i Milliye teşkilâtının orduya ne kadar kuvvetli müzahirler olduğunu tecrübe ile anladık. "Türk Gücü" kabilinden "Boy-Scouts" müesseselerinin milli satvetimize ifa edeceği hizmetleri başka milletlerdeki misallerden istidâl ediyoruz.

Memleketimizin en büyük servet menbalarına hâkim olan hükümet teşkilâtından, iktisatça kimler istifade ediyor ? Hangi unsurlar iktisadi teşkilata malik ise onlar ! Bu gibi teşkilâttan mahrum olan Türk - İslâm unsurunun, yurdumuzun hazinelerinden ufak bir pay bile alamadığını her an teessüfle görüyoruz.

Bu misaller halk müesseselerinin resmi makinaları tahrik ettiğini isbata kâfidir. O halde yalnız hükümet teşkilâtına güvenerek halk teşkilâtımızı ihmal etmenin ne kadar yolsuz olduğunu anlamamız ve hiç olmazsa bundan sonra yalnız cesetli değil, aynı zamanda ruhlu bir millet haline gelmemiz lazım gelir.

* * *

Osmanlı Devleti yeni teşekkül ederken, bütün müesseselerimiz ocak halinde idi. Enderun-u Humâyûn, Acemi Oğlanlar Kışlası, Paşa Daireleri birer ameli mektep halinde idi. Genç zekâlar bu ocaklara intisap ederek ehliyetlerine göre kılıç-timardan vezir-i azâmlık rütbesine kadar iktisap ederlerdi. Levent Ocakları, birkaç korsan gemisiyle memleketler fetheden Hayrettin Barboroslar, Turgut Reisler yetiştirildi.

Yeniçerilik, Sipahilik, Garp Ocakları, Mısır ve Bağdat Kölemenleri birer aile ocağı halinde idi. Bu ocakların ananeleri, pirleri, husus asabiyetleri vardı. Bir milletin ihtiyarlaması, ocakların divan halini geçmesi demektir. Ülkemizdeki halk teşkilâtının resmi müessesele haline girmeye başladığı gün Osmanlılık ihtiyarlamaya başladı Bu sırada gayr-i müslim unsurlar halk teşkilâtına gittikçe ehemmiyet vererek gençleştiler. Patrikhaneler, metropolithaneler, cemaat mektepleri, şirketler, ticarethaneler, komiteler, çeteler birer mücahit ocağı halinde çalıştılar ve nihayet bu kavmi ocaklardan birer devlet peyda olarak Osmanlı saltanatından ayrıldığını görmeye başladık. Bu küçük devletler istiklâle nail olduktan sonra resmi müesseseler teşkil ettiler. Fakat bu resmi teşkilâtın ruhları yine ocak halinde idi. Bizde olduğu gibi divan mahiyetine geçmemişti. Bundan dolayıdır ki küçük Balkan devletleri ruhi milletler halinde çalıştılar, yükseldiler. Biz ise gittikçe inhitaya, inkiraza sürüklendik : Çünkü bizim ruhumuz uyuşmuştu. Milletler uzviyetler gibi değildir. Bir uzviyet ihtiyarlasa bir daha gençleşmez. Halbuki bir millet, halk teşkilâtını yeniden diriltebildiği için gençleşmek iktidarına maliktir.

Bazıları, bir milletin gençleşmesi için öldükten sonra dirilmesi lazımdır derler. Yani hükümet teşkilâtını elden çıkardıktan sonra halk müesseseleri yapabilir demek isterler. Biz bu fikirde değiliz. Bize göre tabii bir cereyanın yapacağı bu mucizeyi (hayati bir hamle) de husule getirebilir. Gelecek mekalelerimizde bu husulün suretini izah edeceğiz.

Halka Doğru
(Sayı : 19, 15 Ağustos 1329)

İSLAM MECMUASINDA YAYINLANAN YAZILAR

İSLAM TERBİYESİNİN MAHİYETİ

İslâm terbiyesi denilince iki fikir hatıra gelir : Birincisi İslâmiyetin terbiyede tatbik ettiği usuller, ikincisi yetiştirilecek çocukların İslâm akaidine göre terbiye edilmesi.

İslamiyetin terbiye usullerini tetkik etmek terbiye tarihine aittir. Biz bu makalede tarihten değil, bugünkü hayattan bahsedeceğiz, İslâmiyetin; terbiye mefkûrelerinden birisi olduğunu göstereceğiz.

Bir mektep programına göz gezdirdiğimiz zaman çocuklarımıza üç türlü bilgi öğrettiğimizi görürüz. Evvela milli lisan ve edebiyatımızı, milli tarihimizi öğretiyoruz ki Türk dilinden, edebiyatından, Türk tarihinden başka bir şey değillerdir.

Saniyen Kur'anı Kerim, tevcid, ilmihâl gibi dini dersler ve İslâm tarihi ile İslâm lisanları okutuyoruz.

Salisen riyaziyat, tabiiyat gibi ilimleri ve bu ilimleri öğretmeye yarayan ecnebi lisanlar ile elişleri, idman gibi hünerler öğretiyoruz. Bu kısa göz gezdirmeden anlaşılıyor ki terbiyede takip ettiğimiz gayeler üçtür : Türklük, İslâmlık, Muasırlık.

Bir Türk babası, çocuğunun Türkçe konuşmamasına, Türkçe okuyup yazmamasına, Türk tarihini bilmemesine rıza gösteremez, aynı zamanda İslâm itikat ve ibadetlerini bilmemesini, İslâm tarihinden bihaber kalmasını da tasvip edemez. Bu baba çocuğunun Türk ve İslâm olarak büyümesini istediği gibi, muasır bir insan olarak yetişmesini de arzu eder. O halde bizim için tam bir terbiye üç kısımdan mürekkeptir: Türk terbiyesi, İslâm terbiyesi, Asır terbiyesi.

Tanzimattan evvel çocuklarımıza yalnız İslâm terbiyesi veriliyordu. Tanzimatçılar memleketimize asır terbiyesini sokmaya çalıştı-

lar. Bidayette bu iki terbiye arasında büyük çarpışmalar oldu. Yeniçerinin yerine Nizam-i Cedid'i ikame etmek küfür sayıldı. Avrupa kisvesini taklit etmek dinsizlik suretinde görüldü. Mekteplere resim, Fransızca gibi derslerin idhaline itirazlar edildi.

Arzın küreviyeti, güneşin istikrarı gibi hükümler, nakle mugayirdir denildi. Tecrübeten ve aklen sabit olan bu hakikatleri teyit için nakli deliller aramaya ihtiyaç messetti.

Mamafih yavaş yavaş asır terbiyesi yerleşmeye, yer tutmaya başladı. Fakat maateessüf, o kıymet buldukça İslâm terbiyesi ehemmiyetini kaybetmeye yüz tuttu. Vakıa mektep programlarında dini dersler yine mühim bir kemiyet teşkil ediyordu. Fakat İslâm terbiyesinin inhitakı kemiyet itibariyle değil, keyfiyet cihetiyle idi. Dini dersler canlı bir surette okutulmuyordu. Din mualimleri ilmi hakikatlere hâlâ bid'at nazariyle bakıyor, bu suretle talebenin itimadını kaybediyordu. Bundan başka dini terbiyede ilmi usuller tatbikine de henüz başlanmamıştı.

İşte böyle bir zamanda idi ki Türk — İslâm âleminin duçar olduğu karışıklıklar ve bunları takip eden felâketler "Türk milliyeti" ve "İslâm beynelmilliyeti" namlarıyla iki canlı mefkûrenin tecellisine sebep oldu. Bugün musibetlerin darbesiyle uyanan genç zekalar hezimetimizin mesuliyetini terbiyedeki mefkûresizliğimize atfediyorlar. Diyorlar ki : "Biz gençlerimize ne milli terbiye, ne de dini terbiye vermek istemedik. Halbuki fertleri mukaddes gayeler için ölmeye sevkeden duygular din ve milliyet hislerinden ibarettir. Biz çocuklarımıza Türk ve İslâm terbiyeleri vermediğimiz gibi asır terbiyesi de veremedik. Çünkü asır terbiyesinin gayesi en müterakki milletlerin imâl ve istimal ettikleri aletleri bizim de yapabilmemiz ve kullanabilmemizdir. Halbuki biz iktisat âleminde olduğu gibi askerlik dünyasında da asrımızın aletlerini kullanmaktan âciz olduğumuzu gösterdik. İlmin miyarı ameldir. Ameldeki muvaffakiyetsizliğimizle ilimdeki behresizliğimizi ispat ettik. O halde ne mütehassıs mütefenninler yetiştiren alî mekteplerimiz, ne de vatandaşlar yetiştirmeye çalışan rüşti ve idadilerimiz hiçbir fayda temin edememişlerdir."

Tasvir- i efkâr gazetesi bu gıoi esaslara istinat ederek Tanzimat terbiyesinin iflâsını ilân etti. Şimdi, üç mütefekir zümre yeni terbiyemizin temellerini kurmaya çalışıyor. Türk terbiyecileri yeni hayatta milli ananelerin nasıl bir vazife ifa edeceğini gösterirken asır terbiyecileri de ilimlerden ameli ve iktisadi faydalar temini için tedriste hangi usullerin tatbik edilmesi lazım geldiğini iraeye gayret ediyor. Bu mücahede devrinde İslâm terbiyesinin istinat ettiği esasları da aramak iktiza eder.

Bu üç terbiye birbirinin muavin ve mükemmeli olmakla mükelleftirler. Halbuki selâhiyetlerinin daireleri ve bu dairelerin hudutları makul ve muhik bir surette tayin ve tahdit edilmezse yekdiğerine muarız ve muhasım da olabilirler. Asır terbiyesi maddiyat sahasında kalmayarak maneviyat âlemine tecavüz ettiği dakikada İslâm ve Türk terbiyelerinin hukukuna taarruz etmiş olur. Milli ve dini terbiyelerin hudutlarını tayin etmek ise daha güçtür. İslâm ananelerinden hangilerinin doğrudan doğruya İslâmiyete, hangilerinin Arap, Fars, yahut Türk'e ait olduğunu göstermek amik tetkiklere muhtaçtır.

Binaenaleyh İslâm terbiyesi, esas itibariyle Türk ve asır terbiyelerini kabul etmekle beraber bunlar tarafından kendi sahasına vuku bulacak tecavüzlere meydan vermeye çalışacak ve aynı zamanda hakiki İslâm akide ve ananelerini hem bidayette Arap kavminden intikal eden, hem de bilâhara sair kavimlerden istiare olunan âdet ve bid'atlardan tefrika ikdam edecektir.

İslam Mecmuası
(Sayı: 1, 30 Kanunusanî 1329)

FIKIH VE İÇTİMAİYAT

İnsanın amelleri -ameli bir surette - iki nokta-i nazardan tetkik edilebilir : Birincisi nef'u zarar nokta-i nazarından, ikincisi hüsn-ü kubh nokta-i nazarından.

İnsanın amellerini nef'u zarar nokta-i nazarından tetkik eden ilme - hıfsızıssıha, iktisat, idare manalarını cami olmak üzere - "tedbir" namı verilebilir. Bu ilim nef'u zarara, ferde, aileye, medeniyete devlete ait olduğuna göre "tedbir-i nefs","tedbir-i menzil "," tedbiri-i medine "," tedbir-i devlet" gibi isimler alır.

İnsanın amellerini hüsn-ü kubh (iyilik, kötülük) nokta-i nazarından tatbik ve takdir eden ilme - İslâm âleminde - "fıkıh" namı verilir. Hüsün yahut kubhu haiz olan amelleri "dini ibadetler" ve" hukuki muameleler" diye ikiye ayırabiliriz (1).

O halde fıkhı İslâm "menâsik-i İslâmiyye" ve "hukuk-u İslâmiyye" namlarıyla iki mebhâs-ı müstakili müştemildir.

(Son asırda fıkıh, tahsisen iki manada kullanıldığı için âdeta "hukuk-u İslâmiyye" tabirinin müteradifi olmuştur.)

Amellerin nef'u zararını tayin ve takdir eden (tecrübeye müstenit) akıldır. Amellerin hüsn—ü kubhuna gelince "Mu'tezile" ye göre bunlarda da akıl hâkimdir. Halbuki bir işin akıl tarafından takdir olunan hüsün yahut kubhu nef'u zararından başka bir şey değildir. Bir amelin nef'u zararını temyiz etmekle hüsn'u kubhunu takdir etmek ayrı ayrı şeylerdir. İyi, faydalı olduğu için iyi değildir, belki iyi olduğuna inanıldığı için iyidir. Vakıâ iyi aynı zamanda — cemaat nokta-i nazarından

(1) Ahlâki fiiller bu iki nevi amellerin vicdani safhalarından ibaret olduğu için fıkıhda ayrıca bir ahlâk bahsi tedvin edilmemiştir.

faydalıdır da. Fakat iyinin faydalı olması iyiliğine inanılmasının sebebi değil, neticesidir. İyi menfaatle meşrut olduğu zaman iyilikten çıkar. Bunun içindir ki iyinin "mutlak "ve makulevi" olması iktiza eder. Bu hal yalnız dini mukaddeselere mahsus değildir, siyasi ve milli muazzezelerde de aynı keyfiyeti görürüz. Bir kavim münderis olduğu lisanını ihtiyaya çalıştığı zaman bunu faydalı olduğu için yapmaz ; milli lisanın muazzeziyetine inandığı için yapar, vatanperver vatanı yolunda ölürken "karnım nerede doyarsa vatanım orasıdır" diye düşünmez, bir sancağı düşmana kaptırmamak için binlerce askerin feday-ı cân ettiği vakidir. Halbuki maddeten bir bez parçasından ibaret olan sancağın hasım eline geçmesinde maddi hiçbir zarar mevcut değildir. Güneş insanlar için aydan daha nafidir. Bu hal "hilâl" i muazzez bir timsal ittihaz etmemize mani olmamıştır. Fes yahut kabalak ve kalpağı şapkaya tercih ettiğimiz zaman bunu sıhhatçe daha faydalı, yahut bahaca daha ucuz oldukları için yapmıyoruz.

Şüphesiz içtimai vicdanımızda milli bir kıymetleri olduğu içindir ki bunları taziz ediyoruz.

Bu misallerden anlaşılıyor ki mukaddeseleri menfaatle mesaha, muazzezeleri mantıkla tahlil ettiğimiz takdirde (vicdan) mudebbireye inkilâp eder, ahlâkın yerine hıfzıssıha ve iktisat kaim olur.

Bugünkü felsefe ve içtimaiyatın kuvvetli delillerle iptal ettiği bu "zihincilik" ve "menfaatçilik" nazariyelerini vaktiyle ehl-i sünnet üleması da reddetmişti. Ehl-i sünnete göre "hüs-ü kubh"da - akıl müdrik olmakla beraber - şer'i hâkimdir.

Şer' amellerin hüsn ü kubhunu iki milyara müracaatla takdir eder. Bu milyarlardan birincisi "nass" ve, ikincisi "örf"tür. Nass, kitap ve sünnetteki delillerdir. Örf ise camaatın ameli siyret ve maişetinde tecelli eden içtimai vicdanıdır.

Amellere hüsn ü kubhu nâtık olmak üzere nisbet olunan hükümler nassa göre : Vacip ile haramdan ; örfe göre : maruf ile münkerden

ibarettir. Mübah ise ne vacip, ne haram (2) ne maruf, ne münker olmayan amellerin sıfatıdır.

Mamafih örfün vazifesi yalnız içtimai bir surette maruf ile münkeri temyizden ibaret değildir. (ma reâhu'l mü'minune hasesen fehüve indallah'ı hasen) hadis-i şerifi ve (örf ve amel nass ile amel gibidir.) kaide-i fikhiyesi mantukunca örf ledeliktiza nassın da yerini tutar.

Müslümanlar nassların nâtık olduğu emirlere ve nehylere ittiba mecburiyetinde bulundukları gibi marufu emir ve münkeri nehy etmekle de mükelleftirler. Maruf ve münker ise içtimai vicdanın tahsin yahut takbih ettiği amellerden ibarettir.

Şu halde fıkıh bir taraftan "vahy"e, diğer cihetten "içtimaiyyet"e istinat eder. Yani İslâm şeriatı hem ilâhi, hem de içtimaidir.

Fıkhın nakli esasları mutlak ve gayr-i mütehavvildir. Kur'an-ı Kerim mahfûz, sünnet-i peygamberi alâ kaderi'l imkân mazbuttur.

Şeriatın semavi kısmı bir tesisi ilahi olduğu için esasen "kemal-i mutlak "halindedir. Binaenaleyh bu kısım terakki ve tekâmülden münezzehtir. Dinin esasatını sair içtimai müesseseler gibi tekâmül kanununa tabi telakki etmek doğru olamaz. Çünkü din, nezihkâr bir imanla inanıldığı zaman dindir, mutlaka ve lâyetegayyer olduğuna inanılmayan bir din, dinlikten çıkar.

Fıkhın içtimai umdelerine gelince bunlar içtimai şekillerin ve bünyelerin istihalelerine tabidir. Binaenaleyh bunlarla beraber değişebilir. Her örf mutlaka bir içtimai enmûzecin örfüdür. Enmûzec için marufattan olan bir kaide diğeri için münkerattan olabilir, 'Tarih ve kavmiyat kitaplarına göz gezdirilince âdetlerin, teamüllerin, istimallerin zaman zaman, cemaat cemaat değiştiği görülür.

Vakıa hüsn ü kubh, zihincilerin iddia ettiği gibi ferdi ve akli değil, mefkûrecilerin kabul ettikleri vecihle fevk-al-akıl ve iştimaidir. Fakat içtimai ve mutlak olmaları cemaattan cemaata mütebeddil

(2) Mendup ile mekruh vacib ile haramın dereceleridir.

olmamalarını istilzam etmez. İçtimai mutlakiyet mukayediyyetle imtizaç edemez, fakat nisbetiyle itilâf edebilir. (İçtimai mutlakiyet bir kaidenin muayyen bir enmûzec -i içtimai dahilinde bilaşart ve makulevi (categorique) olması demektir. Mesela devletlerin kanunları birbirine uymamakla beraber her devletin kanunu kendi memleketinde mutlak bir mutâiyyeti haizdir. Nasıl ki milletler için ahlâk da böyledir.) Fiillerin hayır yahut şer olması içinde cereyan ettikleri içtimai enmüzeclere nisbetledir. Buna binanen yalnız zamanların tegayyürüyle değil, nisbet olundukları cemaatlerin tahallüfüyle de ahkâmın değişmesi lazım gelir.

Meselâ bir aşirette ferdin fiillinden (Semiye) gens'i mesuldür, fakat medeni bir şehirde bu kaidenin tatbiki caiz olamaz. Yine bir aşirette velâyet-i hassa (yani semiye reisinin hâkimiyeti) velâyet-i âmmeden (yani aşiret şeyhinin hâkimiyetinden) daha kuvvetlidir. Medeni bir millette semiye küçülerek aileye, aşiret büyüyerek devlete istihale ettiği için bu kaidenin tatbiki hukuk-i ammenin istinadgâhı olan velâyet-i ammenin tezelzül ve inhilâlini mucip olur.

İçtimaiyata göre aile (Maderi aile = Clan maternel), (Pederşâhi aile = Famille patriarchale), (Mesnevi aile = Famille dualiste) safhalarından geçmiştir.

Bugün muhtelif kavimlerdeki aileler ya bu üç enmûzeçten birine yahut aralarındaki hadd-ı fasıllara mensuptur. Bu emmûzeçlerden her birinde erkeğin, kadının, çocuğun hukuki münasebetleri tahallüf ettiği sabit olduktan sonra, hepsini aynı ahkâma tabi tutmak mümkün olabilir mi? Zaten ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürüne cevaz verilmesi de ezmâna taban içtimai enmûzeçlerin tahavvül etmesinden mütevellit değil mi ?

Vakia mevrid-i nassda içtihada mesağ yoktur, fakat nassın verid olmadığı mevkilerde örf ile amel nass ile amel gibi değil midir? Bazı fakihlere göre nass örften mütevellit ise mevridi nassda da içtihada cevaz vardır. O halde örfün fıkıhtaki sahası daha genişlemiş olur.

Balâdaki temhidâttan şu neticeyi çıkarabiliriz :

Fıkhın menbaları ikidir : Nakli şeriat. İçtimai şeriat. Nakli şeriat, tekamülden mütealidir. İçtimai şeriat ise içtimai hayat gibi daimi bir sayruret (devenir) halindedir. O halde fıkhın bu kısmi İslâm ümmetinin içtimai tekâmülüne tebaan tekâmül etmeye müsteit değil, aynı zamanda mecburdur da. Fıkhın nusûsa istinat eden esasatı kıyamete kadar sabit ve lâyetegayyerdir. Fakat bu esasların nassın örfüne, fakihlerin icmâma müstenit olan içtimai tatbikatı her aşrın icabât-ı hayatiyesine intibak zaruretindedir.

İslam Mecmuası
(Sayı : 2, 13 Şubat 1329)

İÇTİMAİ USUL–İ FIKIH

Fıkhın iki menbaından birincisi "nass", ikincisi "örf" dür. Fıkhın birincisi menbaı fevkalâde ihtimamlarla tefahhus edilmiş ve bu suretle müteaddit ulum-i kur'aniyye ve hadisiyyeden başka bir de ahkâm-ı fıkhiyyenin hususan ne yolda iştikak ve teferru ettiğini gösteren Usul-i fıkıh namiyle bir ilim tekevvün etmiştir. Acaba örf hakkında da böyle ihtimamkârâne tetkikler yapılamaz mıydı ? Örflerin zümrelere ve zümrelerin tekâmüli safhalara göre nasıl değiştiğini ve sonra bu tahavvül ve tekâmül örflerin fıkha ne yolda tesirler icrâ ettiğini gösteren içtimai bir usul tedvinine imkân yok muydu ?

İçtimaiyât ilmi müsbet bir ilim olarak, ancak yakın zamanlarda teşekkül etmeye başladığından bu tetkiklerin icrasiyle böyle bir ilmin tedvinini geçmiş asırlardan beklemek doğru değildir, her cemaatın canlı hukuku, hakiki kanunu hayatının muhassalası olan örfünden ibarettir. Kitaplarda yazılı olan düsturları tefsir ve hayata tatbik eden, vicdanlarda yaşayan kaidelerdir. Bundan dolayıdır ki bidayette asli bir menba gibi telakki olunmayan örf fakihlere kendisini başka tariklerle kabul ettirmeye muvaffak oluyordu.

İslâm cemaatı hukuki ihtiyaçlarını tatmin için evvel emirde Kur'an-ı Kerim'e müracaat ediyordu. Bir taraftan da bu cemaat günden güne gayet seri bir surette tevessü etmekte olduğundan, içtimai hayatında ve dolayısıyla örf ve âdetinde amik tahavvüller husule geliyordu.

Binaenaleyh örfün bi-nihâye ânâtından bazısına bu menbada mabih'it tatbik bulamadığı zaman sünnet ve hadise müracaat ediyordu. Hatta İmamı - Malik hazretleri, Medine ahalisinin içtimai anenesini de sünnetin halk arasında münteşir bir şekli diyerek mabih'it tatbik addediyordu. Örfün payansız ihtiyaçları bu menbalarda da tatmin

olunamadığı vakit içtimâ' ve kıyas esaslarına müracaat edildi. Aynı zamanda İmam-ı Azâm hazretleri örfün müstakil bir esas olarak nazara alınması lüzumunu hissederek nasın ihtiyacına evfak olan ciheti kıyasa tercih etmekten ibaret olan istihsan kaidesini vazetti. İmam-ı Ebu Yusuf hazretleri "nass ile örf teâruz ederlerse bakılır : Eğer nass örften mütevellit ise örfe itibar edilir" kaidesini kabul etti.

Örfe ve içtihada itibar etmeyen, nassın zahiri manasına tevfik-i hareketten başka bir esas kabul eylemeyen yalnız bir fakih zuhur etti. Bu zat Zâhiriyye mezbehinin imamı olan Davut bin Ali idi. Hayata kıymet vermeyen bu mezhep, hatasına uygun bir cezaya duçar oldu ; yani hayat tarafından kabul edilmedi. Binaenaleyh muahharen bazı şöhretcûların bu yolu müceddeden ihyaya çalışmalarına rağmen Zâhiriyye mezhebi hiçbir zaman yaşamadı ve hiçbir iz bırakmadı. Görülüyor ki (İçtihat) örfe intibak ihtiyacından doğduğu gibi fıkhın tevessü ve teşa'ubu da örfün inkişâf ve teferu'iyle beraber yürümüştür. Fıkhın tarihini yazmak için evvel-emirde İslam örflerinin tarihini bilmek iktiza eder.

Evet, İslâm şeriatı semavi köklere malik bir tubâ ağacıdır. Fakat bu ağacın hikmet-i vücudu dünyevi bir feza ve muhitte yaşamak, içtimai örflerden hava, hararet ve ziya alarak medeni ihtiyaçları tatmin etmektir. Bu ağaç birkaç asır yemiş verdikten sonra artık nâmiyeden mahrum kalmıştır denilemez.

İslâm şeriatının kıyamete kadar her asrın şeriatı olarak kalacağına imân edenler bu ağacın daima canlı ve velûd olduğunu kabul etmek ıztırarındadırlar ; çünkü yaşamayan ve yaşatamayan bir kanun, hayatın nazımı olamaz. Bu ifadelerden anlaşılıyor ki fıkhın nassi bir usulü olduğu gibi içtimai bir usulü de vardır.Fakat bu içtimai usul-ü fıkıh içtimaiyât ilminin tesisi bu asra nasip olduğu için şimdiye kadar tedvin edilememesi bunun tesisi vazifesi bu zamanın fıkıh ve içtimayatçılarına kalmıştır. Fakihler ve içtimiyatçılar diyorum : Çünkü bunu ne yalnız fakihler, ne de yalnız içtimayatçılar yapamaz. Bu iki sınıfın ilmi teavünü olmadıkça bu yeni ilim teessüs edemez.

Örfün, efkâr-ı umumiyye (opinion publique) âdât (moeurs), teamil (coutume), istimâl (usage), anane (tradition) gibi şekilleri var, fakihlerin içmai mutaazi şûrânın kararları da örfün bir nevi tecellileridir. Hatta tevâtürün, örfün menfi tesirlerinden âzâde olup olmadığını anlamak da bir içtimaiyât meselesidir.

Evvelen, örfün bu gibi muhtelif şekillerini ilmen tarif ve tasnif etmek lazımdır.

Saniyen, örfün ahlâki, hukuki, siyasi kısımları vardır ki aralarındaki farklar taharri ve tayin edilmek iktiza eder.

Salisen, örfteki tahavvül ve tekâmüllerin sair tabii hadiselerde olduğu gibi sabit ve zaruri kanunlara tabi olup olmadığı tetkik edilmelidir.

Avrupalı içtimaiyâtçılar kavmiyât, tarih ve ihsaliyât ilimlerinin mukayese usulleriyle irae ve isbat ettiler ki" müşabih şerait-i içtimaiyye dahilinde bazı ahlâki ve hukuki müesseseler, bazı dini itikatlar aynı enmûzecde kalıyorlar; hayat-ı içtimaiyyenin ayniyeti, müesseselerin ayniyetini mucip oluyor. Hatta ispat olundu ki aynı enmûzecden olan cemaatlerde — bu cemaatler birbiriyle münasebette bulunamayacak derecede yekdiğerinden zamanen ve mekânen uzak oldukları halde- en fer'i âdetler ve teamüller bile mümâselet-i kâmile arz ediyor.

Aynı enmûzeclere ait müesseselerin bu münasebet-i muttaridesi hadisât-ı içtimaiyyenin muayyeniyet, (determinition) kanunundan müstesna olmadığına en mükemmel bir delildir. (Durkheim). Bazı ülemamız maddi hadiselerde tecelli eden kavanın-i tabiiyyeyi sünnet-i ilâhiye telakki etmişlerdir. Bu telakkiyi içtima-i kavamn-i tabiiyyeye, içtima-ı muayyeniyete de teşmil edersek hiss-i diniye daha muvafık bir hareket olmaz mı ?

Mademki kavimlerin ve ümmetlerin içtimai vicdanları, ahlâki âdetleri, hukuki teamülleri, siyasi efkâr-ı umumiyeleri ferdi iradelerden müstakil ve onlara hâkim olan tabii kanunlara tâbidir, bu sünnetleri tesnin ve bu kanunları taknin eden kudret meşiyyet-i ezeliyeden

başka ne olabilir ?

O halde örfde de nass gibi hakiki ve sarih bir surette değil, fakat zimni, mecazi bir itibarla ilâhi bir mahiyeti haiz olmaz mı ?

İmam-ı Ebu Yusuf hazretleri "nass örften mütevellit, ise, itibar örftedir" diyor. Acaba dünyevi işlere ve içtimai hayata taallük eden nassların hemen kâffesi örften mütevellittir denilemez mi ?

İçtimai muayyeniyet ve ittiradı, âdetullahın tecellisi olarak kabul ettikten sonra bu sünnet-i sübhâniyenin içtimai hayata taallük eden nusûsta da esas olması gayet tabiidir.

Mamafih içtimai usul-ü fıkıh, fıkhın içtimai menbalarını tetkik etmekle beraber hiçbir zaman fıkhın yerini tutmak iddiasında bulunamaz. Nasıl ki nass usul-ü fıkıhta böyle bir davada bulunamamıştır. İftâ' ve kaza vazifeleri usulcülere değil, ahkâm-ı fer—iyyeyi tenkis ile uğraşan fakihlere aittir. Usulcülere gelince bunlardan birinci kısım nusûs sahasında, ikinci kısım içtimaiyât âleminde fakihlere yol göstermek vazifeleriyle mükelleftirler. Fakihler bu iki usulün ikisinden de müstani olamazlar.

İslam Mecmuası
(Sayı : 3, 27 Şubat 1329)

HÜSN Ü KUBH

İçtimai Usul-ü Fıkıh Meselesi Münasebetiyle

Hüsn ü kubhu nef'ü zararla karıştıranlar, bu tâbirlerin iki manalı olmasından dolayı bu hataya düşüyorlar. İyi ve kötü sıfatları maneviyata mahsustur; fakat maddiyatta da kullanılıyor. Meselâ iyi kâğıt fena kalem deniliyor. Nâfi' ve mızır sıfatları maddiyât ve maneviyâta teşmil edilebilir. Lâkin manevi nef'ü zararı maddi nef'ü zarardan tefrik etmek şartıyla.

Eşyanın maddi nef'ü zararı, uzviyetler üzerinde haz yahut elem tevlit etmek kabiliyetleridir. Bu türlü nef'ü zarar mutlaka ilmi bir tahlil neticesinde uzvi haz ve eleme irca olunabilir.

Manevi nef'ü zarara gelince, bu, katiyyen uzvi haz ve eleme irca' olunamaz. Eşyanın manevi nef'ü zararı içtimai bir zevk yahut ıstırap husule getirmek kabiliyetidir. Bu çeşit nef'ü zarar ancak fevk-al-uzvi bid meserret yahut küdûrete irca' edilebilir.

Mesela sancak nafidir. Fakat bu nafiiyet maddi değil manevidir. Sancak bize uzvi hazlar vermez. Onun bizim üzerimizdeki tesiri milli hayatımızı hatırlatması, milli vicdanımızı uyandırmasıdır ; bu suretledir ki ruhumuzda ulvi bir meserret, kudsi bir inşirah husule getirir.

Eşyanın manemi nef'u zararına, maddi olanlarından temyiz için (hayru - şer) denilmiştir. İşte bugünkü ilmi kanaate göre hüsn u kubh da yalnız bu manevi nef'ü zararın (yani hayırlı yahut şerli olmak hassalarının) aranılması iktiza eder.

Hüsn ü kubh, maddi nef'u zarara yani haz ve eleme iki suretle

mübayındır. Haz ve elem, fertte şuurla temyiz olunur. Halbuki hüsn u kubh, içtimai vicdanla takdir edilir. Hayvanlar ferdi şuura malik oldukları için haz ve elem duygularıyla mütehassısdırlar, fakat içtimai vicdandan mahrum oldukları için hüsn u kubh mefhumlarından bihaberdirler.

Hüsn ü kubh'un haz ve elemden farkı bu keyfiyetleri temyiz eden melekelerin ayrı olmasından ibaret değildir. Eşyanın maddi nef'u zarara malik olması tabiat-ı maddiyyesinin iktizasından olduğu halde hüsn ü kubha mâlikiyyeti böyle değildir. Sancağın kudsiyeti ve bu kudsiyetten mütehassıl olan manevi faydası onu teşkil eden kırmızı renkli kumaştan sâdır olmaz. Bu kudsiyet, ona hariçten gelmiştir. Durkheim 'in tabirince "üzerine konulmuş (superpose) ve sonradan ilâve edilmiş (surajoute)"dir. İyi, muazzez, mukaddes dediğimiz bütün şeyler, maddi tabiatları dolayısıyla değil, içtimai vicdanın onlara ifâza ettiği kıymetler hasabıyla hürmete mazhardırlar. Bunlar birer timsaldir ki kıymetleri, temsil ettikleri mukaddes mevcudiyete yani cemaate aittir.

İçtimai vicdanın akıldan farkına gelince, akıl, bütün insanlara müşterek olduğu halde her cemaatın vicdanı kendine mahsustur. Akıl için tarik birdir derler. Fakat vicdanlar için yol başka başkadır. Bundan dolayıdır ki bir cemaatça iyi telakki olunan hususlar, diğer bir cemaat için kötü addolunabilir. Na'külat ise, her yerde ma'kuliyyetini muhafaza eder. Bundan başka, aklın vazifesi mefhumların tabii bir tasnifini yaparak mürekkep olan şeyleri -mantıki ayniyetlere istinaden - basit mahiyetlere irca' etmektir.

Akıl, insanı hayvanlar zümresine, hayvanı uzviler sınıfına, uzvi cisimler âdâdına idhal ettiği gibi içtimai hadiseleri hayati hadiselere, hayati hadiseleri kimyevi hadiselere, kimyevi hadiseleri hikemi, mihaniki ve bin-nihâye riyazi mahiyetlere irca' etmeye meyyaldir. Hulbuki Descartes inkilâbından beri ilmin haiz-i salâhiyet olduğu saha (kemiyet) âlemine inhisar ettiği gibi, aklın da muvaffak olacağı alemin yalnız kemiyet sahası olduğu tebeyyün etmiştir.

Akıl, ilmi tecrübelerin yardımıyla keyfiyetlerin ve kıymetlerin muâdil-i kemmilerini birbirine irca ' ederek bunların kemmi münasebetlerinden sabit kanunlar çıkarır ; Fakat, ne keyfiyetleri ne de kıymetleri temyiz ve takdir edemez. Keyfiyetlerin temyizi ferdi şuura, kıymetlerin takdiri içtimai vicdana yani örfe aittir (1). Gelecek makalemizde örften yani, cemaat vicdanından bahsedeceğiz.

İslam Mecmuası
(Sayı : 8, 8 Mayıs 1330)

(1) Burada maksud olan akl-ı mücerrettir. Müteşahhıs bir terkiptir ki akl-ı mücerretten başka şuur ve vicdanı da muhtevidir. İleride bundan da bahsedeceğiz.

ÖRF NEDİR ?

İştimai Usul-ü Fıkıh Meselesi Münasebetiyle

Örfün ne olduğunu anlamak için evvel emirde, örfün ne olmadığını aramak lazımdır. Tarif olunacak bir mefhumun ağyarı tebeyyün ettikten sonra efrâdı daha kolayca taayyün eder ve o zaman efradını cami ve ağyarını mâni bir tarifini yapmak imkân haline girer.

Evvelâ örf ile âdet birbirine karıştırılıyor. Halbuki bu iki mefhum arasında umum, husus min-vechin mevcuttur. Yani bazı âdetler örftür, bazı örfler âdettir, fakat her âdet örf olmadığı gibi, her örf de âdet değildir.

Adet seleften kalma bir kaide-i içtimâiyyedir. Ferdi itiyadlar başka, içtimai âdetler başkadır. Adet ferdi olmayıp içtimaidir ve aynı zamanda atalardan kalmadır.

Yeni zuhur eden içtimai bir kaideye âdet denilmez, bid'at denilir. O halde âdetlerin, bugünkü batna, geçmiş batınlardan müntekil olması iktiza eder.

(Bu intikal uzvi veraset tarikiyle değil, içtimai veraset yani terbiye tarikiyle vuku bulur.)

Her âdet örf değildir. Çünkü âdetlerin her asır için nassça makbul olanı da var, merdûd olanı da var. Merdûd olan âdetler, geçmiş batınlarda makbul olduğu içindir ki terbiye tarikiyle intikal şerefine mazhar olur, yoksa, hiç olmazsa vaktiyle, nasıl kabul ve tahsinine nail olmayan bir hareket, terbiye tarikiyle intikal edemeyeceğinden âdet kıymetini iktisap edemez. Geçen batınlarda nassça makbul olan

bir kaide, yeni batında merdûd olabilir. O halde makbul âdetler gibi merdûd âdetlerin de mevcut olması tabii olur. Adetin makbulü ve merdûdu olduğu halde örfün merdûdu olamaz, örf nassça makbul olan kaidelerden ibarettir. O halde makbul âdetler örfte dahil olduğu halde, merdûd âdetler örfün haricinde kalır.

Her âdetin örf olmadığı bu izahlardan anlaşıldı; şimdi de örfün âdet olmadığını arayalım: Adet gibi bid'atın da nassça makbul olanı da var, merdûd olanı da. Bid'at, geçmiş batınlardan intikal etmemiş, yeni batında tekevvün etmiş kaidelerdir. Bu kaidelere "İçtimai" sıfatını ilhak etmiyorum. Çünkü bid'atlerin içtimai olanları yalnız nassça makbul olanlarıdır. Nâssça merdûd olan bid'atler, içtimai değil, ferdidir. Yani başka milletler için içtimai olduğu halde, maksud olan cemaata, bazı fertler tarafından idhal edilmiştir. Bu tahlilden anlaşılıyor ki nassça makbul olan içtimai bid'atler örfte dahildir, nassça merdûd olan ferdi bid'atler ise örfün haricindedir. O halde örfün nassça makbul olması esaslı bir şarttır ki bu şartı haiz olan makbul adetlerle makbul bid'atler örfe dahil, bu şarttan âri olan merdud adetlerle merdûd bi'atler örften hariç bulunurlar.

Örf tâbiri yalnız "Nassça makbul olan kaideler" manâsına delâlet etmez. Örf aynı zamanda "Nassça makbul ve merdûd olan kaideleri temyiz ve takdir etmek melekesi" demektir.

Bu melekenin makbul gördüğü kaidelere (ma'ruf), merdûd gördüğü kaidelere "münker" denilir ki birincisi nâsın tahsin, ikincisi takbih ettiği kaideler manâsınadır.

O halde örf hem içtimai kaideler, hem de içtimai vicdana alem olmuş olur.

İçtimai kaideler demek olan örfü, ferdi amellerden tefrik edebiliriz.

Bir kaide içtimai olabilmek için fertlerin hem hayati tabiatı haricinde, hem de iradesi fevkinde bulunmak lazımdır. Ferdin hayati tabiatından sâdır olan ameller içtimai olamaz. Mesela sevk-i tabii ile

yapılan fiiller uzvi veraset tarikiyle müntekil olduğu için hayatı hadiselerden ma'dûddur ; içtimai hadiseler sırasına giremez. Sırf irademizle yaptığımız, yapıp yapmamakta tamamıyla hür olduğumuz fiiller de içtimai mahiyeti haiz değildir, bunlar da ruhi hadiseler zümresindendir.

İçtimai kaideler, hayati tabiatın haricindedir, çünkü hayat, onu terkip eden kimyevi unsurların haiz olmadığı yeni bir tabiata malik olduğu gibi, cemaat da kendini teşkil eden hayati fertlerde mevcut olmayan hususi bir tabiata sahiptir. Cemaat fertlerin adedi bir yekûnu değil, ferdi ruhların imtizacından husûle gelmiş - nev'i şahsına münhasır - hususi bir şe'niyettir. Bu şe'niyetin de kendine mahsus bir tabiatı var ki hayati tabiata benzemez ve hayat kendisini teşkil eden kimyevi unsurların haricinde — çünkü müvellid-ül-mâ', müvellid-ülhumuza, azot, karbon unsurlarından hiçbirisi hayat hassasına malik değildir — olduğu gibi (içtimai ruh) dediğimiz şey de hayati tabiatın haricindedir. O halde fertlerin haricinde bulunan bu yeni ruhiyyetin tasavvurları, hükümleri ve bu hükümleri mutazzammın olan kaideleri de fertlerin haricinde olmak lazım gelir.

İçtimai kaideler ferdi iradelerin fevkindedir ; çünkü ferdin iradesi kendi mizacının, kendi seciyesinin muhassalasıdır. Her fert ayrı bir mizaca, ayrı bir seciyeye malik olduğu için, ferdi iradelerden sâdır olan ameller yeknasak bir şekilde bulunamazlar ki bir kaide mahiyetini haiz olabilsinler. Hatta, bu ferdi ameller,bazı hususi sebepler dolayısıyla tesadüfi bir müşahebet gösterseler bile yine (kaide) kıymetini ihraz edemezler.

Çünkü kaide, yapılması yahut yapılmaması lazım yahut vacip olan bir iş demektir ; bazı filllerin tesadüfi bir surette birbirine benzemesi lüzum ve vücubu istilzâm etmez.

İçtimai kaide yani örf hayati tabiatın haricinde ve ferdi iradenin fevkinde bulununca, tabiatta mevcut olmadığı için, kendisini fertlere terhip yahut tergip tarikiyle kabul ettirmesi iktiza eder. Makbûl âdetleri ve müstahsen bid'atleri tetkik ettiğimiz zaman bunlarda bu

iki hassanın hakikaten mevcut olduğunu görürüz. Bunlar fertleri, ya kuvve-i câziyeleriyle terhip yahut kuvve-i câzibeleriyle tergip ederek mevcudiyetlerini ta'mim ve idâme ederler. Bu kuvve-i câzibeye ''te'yid kuvveti: Sanction'', bu kuvve-i câzibeye i'caz kuvveti: Prestige' de denilebilir.

Makbûl bir âdet, yahut müstahsen bir bid'at suretinde tecelli eden içtimai kaidelere riayet etmediğimiz zaman halkın ya istihzasına, ya takbihine yahut tel'inine duçar oluruz. Efkâr-ı umumiyyeden gördüğümüz bu aksülamel, içtimai bir mücazâttır ki onun korkusuyla birçok müsbet yahut menfi kaidelere müraat mecburiyetinde kalırız.

Mamafih bu kaidelere mütâbaat için herkesin bu içtimai cezayı düşünmesi ve bu içtimai korkuyu duyması lazım gelmez. Çünkü ekseriyet bu kaideleri sevdiği, cazibesine müsahhar olduğu için mütâ' tanır. Sevilen bir kanundan korkmaya mahal yoktur. Korku duygusu, ancak bu kanunu sevmeyenlere lazımdır. O halde örf bizi birinci derecede ilham ettiği aşk kudretiyle ikinci derecede ihsâs ettiği ceza kuvvetiyle teshiri altına alır. Tabir caiz görülürse ''birincisi, örfün cemal sıfatı, ikincisi celâl sıfatıdır'' diyebiliriz.

Örfün bu iki sıfatı tezahür edince ma'rûf olan fiillerin hem yapmasını arzu ettiğimiz hemde yapmaya mecbur olduğumuz işler olduğu anlaşılır. Ma'rûf (yapılması arzu olunan ve yapılması mecburi olan) bir fiil olmakla beraber aynı zamanda yapılabilen bir iş olması da iktiza eder. Bu üçüncü kayıt iledir ki ferdi fiillerden tamamıyla tefrik olunabilir. Çünkü fertler bazı ferdi reylerine içtimai kaide süsü vererek, hatta bunlarda te'yd ve i'câz kuvvetlerinin mevcut bulunduğu iddia edilebilirler. Bu fertlere mademki dediğiniz işlerin içtimai kaide mahiyetinde olduğunu iddiâ' ediyorsunuz. O halde alâ-meleln-nâs icra ediniz denilir. Bunu yapamadıkları takdirde ortaya koydukları kaidelerin içtimai olmadığı meydana çıkar. Çünkü içtimai bir amel yapılabilen ve yapılınca tahsin olunan bir iştir ; bu amelin aleyhinde değil, lehinde olmak üzere bir te'yid kuvveti mevcuttur, halbuki yapılamayan bir iş aleyhinde te'yid kuvveti bulunan bir fiil olduğu

içindir ki yapılmasına imkân yoktu, o halde katiyen içtimai bir mahiyeti haiz olamaz. Fakat yapılmakta olan işlere gelince bunların büyük bir kısmı da ya sevk-i tabii ve ferdi irade ile, yahut mensup olduğu cemaatın pes-zinde âdetleriyle yabancı milletlerin âdetlerine ittibâ' edilerek yapılır. O halde her yapılan iş mutlaka örften ma'dud değildir. Örf yukarıda gösterilen sıfatları haiz kaidelerdir.

Örf, cemaat vicdanının teklif ettiği birtakım mefkûrevi kaidelerdir ki fertler büyük bir iştiyakla bunlara yetişmeye çalıştıkları halde tamamıyla yetişemezler. Cemaat te'yid ve icâz kuvvetleriyle fertleri daima bu "içtimai illiyyin" e yükseltmeye çalışır.Fakat fertlerin kıdemleri behimiyyette olduğu için "Hayat-ı sâfilin" den tamamıyla yükselemezler, içtimai illiyyine ancak nazarları yetişebilir. Örf ile fertlerin amelleri arasında büyük bir fark olduğu içindir ki Max Nordau gibi bazı feylesoflar örfleri "içtimai yalanlar" telakki etmişlerdir. Mamafih Max Nordau bu telakkisinde haksızdır. Çünkü cemaat vicdanı, fertlerine teklif ettiği kaidelerde gayet samimi olduğu gibi fertlerde de bu mefkûrelere yetişmek için samimi bir iştiyak ve tehâlük mevcuttur. Bu zahiri yalancılık, hayati tabiatla içtimai tabiat arasındaki uçurumdan neşet ediyor. Hayat nasıl kendisini teşkil eden maddeyi tamamıyla teshiri altına alarak her uzviyette beşeri bir zekâ husûle getirememişse, cemaat de bütün fertlerini tamamiyle kendi ilhâmlarına müsahhar ederek faziletperver insanlar haline koyamaz.

Behimiyyet ile faziletperverlik arasında büyük bir mesafe mevcuttur. Bunun içindir ki Acem şairi :

Dest-i mâ kutâh u hurmâ ber nahl

demiştir. Ve İmâm-ı Ali bu halin fert için bir nakise olduğunu şu âli kelâm ile ifade buyuruyor:

Kıymetu'l - mer'i himmetühu.

Fertlerin amelleri örften büyük bir mesafe ile uzak olduğuna bina-

endir ki Kur'an-ı Kerim : "Ma'rûfu emrediniz, münker'i nehy ediniz !" buyuruyor. Umumî bir surette yapılan işler "ma'ruf", yapılmayan işler "münker" olmuş olsaydı, mü'minler ma'rufu emir ve münkeri nehy etmek suretiyle mücahedeye memur olmazlardı.

O halde örfü, cemaatte zahir olan fiillerde değil, içtimai bir imân ile inanılan, içtimai bir aşk ile sevilen kaidelerde aramak iktiza eder, fiiller, az çok bu kaidelere yaklaşır ve yaklaşmak için de içtimai tazyiklerin yani te'yid ve icâz kuvvetlerinin daimi tesiri altında bulunur ; fakat bu kaidelere tamamıyla yetişemez.

İçtimai kaidelerin mefkûrevi bir mahiyeti haiz olması esasen içtimai mefkûreden nebeân etmesinden dolayıdır.

Gelecek makalede bu ciheti izah edeceğiz .

İslâm Mecmuası
(Sayı: 10, 5 Haziran 1330)

KIYMET HÜKÜMLERİ

Eşya hakkındaki hükümlerimiz iki türlüdür : Keyfiyet hükümleri, kıymet hükümleri. Şeker tatlıdır, portakal yuvarlaktır dediğimiz zaman şekerin, portakalın birer keyfiyeti hakkında hüküm veriyoruz. Halbuki baba muhteremdir, vatan azizdir, sancak mukaddestir dediğimiz zaman bu mefhûmların kıymeti hakkında hüküm itâ ediyoruz.

Keyfiyet, eşyanın tabiatında mevcut olan bir hâlettir; tatlılık şekerin, yuvarlaklık portakalın tabiatında mevcuttur. O halde bir keyfiyet hükmünün doğru olması, onun fezadaki vücud-u hariciyye, ta' bir-i aharla maddi şe'niyyet (Realite)'e mutabık olmasıyla kaimdir. Kıymet, eşyanın maddi tabiatında mevcut olmadığı halde bir cemiyet tarafından onlara verilen ehemmiyettir. Mesela aile vicdanı ana ve babanın muhterem olduğuna, millet vicdanı vatanın ve sancağın mukaddes bulunduğuna iman eder. O halde bir kıymet hükmünün doğru olması maddi bir vücud-u hâriciye mutabakatıyla değil, içtimai bir vücut-u zihniye muvafakatiyle kaimdir ; yani bu hükmün medlûlünü eşyanın tabiatında değil, cemiyetin imânında aramak lazım gelir. Mamafih bu izahattan kıymet hükümlerinin, ancak maddi şe'niyyete ma' kes olmadığını anlayabiliriz. Yoksa bu hükümlerin medlûlü olan imân, içtimai bir vücud-u zihni olmakla beraber aynı zamanda birer vücud-u haricidir de. Çünkü bu iman yalnız cemiyete nazaran vücud-u zihni mevkiinde olup ferde nazaran vücud-u harici mesabesindedir. İşte bu vücud-u hariciye "içtimai şe niyyet" namı verilir, bu şe'niyyetin de kendine mahsus bir tabiatı vardır ki "içtimai tabiat" tesmiye edilir. Fert cemiyetin terbiyesi tahtında yetiştiği için bu içtimai imâna ekseriya haberi olmadan müşâriktir. Bu müşareket mevcut olduğu zaman fert imânının harici bir vücuda, kendisinden hariç ve müs-

takil bir şe'niyyete mutabık olduğunu ancak mubhem bir surette duyabilir ; bu vücud-u haricinin imân-ı içtimai olduğunu anlayamadığı için onu mâ-ba'd-et-tabiavi bir mevcudiyet, ledunni bir şe'niyyet zanneder. Fakat asıl bu müşareket bulunmadığı zamanlardadır ki fert, imân-ı içtimai suretinde bir vücud-u haricinin bir şe'niyetin bulunduğunu vazıh bir surette hisseder. Çünkü bu içtimai imâna istinad eden kıymetleri red ve inkâr etmesinden dolayı cemiyet tarafından maddî bir cezaya yahut manevi bir aks-ül-amele duçâr olduğunu bit-tecrübe anlar.

Fert, eşyanın maddi tabiatından birtakım keyfiyet hükümleri çıkarır ; bunun gibi, bir cemiyete ait müessese ve ameliyelerin içtimaî tabiatından da birtakım kıymet hükümleri çıkarırız. Keyfiyet hükümleri nasıl bir vücûd-u haricinin ma'kesî ise, kıymet hükümleri de öyledir. Fert, eşyanın keyfiyetlerini yaratamadığı gibi, kıymetlerini de halk edemez. Keyfiyetler maddi tabiattan sâdir olduğu misillû kıymetler de içtimai şe'niyyetin bir mahsul-ü tabiîsidir. Fert gerek o keyfiyetleri, gerek bu kıymetleri keşfeder,fakat ibdâ' edemez, tabiatın kanunlarını keşfeden insanlar kuvây-ı tabiîyyeye hâkim oldukları gibi, cemiyetin kanunlarını idrâk eyleyen fertler de kuvây-ı içtimaiyyeyi sevk ve idare edebilirler. Ferdin cemiyetteki müessiriyeti, tabiattaki hâkimiyetinin aynıdır. Yani ikincisi tabiatı bilmekte kabil olduğu gibi birincisi de cemiyeti tanımakla mümkündür. Cemiyeti teşkil eden müesseseler imân-ı içtimaiye müstenit bir sürü kıymetlerin mecmuundan ibarettir. Bu kıymetler dini ahlâki, hukûki, iktisadi, bedii, lisani, diye birtakım sınıflara ayrılır. Bu kıymetlerin hiçbirisi ne maddenin tabiatından, ne de ferdin fıtratından sadir olmuş değildir; hepsi cemiyetin imânından tevellüt etmiş ve onun vicdanında yaşamaktadır. Cemiyetler birtakım nevilere, cinslere münkasem olduğundan her cinse ve her nev'e ait cemiyetler için başka başka kıymetler vardır. Gelecek nüshamızda bu içtimai cinsleri ve nevileri izah edeceğiz.

İslam Mecmuası

(Sayı: 17, 4 Kanunuevvel 1330)

İÇTİMAÎ NEVİLER

Müverrihlere göre her aşiret, her millet, her medeniyet husûsi seciyelere sahip ferdiyetlerdir. Bunlardan hiçbiri diğerlerine benzemez. O halde müverrihlerce içtimaî neviler yoktur, yalnız içtimaî ferdiyetler vardır, her cemiyet bir neve dahil olamayan eşsiz bir ferttir. Feylesofların nazarında ise devletler, milletler, medeniyetler, aşiretler insani cemiyetin birtakım muvakkat safhaları, muayyen zaman ve mekânlara mahsûs tecellileri hükmündedir. O halde feylesoflar için yalnız bir içtimai nevi vardır ki "insaniyet" tir. Bütün cemiyetler bu nevin fertleridir. Feylesoflara göre içtimai hadiseler, ferdin tıynetinde meknûz bulunan insani temayüllerin inkişâfıyla hasıl olduğu için, bütün cemiyetlerin seciyeleri birbirinin aynıdır. Yalnız bir içtimai tekâmül vardır ki "insani tekamül" den ibarettir. Bütün cemiyetler bu tekamülün muhtelif safhaları, devreleri mahiyetindedir. Müverrihe göre hiçbir zaman bir vâkıa tekerrür etmez. Bütün tarihi vâkkalar, münferid, eşsiz ve tekerrürsüzdür. O halde ilmin mevzuu umumiyyât olduğuna göre, tarih hiçbir zaman bir ilim olamaz, çünkü ilim hadiseleri arasındaki muttarid sebebiyyet rabıtalarını, yani kanunları arar. Müverrihler "umumi vâkıalar yoktur" dedikleri zaman, tarihin bir ilim olduğunu da inkâr etmiş oluyorlar. Bundan başka tarihten siyaset, yahut terbiye gibi umumi bir sanatın doğmasına da imkân görmemeleri lazım gelir. Çünkü bu müverrihlere göre bir cemiyet için faydalı olan müesseseler, başka cemiyetlere tatbik edilince faydalı olmaz, her cemiyetin kanunları kendine mahsûs müstakil bir manzûmedir, cemiyetleri birbirleriyle mukayese ve birinin müesseselerini diğerine tatbik etmek caiz değildir, her cemiyetin müesseseleri öz içtimai hayatından kendi kendine doğar. O halde bu sanışa göre siyaset ve

terbiye gibi içtimai sanatlar ancak milletin hayatında mevcut olan hususiyetleri tekrar ve te'yid vazifesiyle mükelleftir, cemiyetin hayatını ta'dil ve islâh edemezler.

Feylesoflar nazarında ise, bütün cemiyetler aynı mizaca, aynı seciyeye, aynı ihtiyaçlara maliktir. Buna binâen hepsi için elverişli olmak üzere birtakım kanunlar yapılabilir. Birisi için faydalı olan müesseseler umumu için de nâfidir. Bununla beraber müverrihlerin ve feylesofların hepsini bu kanaatta sanmak yanlıştır. Bu tasnif umumiyet itibarıyla değil, ekseriyet itibarıyla hakikattır.

İçtimaiyatçılar bu görüşlerin ikisinde de bir parçacık hakikat buluyorlar. Ve bu iki fikri "cemiyetlerin hayvanlar ve nebatlar gibi birtakım nevilere ve cinslere bölünmesi" nazariyesine istinaden te'lif ediyorlar. Cemiyetler, takım takım nevilere, bu neviler de takım takım cinslere ayrılınca mesele aydınlanır. Müverrihe göre tarihi vakalar birbirine benzemez, ve bütün cemiyetlerde bulunamaz. İçtimaiyatçıya göre bir içtimai nevin müesseseleri, diğer içtimai nevide bulunmaz, ve ona elverişli gelmez. Feylesofa nazaran bir cemiyetteki müesseseler o cemiyete münhasır değildir. Diğer milletlerde de bulunabilir. İçtimaiyatçıya göre de bir cemiyetin müesseseleri, mensup olduğu içtimai nev'in fertleri olan bütün cemiyetlerle müşterektir. O halde bir cemiyet kendi nev'ine mensup cemiyetlerden müesseseler alırsa, zararlı bir iş yapmış olmaz. Yalnız başka nevilere ait müesseseleri aldığı zaman zarar görür. Cemiyetler evvelâ iki cinse ayrılır :

1) İptidai cemiyetler,

2) Milletler.

Cemiyet, fertleri arasında ahlaki bir tesanüt bulunan bir zümredir. Bu tesanüdün iki şekli vardır.

Birincisi : Cemiyeti terkip eden fertlerin duygularının ve itikatlarının müşterek olması.

İkincisi : İçtimai işlerin fertler arasında taksim edilmesinden husûle gelen içtimai yardımlaşmadır.

Birinciye "mihaniki tesanüt", ikinciye "uzvi tesanüt "namları verilir.

Mihaniki tesanüt, fertlerin hissiyat ve itikadâtınca birbirine benzememelerinden...Uzvi tesanüt ; kabiliyet ve hünerce birbirine benzemelerinden doğar. Mihaniki tesanüt fertleri içtimai uzviyetin hücreleri hükmüne koyar, uzvi tesanüt ise onları bu uzviyetin birer mütehassıs uzvu mevkiine çıkarır. Bir "nebati hayvan" da henüz uzuvlar teşekkül etmediği için yalnız hücreler vardır. Halbuki âli hayvanlarda göz, kulak, kalp, mide, akçiğer, ayak vesaire...gibi husûsî vazifeli uzuvlar teşekkül etmiştir. İptidai cemiyetlerdeki, yalnız mihaniki tesanüttür ; bu cinse mensup bir cemiyetin fertleri arasında yalnız erkeklik, kadınlık ve yaş dolayısiyle gayet ehemmiyetsiz bir nisbete "iş bölümü — Division de travail " varsa da, içtimai iş bölümü henüz başlamamış, yahut gayet iptidai halde kalmıştır; bu cemiyet doğrudan doğruya fertlerden mürekkep olmayıp birbirine benzeyen parçalardan ve bu parçaların her birisi de yine birbirine benzer kıtalardan... ilah mürekkebtir. Bu kıtaların her biri müstakil bir tesanüde sahip olduğu gibi, münasebette bulunduğu kıt'alarla birleşerek mafevk zümreyi, bu zümre de merbut olduğu diğer zümrelerle birleşerek daha yüksek zümreyi... ilah, teşkil ederler. "Halkavi hayvan"lara benzeyen bu cemiyetlere "Kıt'avi cemiyetler - Societe segmentaire" namı da verilir. Milletlerde bu kıt'alar dağılarak onların yerine içtimai iş bölümünden mütehassıl yeni zümreler teşekkül etmiştir. Bundan dolayıdır ki milletlerde hem mihaniki tesanüt, hem de uzvi tesanüt mevcuttur.

Milletlere "mutaazi cemiyetler" namı da verilir. Kıt'avi cemiyetlerde fertler yalnız bir hücre mahiyetindedir. Mutaazi cemiyetlerde ise fertler bir hücre olmakla beraber ihtisasları nisbetinde birer mühim uzuv mahiyetini de haiz bulunurlar. Kıt'avi cemiyetlerde yalnız fert ile cemiyet arasında kuvvetli bir irtibat vardır. Mutaazzi cemiyetlerde, fert bir taraftan doğrudan doğruya cemiyete, diğer taraftan — fertler birbirinin mütemmim ve muhtacin ileyhi olduğundan — bütün diğer

fertler vasıtasiyle de yine cemiyete merbuttırlar (1).

İptidai cemiyetler dört nev'e ayrılır :

1) Tahalluf etmemiş semiyyevi cemiyetler.

Buna misâl Avusturalya cemiyetleridir. Bunlar, birbirine müsavi ve aralarında silsile-i merâtip olmaksızın müctemi' , "totem" ci cemiyetlerden ibarettir. Mütecanis ve aralarında tahallüf differentiation bulunmayan "clan semiyye "namını haiz zümrelerden mürekkep bu Avusturalya cemiyeti, cemiyetlerin en basit ve iptidai nev'idir.

2) Tahallüf etmiş semiyevi cemiyetler.

Bu cemiyetlerde "totem" li semiye henüz mevcut olmakla beraber, zevâle yüz tutmuştur. Bu ilk temel üzerinde sınıflardan, asker ocaklarından, dini tarikatlerden, Şaman derneklerinden mürekkep birtakım içtimai uzuvlar taazzi etmeye başlamıştır. Şimali Amerika Hintlileri buna misaldir.

3) Aşiri — Tribal cemiyetler.

Bu cemiyetlerde "totem" teşkilâtı tamamıyla kaybolmuştur.

Aşiret, yine semiyelerden ve bilhassa erkek tarafından nesebe sahip semiyelerden mürekkep olmakla beraber, kendi mevcudiyetini ve vahdetini evvelki cemiyetlere nisbetle daha kuvvetli bir surette his ve idrâk etmeye başlamıştır. Ekseriya devamlı bir merkezi hükümetleri bile vardır. Buna misâl Afrika'daki Dahomeyler gibi.

4) İnhilâle uğramış iptidai cemiyetler.

Bu cemiyetlerde semiye büsbütün inhilâle uğramıştır. Bazı etnograflar bu cemiyetleri küçük ailelerden mürekkep kit'avi teşkilâttan mahrum gördükleri için en basit cemiyet sanmışlarsa da yanlıştır. Bu basitlik içtimai bir tereddi neticesi olarak semiyelerin inhilâle

(1) Milletlerin iptidai cemiyetlerden farkı yalnız bu sayılan hususlara münhasır değildir. Milletlerde yazı ve edebiyat bulunduğu gibi, hukuk ve tarihleri de yazılmış bir haldedir. İptidai cemiyetlerin ne yazı ve edebiyatları, ne de yazılmış tarih ve hukukları vardır.

uğramasından ileri gelmiştir. Seylân adasındaki Veddalar buna misaldir.

Milletler için henüz ilmi bir tasnif yapılmamıştır.

Biz — ilmi olduğunu iddia etmemekle beraber — içtimai bünye itibariyle milletleri de beş nev'e ayırıyoruz :

1) Zeami — Feodal milletler.

Semiyeler arası üzerinde yerleşerek köyleri meydana getirmişlerdir. Arazinin mülkiyeti askeri, dini yahut iktisadi bir nüfuz dolayısiyle beyler sınıfına geçerek köyler birer" malikâne" mahiyeti almış ve köylüler "fellâh : serf" hükmüne girmişlerdir. Bazı şarki vilâyetlerimizdeki bu Arabistan'daki köyler hâlâ eşraf namını alan iktisadi nüfuz sahibi beylerin malikâneleri sayılır. Bu cemiyetlere " "köy esasına müstenid cemiyetler" de denilebilir.

2) Câmiavi (Communal) cemiyetler.

Şehirlerde içtimai iş bölümü neticesi olarak esnaf heyetleri Corporation teşekkül etmiş ve şehir derebeylerinin hâkimiyeti altından kurtularak belediye meclisi vasıtasıyla kendi kendini idareye başlamış ve aynı zamanda derebeylerine karşı hükümdâr kuvvetiyle birleşmiştir. Şehir bu şekle girdiği zaman "câmia" namını aldığı gibi şehir medeniyeti köylere de geçerek oralarda da ferdi mülkiyet ve ferdi hürriyet teessüs etmiş ve köyler de birer câmia haline girmiştir. Bugün Anadolu köyleri birer melikâne değil, mülkiyet ve hürriyete malik ailelerden mürekkep birer câmiadır. Bu nevi cemiyetlere "şehir esasına müstenit cemiyetler" namı verilir.

3) Medine — Cite'ler.

Bu cemiyetler, şehirler teşkil etmekle beraber, bir taraftan semiyyevi teşkilâtın, diğer taraftan zeâmi teşkilâtın izlerini havidir. Atina ve Roma medinelerinde semiyeler birleşerek kabileleri, kabileler birleşerek aşiretleri, Roma da üç, Atina'da dört aşiret birleşerek bu iki medineyi vücuda getirmişti. Bu teşkilât bir kıt'avi cemiyetin

bünyesini irae ettiği gibi, cemiyetin "Patriçiem client, Plebs" gibi sınıfları havi olması da zeâmi bir teşkilâtın bünyesini gösterir.

4) Muzâaf cemiyetler.

Bazı cemiyetlerde şehirler câmia halini aldığı halde köyler malikâne mahiyetinde kalır. Kurûn-u vustânın sonlarına doğru Cermen şehirleri câmia mahiyetine girerek senyörlerin nüfuzundan kurtuldular. Halbuki köyler, yine zeâmi malikâneler halinde kaldı. Fransa'da ise şehir medeniyeti köylere yayılarak onları da câmia haline koymuştu. Almanya'nın o zamanki muzâaf hali bu nev'e misâldir. On altıncı asırdan itibaren hükümdarların ve senyörlerin hükümranlık kuvvetleri yeni nazariyeler ve yeni cereyanlar dolayısıyla kuvvetlendiği için, şehirler tekrar senyörlerin nüfuzu altına geçti. Almanya'nın son asra kadar milli bir vahdet husule getirmesine mani olan da, bünyesinin bu surette olmaması idi.

5) Heyeti " Corporatif" cemiyetler.

İptidai cemiyetlerde temel hizmetini gören zümre akrabalık ve din rabıtalarını haiz olan semiye idi. Yukarıda saydığımız millet nevilerinde ise "buk'avi — Terriotorial" zümrelerin, yani köylerin ve şehirlerin içtimai bünyede esas olduğunu gördük. Heyeti cemiyetlerde ise içtimai bünyenin esasi merkezleri paytahtta bulunan milli mahiyeti haiz hayetlerdir. Câmialarda da loncalar mevcuttu. Fakat bunların hayat ve faaliyetleri câmia dahiline münhasırdı. Bundan dolayı bunlara "camiavi heyetler" denilirdi. Heyeti cemiyetlerde ise, bu camialara mensup heyetler paytahtta intihap ettikleri murahhaslardan mürekkep konfederasyon meclislerine malik olarak milli bir mahiyet alırlar. Medeniyetin bu şekline "paytaht medeniyeti" denilebilir. Ve medeniyetin en yüksek şekli budur. Avrupa'nın en yüksek milletleri bu şekle doğru ilerlemektedir.

Bu suretle semiye, köy,şehir medeniyetlerinin muhtelif enmûzecleriyle beraber bir de "paytaht medeniyeti" enmûzeci olduğunu görüyoruz.

Bu tasnife göre Türk milletinin câmiavî cemiyetler nev'ine dahil olduğu ve istikbalde heyeti cemiyetler arasına girmeye namzet bulunduğu anlaşılıyor.

İslâm Mecmuası
(Sayı: 20, Kanunisani 1330)

DİNİN İÇTİMAİ HİZMETLERİ

I

Dinin içtimai hizmetleri cemiyetlerin muhtelif enmüzeclerine göre başka başka suretlerle tecelli eder.

Cemiyetlerin "İptidai cemiyetler" ve "Mutaazzi cemiyetler" diye iki cinse ayrıldığını geçen makalelerimizden birinde izah etmiştik.

İptidai cemiyetlerde yalnız dini velâyet vardır; siyasi ve harsi velâyetler — müstakil bir surette — henüz teşekkül etmemiştir. Çünkü metbûun haiz olduğu velâyet tâbileri olan halkın efkâr-ı umumiyesine (yani Kur'an-ı Kerim istilahınca : örfüne) istinat eder. Halbuki iptidai cemiyetlerde yalnız dini bir efkâr-i amme mevcuttur. Siyasi ve harsi efkâr-ı âmmeler henüz vücut bulmamıştır.

Mutaazzi cemiyetlerde dini efkâr-ı âmmeden başka iptidâ siyasi bir efkâr-ı âmme, sonra da harsi bir efkâr-ı âmme teşekküle başlar. Binaenalyh mutaazzi cemiyetlerde dini velâyetten başka, siyasi ve harsi velâyetler de mevcuttur.

Dini bir efkâr-ı âmme rabıtasıyla birleşerek dini bir velâyete tabi olan heyete "Ümmet" denilir. Siyasi bir efkâr-ı âmme rabıtasıyle birleşerek siyasi velâyete tabi olan heyete "Devlet" denilir. Harsi efkâr-ı âmmelerin rabıtasiyle birleşerek harsi velâyetlere tabi olan heyete "Millet' namı verilir. O halde iptidai cemiyetler yalnız ümmet mahiyetindedir, devlet ve millet mahiyetleri onlarda, henüz tezahür etmemiştir.

Mutaazzi bir cemiyette ise ümmet, devlet, millet mahiyetlerinden her üçü de-birbirinden ayrı olmak üzere - mevcuttur." İptidâ ümmet

teşekkül ederek bundan devlet doğmuş, devletten de bilâhare millet tevellüt etmiştir ".

Bu gibi cemiyetlerde din, siyaset, hars müesseselerinin birbirinden müstakil ve yekdiğerine muavin olarak taazzi etmesi - içtimai iş bölümünün neticesi olarak - üç türlü efkâr-ı umumiyyenin ve bunlara müstenit olmak üzere de üç çeşit velâyetin teşekkül eylemesinden mütevellittir.

İptidai ve mutaazzi cemiyetlerin farklarını anladık. Şimdi dinin içtimai hizmetlerini bu iki cins cemiyetlerde tetkik edelim :

İptidai cemiyetlerde ayrı siyaset ve hars teşkilâtları bulunmadığı için,bunların vazifesini de dini teşkilât ifâ eder.Ümmet aynı zamanda devletle milletin makamlarına da kaim olur.

İçtimai müesseseler nüfuz ve kıymetlerini herhangi bir velâyetten, daha doğrusu herhangi bir efkâr-ı âmmeden almak mecburiyetindedir. İptidai cemiyetlerde ise yalnız dini velâyet ve dini efkâr-ı âmme mevcuttur.O halde bu cemiyetlerdeki bütün müesseselerin dinden nebeân etmesi, nüfuz ve kıymetini ancak bu kudsiyet menbaından alması zaruri olur.

İptidai cemiyetlerde bütün müesseseler dini efkâr-ı âmmeye müstenit olduğu halde mutaazzi cemiyetlerde yalnız bir kısım müesseselerin bu menba'dan feyz almasına bakıp da dinin iptidai cemiyetlerde mutaazzi cemiyetlerdekinden daha faydalı bir vazife ifa ettiğine kail olmamalıdır. Dini efkâr-ı âmme taallük ettiği müesseselere fevk-attabiî yahut daha vazıh ta'biriyle mu'cizevi bir kuvvet ve kıymet verir. Bu kuvvetin nisbeten daha çok ma'nevi olan ve cemiyetin müşterek vicdanını temsil eden müesseselere taalluku ne kadar faydalı ise, dünyevi nâsûtî ve hattâ maddi müesseselere şamil olması da o kadar muzırdır. Çünkü bu müesseselerin hayata uymasına mani olur. O halde dini efkar-ı âmmenin — iptidai cemiyetlerde olduğu gibi — bütün müesseseleri zîr-ı nufuzuna alması mutaazzi cemiyetler için gıpta olunacak bir hal değildir.

Mutaazzi cemiyetlerde dini efkâr-ı âmme yine mevcuttur. Fakat yalnız, ruhâni ve kudsi bir mahiyette kalması lâzım gelen fikirlere ve duygulara taalluk eder. Dünyevi ve nâsuti mahiyeti haiz olan müesseselere artık dokunmaz. Bu gibi müesseseler nüfuz ve kıymetlerini ya siyasi efkâr-ı âmmeden, yahut harsi efkâr-ı âmmeden alırlar ve hayatın icabâtına göre tahavvul edebilirler. Siyasi efkâr-ı âmme, taalluk ettiği kaideleri hukuki kuvve-i müeyyide ile tetviç ederek onlara kanun mahiyetini verir. Harsi efkâr-ı âmmeye gelince bu, bir çeşit olmayıp, müteaddid nevileri havidir.

Ahlâki, bedii, lisani, iktisadi, fenni efkâr-ı âmmeler. Bu efkâr-ı âmmeler taalluk ettikleri müesseselere ne dini müesseselerden olduğu gibi mu'cizevi, ne de hukuki müesseselerde olduğu gibi mahkemevi bir kuvve-i müeyyide vermezler, fakat sıyretlerin iyi, hangi eserlerin güzel, hangi ta'birlerin fasih, hani metâ'ların güzel, hangi âletlerin faydalı olduğunu ta'yin ederler.

Mutaazzi cemiyetlerde taksim-i a'mâl neticesi olarak muhtelif içtimai kıymetler için müstakil içtimai müeyyideler yani efkâr-ı âmmeler tekevvün etmiştir. Bunlardan her biri kendi sahasında faydalı olan vazifesini müstakilen ifa eder. Binaenaleyh dinin içtimai faydalarını bilhassa mutaazzi cemiyetlerde aramak daha muvafıktır. Çünkü bu surette dini ancak kendi hususi sahasında âmil görürüz. Gelecek makalede bu cihetten bahsedeceğiz.

İslâm Mecmuası
(Sayı: 34, 13 Ağustos 1331)

DİYANET VE KAZA

İptidai bir kavim içinde bulunduğunuz zaman bütün ihtiyaçlarınızı kendi kendinize tatmin etmeye mecbursunuz. Buğday yetiştirmek, un öğütmek, odun kesmek, ekmek pişirmek, elbise dikmek, kundura yapmak, ev inşâ etmek, doktorluk, polislik, askerlik ilâh... gibi bütün vazifeleri ifâ etmek her fert gibi size de teveccüh eder. Halbuki müterakki bir millet dahilinde yaşadığınız vakit yalnız bir hirfetin ihtisasiyle mükellefsiniz. Meselâ mühendissiniz. Bu hırfetin size kazandırdığı para ile ekmek, elbise, kundura ilâh... ne kadar muhtaç olduğunuz şeyler varsa hepsini çarşıdan satın alırsınız. Hastalandığınız zaman müracaat edecek doktorlar bulabilirsiniz. Devlete verdiğiniz vergilerle ırzınızı, mal ve canınızı siyânet edecek zabıta ve mahkeme gibi müesseseler, vatanınızı düşmana karşı muhafaza edecek ordu ve donanma gibi teşkilâtlar vücuda gelir. Sizi bütün bu işlerle uğraşmaktan kurtaran kaideye "taksim-i a'mâl" denilir. Bu kaidenin teessüs edebilmesi için evvelâ o hirfetin, her fennin, her ilmin mütahassısları yetişmek, saniyen her vazife hakiki mütahassısları tarafından der'uhde edilmek lâzımdır. Meselâ siz tababetle iştigalden fariğ olurken, icabında mütahassıs doktorlar bulabileceğinize eminsiniz. Evinizi bir hisar gibi tahkim etmeyişiniz memleketin asâyişini muhafaza eden bir zabıtanın mevcudiyetine inandığınızdandır. Muharebe olunca herkesin nefir-i âmm suretinde silaha sarılmaması bu işi muntazaman icra edecek bir ordunun varlığını bilmekten nâşidir. İhtisas, fertleri havâs ve avâm diye ikiye ayırır. Siz mühendislik işinde havastansınız. Çünkü o fennin mütahassısısınız. Mutahassıs olmadığınız tabâbet, hukukşinaslık ilâh...gibi fen ve ilimlerde âvamdansınız. Nasıl ki bir tabip, bir hukukşinâs da mühendislik

hususunda avamdandırlar ve bir adamın kendi fenninde havastan olmak şartıyla diğer fenlerde âvamdan olması hiçbir zaman ayıp değildir. Avâm ve havâs ancak ihtisas dairelerinde tefrik edilebilir.

Acaba diğer hususlarda mevcut bulunan bu ihtisas ve taksim-i â'mâl kaidesi din sahasında niçin cari olmasın. Ul''um-u diniyye", bilâ tahsil herkes tarafından bilinecek kadar basit midir ? Ulûm-u diniyyeyi bütün maâlisiyle, hikemiyyâtiyle tahsil etmiş din mütehassısları bulunmasın mı ? Sonra "neşr-i din, terbiye-i diniyye, ta'lim-i diyânet vazifeleri lâalettayin herkesin teşebbüs-ü şahsisine terk edilecek kadar ehemmiyetsiz midir ? Anadolu köylerinden gelen kur'a efradının acınacak derecede dinden bi-haber olduğunu görüyoruz.

Çünkü hepimiz din naşirliğini deruhde ettiğimize kani olmuşuz da bu vazifeyi hakkiyle ifa edecek bir din teşkilâtı yapmamışız.

Acaba İslâmiyyette böyle bir teşkilât yok muydu ? Var idi. Fakat biz taksim-i a'mâlden ziyade "tahlit-i vazâif"den hoşlandığımız için şimdiye kadar bu teşkilâtı başka işlerle uğraştırdık. İslâmiyet tâ bidâyette bir işin diyânî hükümlerini, kazâî hükümlerinden ayırmıştır. Ta ilk asırlarda diyâni hükümleri bildirmek üzere müftülük, kazai hükümleri bildirmek üzere kadılık makamlarını te'sis etmiştir.

Hatta asrında ümmetin müftüsü olan İmâm-ı A'zam hazretleri bu iki makamın birleşmesi caiz olmadığı için "Kaadi-l-Kudât" vazifesini kabulden musırren istinkâf etti. Bu uğurda hayatını bile fedâ eyledi.

Diyânetle kazâ birbirinden o kadar ayrıdır ki diyaneten caiz olmayan birçok işlerin kazâen cari olduğu kesretle görülür.

Faiz almak diyaneten caiz olmadığı halde devr-i şer'i tarikiyle kazâ'en vakidir. Mürûr-i zamandan dolayı kazâ'en hakk-ı dâvâ sakıt olursa da diyaneten hak sakıt olmaz. Diyaneten (varise vasiyet) caiz olmadığı halde, (nef'i mülk) yahut (vücuh u birre) vasiyet edilmiş mala varisin nasp edilmesi gibi tariklerle kazâ'en caridir. Hele diyâneten caiz olmadığı halde kaza'en caridir. Adalet imkânı yok iken

taaddüd-i zevcât dînen gayr-i caiz olduğu ve âmme-i nâs için bunun adem-i imkânı nass-ı kur'anla müeyyed bulunduğu halde kazâ'en cari ve muteberdir.

Dinen talak'' Ebğazü-l-helâl iken kazâ'en hiçbir kayd-ı ihtirazi ile mukayyed değildir.

Diyâni ahkâm ile kazai ahkâmın başka başka şeyler olduğu yukarıki misâllerden anlaşıldı. O halde siz müftü efendiye bir işin hükmünü sorduğunuz zaman size hangi ciheti beyân edecek ?

Hiç şüphe yok ki o işin ahkâm-ı diyâniyyesini, kadı efendiye müracaat ettiğiniz zaman ise kazâi bir hüküm yani ilâm alacaksınız. Bu iki vazife, bir şey mi ? Elbette değil ! O halde İmâm-ı A'zam hazretleri bu iki vazifeyi nefsinde cem' etmemekle o kadar doğru bir iş yapmıştır ki bu uğurda hayatını feda etmesine bile değer.

Zaten neşr-i diyânet vazifesiyle mükellef bir sınıfın vücudunu bu âyet-i münife ifade buyurmuyor mu : ''Ve ma kâne'l mu'minûne liyenfirû kâffeten felevlâ nefere min kulli fırkatın minhum tâifetun liyetefakkahu fiddin. El'aye.

Neşr-i diyânetle mükellef bir sınıf tâ evvelden beri vardır, demiştik. Evet ; başta müftüler olmak üzere müderrisler, meşâyih, imâmlar, hatipler, vâizler ve hac delilleri bu vazife ile mükelleftirler. Bunlar bir Diyânet Nezareti'nin zır-i murakabasında muntazam bir teşkilât-ı diniyye halini aldığı zaman artık memleketin ve bütün âlem-i İslâmın en ücra köşelerinde bile neşr-i diyânet vazifesinin hakkıyla ifa edileceğinden emin olabiliriz. Taksim-i a'mal ve ihtisas kaidesi her sahada tatbik edildiği halde neden bu sahada tatbik edilmesin. Bir zat ilm-i kazâda mütahassıs olduğu halde, ilm-i diyânette gayr-ı mütehassıs bulunabilir, yine bir diğer zat, ilm-i diyânette mütahassıs bulunduğu halde ilm-i kazâda gayr-i mütahassıs olabilir. Aynı kimsenin bu iki ilmi nefsinde cem'etmesi neden lazım gelsin ? Haydi farz edelim ki bir adam bu iki ilme de tamamıyla vakıftır, mademki diyâni hükümler ile kazâ-ı hükümler arasında bu kadar derin uçurumlar mevcuttur, bir kimsenin aynı zamanda böyle gayr-i kabil-i te'lif iki

nevi hükmün itâsiyle vazifedâr olması katıyyen gayr-ı caızdır. Bir işin diyâni ciheti mukaddes olduğu için oraya idare-i maslahat, itilafkârlık, hilecûluk gibi dünyevi tedbirler giremez. Bir işin kazâ'i ciheti ise iktisadi, sıhhi, fenni, birçok dünyevi icabâta tâbi olmak mecburiyetindedir. Bizim mübâlât-ı diniyye hususunda sair milletlerden geri olmamızın sebebi şudur ki diyânetimizin esasları son derece âli olduğu halde kazâmızdaki kaideler ve usuller gayet nakisalıdır. Kazâ ile diyânet birbirine karıştırıldığı içindir ki kazâ işlerinden müşteki olan kimseler dine karşı da mübâlâtsız oluyorlar. Diyânet ve kazâ, birbirine karıştığı zaman ikisi de birbirine muzır olur. Çünkü bunların esasları ayrı ayrı gayelere ma'tuftur. Fakat müftüler yalnız diyâni hükümleri itâ, kadılar yalnız kazâ-i vazifeleri icrâ ettiği zaman ikisi de vazifelerinin safvet ve tamamıyyetini muhafaza edebilir.

Urefâdan birisi (İhtilâf-u Ümmeti Rahmeten) nass-ı münifindeki ihtilâf-ı ümmetin manâsı taksim-i â'mâl ve ihtisas olduğunu söylemiştir ki gayet güzel bir tevcihtir. Bu güzel tevcih doğru bir tefsiri tazammun ediyorsa, Cenâb-ı hak'tan niyâz edelim bizi bu rahmete mazhar buyursun.

İslâm Mecmuası
(Sayı : 35, 27 Ağustos 1331)

DİNİN İÇTİMAİ HİZMETLERİ

II

Dinin içtimâi hizmetleri siyasi, hukuki, iktisadi bedii, lisani, ilmi müesseseleri kendi dairesi dahiline alması olmadığını geçen makalede izah etmiştik. Mutaazzi cemiyetlerde dinin büyük bir vazifesi de bu müesseseleri kendi dairelerinde serbest bırakmasıdır.

Din, ibadetlerle itikatlardan mürekkep olduğu için, dinin içtimai hizmetlerini bu iki nevi hadiselerin dünyevi faydalarında aramak iktiza eder (1).

İbâdetlerle itikatların dünyevi faydaları hakkında, eskiden beri birtakım kanaatlar mevcuttur. Bazıları şer'i tahâret'i tıbbi tahâret'in aynı zannederek gusül, abdest gibi farizeleri mikropların izâlesi hikmetine istinat ettirirler. Şer'i tahâret esas itibariyle ma'nevi levslerden uzaklaşmak mahiyetinde olduğu için bu tevcih doğru değildir. Adi su ile yıkanmak "asepsi" ve "antisepsi" vazifelerini ifa edemez. Halbuki şer'i tahâret, timsali bir mahiyeti haiz olduğu için zaruret halinde toprakla teyemmüm suretiyle de icra olunabilir.

Bazı kimseler de, namazın faydasını jimnastikte, orucun menfaatini midenin hıfzısıhhasında görürler ki dini bu kadar maddileştirmek hatadır. Dini vazifelerin içtimai hizmetlerini maddi faydalarda değil, ma'nevi menfaatlerde aramak iktiza eder. Çünkü içtimai hadiseler esasen manevi yani ahlâki ve mefkûrevi hadiselerden ibarettir. İçtimai hadiselerin tetkiki ise ancak içtimaiyât usuliyle icra olunabilir.

(1) Dinin uhrevi faydalarını göstermek mevzuumuzun haricindedir. Bu husus içtimaiyâtçılara değil, mütekellimlerle fakihlere aittir.

O halde biz de dinin içtimai tesirlerini içtimaiyât usuliyle tetkik edelim :

Din, bütün mevcutları "mukaddes" ve "zenim" (2) (profane) diye iki cinse ayırır. Mabut ve ona muzâf olan her şey mukaddestir, bunların haricinde kalan şeyler ise zenimdir.

Dinin en esaslı şartı zenim hadiselerin mukaddes hadiselere takarrüp ve temasını menetmektir. Bu iki varlık arasında, itilâfı gayr-i mümkün kılan bir tezad-ı mutlak mevcuttur. Zenimi mukaddese yaklaştırmak; kudsiyeti tanzim (profaner) etmek en büyük bir günahtır. Bunun uhrevi kuvve-i müeyyidesinden başka, dünyada da mucizevi bir kuvve-i müeyyidesi vardır. Tekin olmayan bu kuvvet hürmetsizlikte bulunan mütekitleri yıldırım gibi çarpar, mahveder.

Halbuki diğer taraftan ibadetin mahiyeti de zenim olan insanın mukaddes olan mabuduna takarrüp etmesi demektir. O halde ibadetin icra olunabilmesi için, evvelâ ibadet edenin zenimlikten kurtulması lazımdır. Abid, zenimlikten kurtulup az çok mukaddesleşmelidir ki mukaddese takarrüp edebilsin, bundan dolayıdır ki ibadet iki devreye ayrılır. Birinci devrede âbid, zenim hadiselerden tecerrüt etmeye çalışır ki bu nevi amellere "menfi âyinler" denilir. İkinci devrede, artık zenimlikten insilâh etmiş olan âbid, ruhunu mabuduna arzetmeye başlar ki, bu ameliyelere de "müsbet ayinler" denilir.

Menfi ayinler bunlardır :

(1) Gusül, abdest, necasetten tahâret, hayz ve nifâstan tatahhur, sert-i avret, oruç.

(2) İstikbal-i kıble ibadetleri hususi mahallerinde icra etmek, ibadetleri hususi vakitlerinde eda etmek, ayinlere sağ cihetten başlamak,

(3) Dünya kelâmı etmemek, etrafına bakmamak, mikatta ziynet

(2) Lisanımızda mukaddesin zıddı manasını ifade edecek bir kelime olmadığı için ıstılah olarak bu kelimeyi kullanmayı munasip gördük.

libasını çıkarıp ihrâma girmek, ihrâm esnasında saçını, tırnağını kesmek suretiyle ziynete meyil etmemek,

(4) Feday-ı nefsin timsali olmak üzere kurban kesmek, zekât ve fitre itasiyle fedâyy-ı malda bulunmak, cihad ve hac seferlerine katlanmak.

Bu maddeler tetkik olununca görülür ki evvela ferdin uzviyetine taallük eden uzvi fiillerle yemek içmek, gibi hadiseler, saniyen ferdin mütelezziz ve müstefit olduğu zamanlar ve mekânlar evler, çarşılar, mesireler ki ibadet mahalleri buralarda değildir (3), salisen tekellüm, telebbüs, tezeyyün gibi ferdin hoşlandığı bütün şeyler, râbian mal ve can ve huzur ve istirahat gibi ferdin muhteris olduğu şeyler umumiyetle zenim mahiyetindedir.

Bu tahlilden anlaşılıyor ki ferde ait olan her şey zenimdir, o halde menfi ayinlerin gayesi fertleri ferdiyetten tecrit etmek, "Terk-i mâsivâ"nın esası olan "nef'i ferdiyyet" mertebesine yükseltmektir. O halde manevi levs ferdi arzulardan ve bizzat ferdiyetten ibarettir ki gusül ve abdest gibi ayinler bizi timsali bir surette onlardan tathir ediyor, diğer menfi ayinlerde yine bu suretle bizi ferdi heves ve merbutiyetlerden yani manevi şaibelerden tecrit eyliyor.

İnsan esasen gariziyyât (fizyoloji) itibariyle hodkâm bir hayvandan başka bir şey değildir. İçtimai hayatın teşekkül edebilmesi için evvel emirde bu hodkâmlığın, ferdperestliğin hafiflenmesi lazımdır. Fert, ferdi arzularına, nefsani ihtiraslarına hâkim olmadıkça, ferdiyetden büyük fedakârlıklar icrasına alışmadıkça (medeni bittab) olamaz. İçtimai hayat, fertlere (kimsenin malına, canına, ırzına dokumamak, tembel olmayıp işçilik etmek, okuyup yazmak, öğrenmek, ahlâklı ve namuslu olmak, vergi vermek, yol yapmak, muharebede hayatını feda etmek, oğlunu askere vermek, şehit ailelerine ve mecruh

(3) Zaman ve mekânların da mukaddes olanları vardır ki ibadetler, bu zarflar derununda icra olunur : Kâbe, kıble, cihet, camiler, bayram, ramazan, cuma, namaz vakitleri, bunların içtimai mahiyeti haiz olduğunu gelecek makalede göstereceğiz.

gazilere mali fedakârlıklar icra etmek gibi) hodkâmlıkla gayr-i kabil-i telif birçok mükellefiyetler tahmil ediyor. Bu vazifeleri, ifa edebilmek için ferdi ihtirasları yenecek kuvvetli bir irade lazımdır.

Hülasa, ferdin (Bâki bilcema'a) olması için, evvel emirde (Fâni filcemâ'a olması muktazidir. İşte menfi âyinler insanda ferdi mahiyeti haiz bulunan bütün şeyleri zenim yani fani, mekruh ve haram addederek insanı onlara taalluk edeni arzu ve ihtiraslara karşı teslih, ediyor, insan bu hakimiyyet-i nefs talimgâhında arzularını yenmeye kadir kuvvetli bir irade melekesi iktisap ederek hakiki insan mertebesine yükseliyor. Evvelce hodkâm bir fert iken, şimdi fedâkar bir vatandaş oluyor. Hatta denilebilir ki bu dini zabıta olmasaydı hukuki ve ahlâki zabıtalar teessüs edemeyecekti. Menfi âyinler müessir ve mütemadi bir terbiye sayesinde yavaş yavaş fertleri ferdiyetten tecrit ederek içtimai olmaya hazırlıyor. O halde, dinin yalnız menfi âyinleri bile kendi başına gayet mühim içtimai bir âmildir.

Menfi âyinler esasen müsbet âyinlere vusul için bir vasıtadan ibarettir. Fakat bir sınıf âbidler buna gaye derecesinde kıymet verirler.

Yıllarca "gündüz sâim, gece kaaim" yaşayan, itikâfa giren, nefsini türlü mahrumiyetler ve eziyetlerle kırmaya çalışan, mal ve servetini ve hatta İbrahim Etem gibi tac ve tahtiyla evlad ve ailesini terk ederek fakrı kendine medâr-ı fahr yapan, hakaretlere, taarruzlara şefkat ve uhuvvetle mukabeleyi meslek edinen bu yüksek iradeli din kahramanlarına "zâhid" namı verilir. Bir millette bütün fertlerin zâhid olması imkânsız olduğu kadar, muzırdır da. Fakat her millette kuvvetli bir seciyyeye timsal olmak üzere mahdut miktarda bir zâhitler zümresi bulunmak da elzemdir.

Çünkü zayıf iradeliler şedid bir azmin ne harikalar icrasına kadir olduğunu görmektedir ki maneviyetlerini takviye edebilirler.

Zâhitler hakkındaki bu telakkiye şöyle bir ittiraz dermeyan edilebilir : "Mu'tekifler bilâkis içtimai hayattan uzaklaşarak münferit bir hayat yaşıyorlar, o halde içtimaiyetten insilâh ederek ferdiyete rücu etmeleri lazım gelmez mi ?"

Buna şu yolda cevap veririz :

Mu'tekif ferdi arzu ve ihtirasların yuvası olan ev, çarşı, mesire gibi muhitlerden kaçıyor ; konuşmak, uyumak, yemek, içmek, keder ve elemden azade kalmak gibi ferdin hoşlandığı lezzetlerden, rahatlardan nefsini mahrum ediyor. Bütün bunları yaparken ferdiyetle mücadelede bulunuyor, maksadı tamamıyla onun fevkine çıkmaktır. Vakıa ferdiyetten kurtulmak, içtimai olmak için kâfir bir şart değildir, fakat lâbüt ve zaruri olan bir şarttır.

Bundan başka mu'tekifin ruhunda ferdi duygular ve arzular söndükçe yerleri boş kalmaz ; bunların yerlerini, zıtları olan içtimai duygular doldurur. Zaten mu'tekifin mele-i esfelden kaçması mele'-i alâya göçmek için değil midir ?

Menfi ayinlerin içtimai hizmetleri anlaşıldı, müsbet ayinlerin hizmetlerini de gelecek makalemizde tetkik edeceğiz.

İlâm Mecmuası
(Sayı : 36, 10 Eylül 1331)

İSLÂM İÇTİMAİYYATI :
DİNİN İÇTİMAİ HİZMETLERİ
III

MÜSBET AYİNLER

Müsbet ayinlerin üç şartı vardır : Menfi âyinlerin icrasından sonra eda edilmek, cemaatla icra kılınmak, mevkut olmak.

Menfi âyinlerin müsbet âyinlerden mukaddem icra edilmesindeki lüzumu geçen makalede izah etmiştik. Cemaatla eda olunmaktaki sebebi anlayabilmek için evvel emirde içtimai ruhlarda husule getirdiği tesirleri tetkik etmek lazımdır.

Ruhunuzda yaşayan bir duyguya yahut bir fikre başkalarının iştirâk etmediğini gördüğünüz müddetçe, ona siz de kıymet vermezsiniz : Onu duyar, fakat irade etmezsiniz ; düşünür, fakat ne bir mefkûre, ne de bir akide suretinde telakki etmezsiniz. Ferdi ruh, duyguları irade haline, fikirleri mefkûre suretine, zihni temayyülleri akide mahiyetini is'ad edemez ; bunu yapmak için ne kemiyetçe, ne de keyfiyetçe kabiliyetli değildir.

Kemiyetçe kabiliyetsizdir, çünkü ferdi ruh cemaattan mülhem olmaksızın vecit ve galeyan haline gelemez. Vecit ve galeyan olmadıkça da azim, mefkûre, iman gibi şedid halet-i ruhiyyeler tekevvün edemez.

Keyfiyetçe kabiliyetsizdir ; çünkü ferdi ruha ait hassalar ancak renk, koku, lezzet gibi mevcudatın maddi keyfiyetlerini temyiz edebilir ; eşyanın his ve kıymeti, yani kıymetlerini idrâk edecek bir "kıymet hassası" na malik değildir.

Hayvanlarda iyi, muhterem, mukaddes hükümlerini verecek bir kıymet melekesi yoktur. Gerek o kıymetler ve gerek onları takdir ve idrâk eden bu meleke, insanda içtimai hayatın bir neticesi olarak teşekkül etmiştir.

Fertler bir araya gelerek cemaat halini aldığı zaman ferdi ruhların mütekabil tesir ve aksi tesirlerinden yeni bir ruhiyyet husule gelir ki buna "içtimai ruh" diyoruz.

Bu içtimai ruh, hem kemiyetçe, hem de keyfiyetçe ferdi ruha mubâyindir. Fertler cemaat haline gelir gelmez, derhal bir veçit ve galeyan fırtınası ruhlarını sarsmaya başlar.

Cemaat halindeki fertlerde hiçbir zaman hırsızlık, duygusuzluk, sekinet gibi ferdi haletleri göremezsiniz. Onların ruhu ya şedid bir heyecanın yahut derin bir tahassüsün tesiri altındadır. Sonra bu heyecan yahut tahassüs hayvanlarda gördüğümüz iştah, gazap, korku gibi ferdi heyecanlara benzemez ; onların zıddıdır. Ferdi heyecanlar aşağıdan yukarıya yani uzviyetten ruha çıkan tesirlerdir, içtimai ihtiraslar ise ruhta doğarak oradan uzvi heyecanları hâkimiyetleri ve kumandası altına alan yeni âmillerdir. Bu duygular behimi heyecanlar gibi lâ-ahlâki olmayıp taallük ettikleri şeylere karşı derecelerine göre tahsin yahut takbih, ihtiram yahut istihkar, takdis yahut tel'in hükümleriyle de mücehhezdirler.

Fert, cemaattan mühlem olmadıkça, ahlâki bir lâ-kaydi içindedir ; onun ihtimamı yalnız elemden kaçmak, hazzı aramak hususlarına müteveccihtir. Ne izâz edecek bir mefkûresi ne de kin ve intikam besleyecek bir mefkûrevi düşmanı vardır. Hiçbir şeyi takdis etmediği gibi, hiçbir kimseyi tel'in de etmez. İnsaniyeti de yok, nefsaniyeti de yoktur.

Cemaat ise ahlâki bir taassuba, ahlâki bir salabyete maliktir. Hiçbir suretle "neme gerekçi" olamaz. Düşündüğüne inanır, inandığı şeyi irade eder, irade ettiği şeyi takdis, ve bunun zıddı olan şeyleri tel'in eder.

İçtimai ruh hiçbir zaman reybi, ümitsiz ve bedbin olmaz. Fertlerde gördüğümüz imanlılık, ümitlilik, nikbinlik halleri içtimai hayatın husule getirdiği eserlerdir.

Mamafih, bütün fertler, cemiyet muhitinde yaşadıkları için, içtimai ruhun tesirlerinden tamamıyla âri bir fert yoktur.

Cemiyet, lisanı, edebiyatı, ananeleri, ilim ve fenleri, hukuk ve ahlâki hülasa harsı vasıtasıyla fertlerde bir (şahsiyet) husule getirmiştir.

Fert, içtimai hayatın ne kadar çok safhalarını yaşar ve mütehassıs olduğu meslekte ne kadar ziyade muammik olursa şahsiyeti o kadar kuvvetli olur. İçtimai hayatın gerek müşterek ve gerek mütehassısane feyizlerinden mahrum olan fertlerde ise şahsiyet ma'dûm hükmündedir. Bu cihetler anlaşıldıktan sonra müsbet ayinlerin niçin cemaat halinde eda edilmesi lazım geldiği kolayca izah edilebilir.

Geçen makalede "ibadet zeni olan âbidin mukaddes mabuduna takarrüp etmesidir" demiştik. Aynı zamanda zenimin mukaddese takarrüp etmekten memnun olduğunu da göstermiştik. Abid, evvela menfi ayinler vasıtasiyle ferdiyetten yani zenimlikten kurtulur. Fakat âbidin mukaddese takarrüp edebilmesi için zenimlikten kurtulması kâfi değildir. Aynı zamanda kendisinin de mukaddesleşmesi yani ruhunda bir takdis melekesinin doğması lazımdır. Bu takdis melekesinin fert halinde mevcut olmadığını, insanlarda yalnız cemaat halinde iken doğduğunu yukarıda izah ettik. O halde ibadetlerin cemaatla eda edilmesi mukaddesleşmek için cemaatleşmek lazım olduğuna binaendir.

Abid, mabudunun huzuruna çıkmak, mukaddes bir mülakata mazhar olmak istiyor. Bunun için iptida ruhunda uyanık bir halde bulunan "nefs-i süfli" yi uyutmak, sonra da uyumuş bir halde bulunan "nefs-i kudsi"yi uyandırmak lazımdır, birincisi için ferdiyetten tecerrüt lazım olduğu gibi, ikincisi için de cemaat haline gelmek muktezidir. Fert zenimlikten kurtulup kudsi bir mahiyet iktisap ettikten sonradır ki müştak olduğu mukaddes huzura dahil olabilir.

Müsbet ayinler beş vakit namaz, teravih, cuma namazı, bayram namazı, haçtır. Bunlardan evkat-ı hamze ile teravih namazlarının cemaatle edası asıl olmakla beraber, münferiden edaları da caizdir. Çünkü fertlerde cemiyetin harsinden mütevellit olan şahsiyet, ruhlarda daimi bir kudsiyet idame eder. Mukaddese takarrüp için lazım olan takdis melekesi, bu gibi fertlerde infirad halinde de mevcuttur. Fakat cemaattan tabâüd, uzun bir zaman devam ederse bu meleke zayıflamaya başlar, bunun içindir ki cuma ve bayram namazlarının münferiden edası caiz değildir. İbadetler, aynı zamanda ibadete tahsis edilmiş mabetlerde icra olunur.

Tabiidir ki ibadet icrasına elverişli olan mekânlar zenim mahallerden ziyade mukaddes tanınan mevkilerdir. İslâm mabetleri mescit, cami, cami-i kebir ve kâ'be ile Arafat'tır. Her mahallede ve her köyde bir mescidin bulunması lazımdır. Burada evkat-ı hamse namazlarıyla teravih eda edilir. Her semtte ve her nahiyede bir camiin mevcudiyeti muktazidir. Burada diğer namazlarla beraber cuma ve bayram namazları kılınır. Mamafih hayatın icapları ve her büyük şehirde camiden başka bir de cami-i kebir vücuda getirmiş ve bu suretle bayram namazları için daha geniş bir içtimmagâh husule gelmiştir. Fakat bunda umumi bir kaide mevcut olmayıp cami ve cami-i kebirin her ikisinde de gerek cuma ve gerek bayram namazı eda edilebilir.

Bu suretle mescit, bir mahalle veya köy ahalisini, cami, bir semt yahut nahiye ahalisini, cami-i kebir, bir büyük şehir yahut kaza ahalisini cemaat halinde birleştiren içtimai mekânlardır. Buralarda toplanan mahalli zümreler milletin şuurlu uzuvları olduğu için bu içtimalar aynı zamanda milli içtimalardır. Kâ'be ve Arafat ise her sene bütün İslâm ümmetinin muktedir olanlarını birleştirerek azim bir içtima vücuda getiriyor. İslâmın bütün milletleri, mümessilleri vasıtasıyla bu beynelmilel içtimada hazır bulunuyor. Ramazan ayının orucu bu müsbet ibadete hazırlanmak için yapılan menfi bir ayinden ibarettir. Ramazanın nihayetinden kurban bayramına kadar imtidat eden zaman uzaklardan gelecek hacıların aradaki mesafeyi kat' edebilmesi

içindir. Müsbet âyinlerin mevkut olması da içtimai hayatın icapları neticesidir. İçtimai hayatın dini safhasından başka iktisadi, bedi ilâ ahirihi safhaları da var.

Muhtelif zamanlarda, fertlerin kimi alıverişle kimi yemek içmekle, kimi uyumakla, kimi eğlence ile, kimi hukuki işlerle meşgul bulunur.

Mabetlerde içtima için birtakım muayyen zamanlar olmalıdır ki fertler bir araya gelebilsin. Mühim olan, bütün içtimai işler gibi ibadetlerin de zamanları taayyün ederek mevkut olmuşlardır. Bunun içindir ki her ümmetin dini bir takvimi vardır.

Yukarıdaki izahlardan sonra artık müsbet âyinlerin içtimai hizmetleri hakkında fazla söz söylemeye ihtiyaç kalmamıştır. Bu âyinler ferdi hayatın icabetiyle dağınık bir hayat yaşamaya mecbur olan fertleri muyyen zamanlarda muayyen mekânlara cem'ediyor mukaddes bir gaye için içtimalar yaptırıyor. Esasen her içtima, fertlerin ruhunda mukaddes duygusunu husule getirirken, mukaddes bir gaye için vuku bulan içtimalar bi—tarikil' evleviyye bu duyguyu daha şedid bir surette tevlit eder. Mukaddes duygusu öyle fayizli bir iksirdir ki buna "kuvve-i kudsiyye" demek de caizdir. Bu duygunun temas ettiği her fikir itikada, her his azme mübeddel olur. Bu içtimalara meyus olarak girenler ümitvâr, bedbin olarak girenler nikbin, reybi olarak girenler imanlı çıkarlar. Bu içtimalardan doğan kuvve-i kudsiyye korkakları cesur, tembelleri çalışkan, hastaları sağlam, ahlâksızları faziletli, mefkûresizleri mefkûreli, îradesizleri azimkâr, hodkâmları fedakâr yapar. Her ferdi ayrı gayeler peşinde dolaşan halkı, mâli zamanlarda milli mekânlara cem' ederek onlara milli hayat yaşatır. O halde milli âyinlerin içtimai faydası "nefy-i ferdiyyet" müsbet âyinlerin içtimai hizmetleri "tesis-i millet" suretinde tecelli eder. Din, fertleri mukaddes duygular ve itikatlarla birleştirerek milli vicdanı vücuda getiren en mühim amildir. Bunun içindir ki hakiki dindarlar milli hamiyete malik, hakiki milliyetperverler de dinin la-yazâl olduğuna kaildirler.

İslâm Mecmuası

(Sayı : 37, 24 Eylül 1331)

İTTİHAD VE TERAKKİ KONGRESİ

I

Bu seneki İttihâd ve Terakki Kongresi, icra ettiği ilmi münakaşa neticesinde, fırkanın hususi rengine teşhis ettiren samimi bir kanaat izhar etti, bu kanaatın ruhu, İslâmiyetle medeniyet-i asriyyenin tamamiyle kabil-i itilâf olduğuna itimattır.

Memleketimizde öteden beri bu kanaata malik zevat eksik değildi. Bunların başında Namık Kemal ile Cevdet Paşa'yı zikredebiliriz. Fakat, bu fikrin aksine inanan bir zümre de mevcut idi. Bu zümrenin zu'muna göre, İslamiyet, hiçbir zaman medeniyet-i asriyye ile itilâf ve imtizac edemeyecekti. Garibi şurasıdır ki bu zümre, birbirinin tam zıddı olan iki mübayin hizbi muhtevidir.

Nazariyatta aynı mukaddime ile başlayan bu iki hizip, ameliyatta büsbütün müttezat neticelere vasıl oluyorlardı. Bu hiziblerden birine (Avrupa mutaassıpları), diğerine (medrese mutaassıpları) diyebiliriz. Mutaassıp Avrupacılara göre, mademki esâsât-ı İslâmiyye medeniyyet-i hâzıra ile itilâf edemeyecek, o halde bu esâsâsatı tamamıyla terk ederek, maddi, manevi bütün varlığımızı Avrupa medeniyetine intibak ettirmemiz lazım gelir.

Mutaassıp medreseciler ise bunun aksini düşünüyordu : Mademki, medeniyyet-i asriyyenin İslâmi esaslara itilâfı mümkün değildir; o halde bu medeniyetin bütün anâsırından teberri ederek an'anât-ı mevcudemizle iktifa etmemiz iktiza eder. Görülüyor ki bu niziblerin ikisi de içtimai şe'niyetten uzak, pek uzak bulunuyorlar. Milletimiz ne mukaddes dininden vaz geçebilir ne de hayat-ı asriyyenin icabât-ı zaruriyyesinden tecerrüd edebilir. Muktazay-ı hikmet, bu iki himmetten birini diğerine feda etmek değil, belki onları birbiriyle telife çalış-

maktır. İşte, İttihâd ve Terakki Kongresi, bu hakimane mesleği kabul ederek bu seneki programı ile tatbikata başlamıştır.

Siyasi bir fırkanın vazifesi, muntazam ve kuvvetli bir devlet teşkilâtı meydana getirmektir. İttihâd ve Terakki fırkası bu umdeyi şıar ittihaz edince devlet hakkındaki telakkisi de vuzuh kesbetmiş idi. Artık bu fırkanın gayesi aynı zamanda hem İslâmi, hem de asri bir devlet teşkiline çalışmaktan ibaret olabilir. Çünkü medeniyyet-i asriyyenin İslâmiyetle kabil-i telif olduğunu kabul eden bir heyet, İslâmi bir devletin aynı zamanda asri bir devlet mahiyetini alabileceğini, yahut ta'bir-i aharla asri bir devletin aynı zamanda İslâmi bir devlet esasatına istinat edebileceğini kabul etmek mecburiyetinde kalır. Lakin, maatteesüf, teceddüt yolunda ilk adımları atan Tanzimatcılar bu suretle düşünmemişler, bu yolda hareket etmemişlerdi. Onlar, Osmanlılığı asri bir devlet haline koymaya çalışmamışlar, fakat yanlış içtihatlarıyla devleti daha çok gayr-ı uzvi bir hale getirdikleri gibi İslâmi devlet şeklinden de büsbütün çıkarmışlardı. Binaenaleyh İttihâd ve Terakki, teceddüt yolunda selefi olan Tanzimat cereyanının körükörüne bir muakkibi olmak değil, belki onun hatalarını arayıp bulmakla doğru yolun nerede olduğunu meydana çıkarmak vazifesiyle mükellefti. Tanzimatçıların birinci hatası, hilâfet-i İslâmiyye ile devlet-i İslâmiyyenin ayrı ayrı şeyler olduğuna zahip olmalarıdır. Halbuki İslâmiyyette halife, devletin riyaset-i siyasiyesini haiz olan zat olup hilâfet teşkilâtı devlet teşkilatından ibarettir. Saltanat, İmâm-ı Maverdi'nin "Ahkâm-ı Sultaniyyesi"nden anlaşıldığı vecihle, hilâfetin sıfat-ı hükümrânisi (souverainete) olup katiyen ondan ayrı şey değildi. (Sultan — souverain) manasına olup halife bizzat sultandır. Binaenelyh Tanzimatçıların zannettiği gibi hilâfet ile saltanat aynı zamanda içtimâ etmiş birbirinden ayrı sıfatlar değildir. Sadrazam, hilâfet makamından müstakil bir mahiyeti haiz zannolunan saltanat makamının vekil-i mutlakı değil, bizzat halifenin vekil-i mutlakıdır ve hamil bulunduğu mühr-ü hümâyun hülefay-ı Abbasiyye zamanında da vezirlere mevdu bulunan hâtem-i hilâfettir. Hilâfeti Katoliklerin papalık makamı gibi ruhani bir riyasete teşbih ede-

rek şeyhülislâmı bu makamın vekil-i mutlakı zannetmek şer'i şerif nokta-i nazarından gayet fahiş bir hatadır.

Tanzimatcıların ikinci hatası da iki nevi hakk-ı kazânın mevcudiyetini zu'm etmeleridir. Onlara göre, hilâfet ile saltanat bir zatta müctemi, fakat birbirinden ayrı iki müstakil kuvvet olduğu gibi, hilâfetin başka hakk-ı kazâsı, saltanatın başka hakk-ı kazâsı olup birincisi hilâfetin vekili olan meşihata, ikincisi de saltanatın vekili olan sadarete mevdu olmak lazım gelir. Bu nazariyeye istihadendir ki 1552 tarihinde kazaskerleri ve İstanbul kadısı bâb-ı meşihata naklettiler. Kuzat-ı şer'iyye kazaskerlere merbut bulunduğu için bunların oraya intikaliyle bâb-ı meşihat kadıların merci-i resmisi hükmüne geçti. Halbuki bu tarihe kadar kazaskerler ve alel'umum kadılar sadrazama merbut idi. Çünkü İslâmiyette iki nevi hakk-ı kazâ mevcut olmadığı gibi, iftâ ve kazâ sıfatları da aynı zatta içtimâ edemezdi. Hakk-ı kazâ münhasıran halifeye ait olup, halifenin vekil-i mutlakı da münhasıran sadrazam idi. Kadılar halifenin vekilleri olup onun namına icra-yı kazâ eyledikleri için, vekil-i mutlakı tarafından intihap ve inhâ olunarak kendisi canibinden tayin edilirlerdi. Müftülere gelince, bunlar kadılar gibi, halifenin memurları olmayıp evâmir-i ilâhiyyenin mubelliğleri idiler. Binaenaleyh mevkileri gayet âli olup dünyevi hiçbir âmirin memuru olamazlardı. Bir zatta aynı zamanda iftâ ile kazâ içtima etmediği gibi, İmâm-ı az'am hazretleriyle Zenbilli Ali Efendi müftülük makamından kaadi-l-kudâtlık ve kadıaskerlik makamına geçmeyi kabul etmemişlerdi. Bu misaller makam-ı iftâ'nın nazar-ı İslâmda ne kadar âli ve mukaddes olduğunu iraeye kâfidir.

Müftü ile kadının ikisi de ahkâm-ı fıkhiyyeyi rehber ittihaz ettikleri halde, aralarındaki bu tefâvüt-ü kıymetin sebebi nedir ? Bunun sebebi, ahkâm-ı fıkhiyyenin diyâni ve kazai namlarıyla iki kısmı havi olması ve müftüler ahkâm-ı diyaniyenin hasbettenilâh mübelliğleri olduğu halde, kadılar, ahkâm-ı kazâiyyenin icrasına hasb-el-vekâle memur bulunmalarıdır.

Ahkâm-ı diyâniyye, kuvve-i müeyyidesi münhasıran uhrevî olan tekâlif-i diniyyedir, ahkâm-ı kazaiyye ise, dünyevi bir kuvve-i müey-

yideye malik olan tekâlif-i diniyyedir. Binaenaleyh ahkâm-ı kazaiyye, "dini ahkâm" cinsinden dahilinde ise de, "diyâni ahkâm" nevinin haricinde müstakil bir nevidir. Ahkâm-ı kazâiyye bugünkü istilaha göre hukuk namını verdiğimiz kaidelerdir. O halde İslâmiyette, hukuk, ahkâm-ı diniyyeden ma'dûd ise de ahkâm-ı diyâniyyeden ma'dûd değildir.

İslâm Mecmuası
(Sayı : 48, 27 Teşrinievvel 1332)

İTTİHAD VE TERAKKİ KONGRESİ

II

Ahkâm-ı diniyye, esasen birdir, fakat kuvve-i müeyyidelerinin dünyevi ve uhrevi namlarıyla iki nevi bulunması, bu ahkâmı zaruri olarak iki neve ayırmıştır.

Kadı, dünyevi bir nizam ve intizamın tesisi ve alelumum içtimai ihtiyaçların temini vazifesiyle mükellef olduğu için, hayatın her türlü icabâtını nazar-ı dikkate almaya mecburdur. Bundan dolayıdır ki diyaneten caiz olmayan birçok işleri kadı bizzat icraya veyahut başkaları tarafından icrasını kabule muztar kalmıştır. Meselâ faiz almak diyaneten hiçbir suretle caiz olmayan bir fiildir. Çünkü nazar-ı diyânette bütün Müslümanlar kardeş olup, kardeşin kardeşten faiz alması her milletin ahlâkına göre ma'yûbtur. Diyâneten katiyen caiz olmayan bu fiili kadı zarûrat-ı içtimaiyyenin icbariyle bilfiil icra etmeye mecbur kalmış, yani eytamın nükudunu ribb-i mulzim usuliyle faize vermeye muztar olmuştur. Bunun gibi lâ vasıyyete li-l-vâris mantukunca, varise vasiyet etmek caiz değil iken, kadı buna da nef-i mülk tarikiyle bir nevi müsaade-i zımniyye göstermektedir.

Bugünkü icabât-ı kazâiye müskıratın mal-ı mütekavvim olduğunu kabule sevk ediyor. Fakat, kaza İslâmın bunu kabule mecbur olması, diyânet-i İslâmiyyenin de kamul ıstırarında bulunmasını iktiza ettirmez.

İfta ile kazâyı aynı makamda birleştirmek ve mahâkim-i şer'iyye ilâmâtını fetva emanetine tasdik ettirmek kazâen tecviz edilen şeyleri diyâneten de haiz olduğu zehabını tevlit ediyor. Bu zehabın diyanet ve ahlâk nokta-i nazarından ne kadar muzır olduğu izahtan

varestedir. Islâmiyet bütün meâli-i ahlakıyyesini ahkâm-ı diyanıyesinde göstermiştir. Ahkâm-ı kazaiyye, her devrin icap ettirdiğini birtakım müsamahat-ı diniyyedir. Baistu bil'hanefiyetil müsemmü buyuran Hazreti Peygamber, haniflikle ahkâm-ı diyaniyeyi, ve semihlikle de müsamahât-ı kazâiyyeyi murat buyurmuşlardır.

Haniflez, müftünün beyan ettiği ahkâm-ı diyâniyye dairesinde hareket edenler, müsamahacılar ise kadının müsaadat-ı zımmiyyesinden istifade edenlerdir. Mutasavvife birincilere ehl-i azimet, ikincilere ehl-i ruhsat namlarını verir. Mesela, mürûr-i zemânla hakk-ı davâ sakıt olur, fakat haksakıt olmaz.

Ehl-i ruhsat bu müsaade-i kazâiyyeden istifade ederek mürur-i zemâna uğramış borçlarını vermekten imtinâ eder. Halbuki ehl-i azimet müftünün ma bihi-t-takva'yı emreden fetvasına imtisâl ederek böyle bir borcu i'tâ'ya şitâbân olur. Bir millette ahlâkın hukuktan ibaret addolunması nasıl bir tereddi-i manevi ise diyanetle kazanın aynı mahiyette telakki edilmesi de aynı tedenni-i ahlâkiyi irae eder.

İşte mahâkim-i şer'iyyenin meşihata rabtı, diyanet nokta-i nazarından bu müellim neticeyi husule getirmiştir. Amme-i nâs, kadılar gibi meşihat-ı İslâmiyyenin de efradı dünyevi bir kuvve-i müeyyide ile terhip ettiğini görünce, uhrevi kuvve-i müeyyideyi yavaş yavaş unutmaya başlamıştır. Çünkü iftâ makamı da kazâ işleriyle iştigal ve i'lamat kazaiyenin tasdiki mesuliyetini der-uhde edince, şeriatın yalnız ahkâm-ı kazâiyyeden ibaret olduğu zannı hasıl olması tabiidir. Taadüd-ü kazâ, ahkâm-ı diyânetin selâmetini ihlâl ettiği gibi, hilâfet ile saltanatı birbirinden ayrı iki kuvvet gibi gösterdiğinden, âdeta memleketimizde iki nevi hükümet-i İslâmiyyenin mevcut olduğu zannı hasıl etmiştir. Bu zannın tevessüfüyle bunlardan birini hükümet-i cismâniyye, diğerini hükümet-i rühâniyye gibi telakki edenler, İslâmiyeti de katoliklik gibi iki hükümetli bir din zanneyleyenler az değildir.

İşte Tanzimatçıların yukarıda beyan ettiğimiz hatalı içtihatları, bu gibi batıl telakkileri doğurarak devletimizi yavaş yavaş İslâmi bir devlet halinden çıkarmıştır. Gelecek makalede de Tanzimatçıların

Osmanlılığı asri bir devlet vaziyetinden ne suretle daha çok uzaklaştırdıklarını izah edeceğiz.

Geçen makalede, Tanzimatçıların, Osmanlılığı, (İslâmi devlet) esasâtından ne suretle uzaklaştırdığını teşrih etmiştik. Acaba, bu hareketi ihtiyar etmeleri, devletimizi asri bir devlet haline getirmeye çalışmalarından mı icap etmiştir? Atideki izahattan anlaşılacağı veçhile, Tanzimatçılar, bilâkis, devletimizi asri bir devlet olmaktan da mümkün olduğu kadar uzaklaştırmışlardır.

Asri devletin esası, memleketindeki bütün teşkilâtları ya hizmet-i umumiyye (Service Publique), yahut cemâat-ı hususiyye (Association Privée) haline getirerek, cümlesini kanunu rabıtalarla kendi mekanizmasına raptetmektir.

Hizmet-i umumiyeler, devletin resmi daireleri hükmünde olup, cemiyyet-i hususiyyeler ise devletin kanununa tebean ve onun müsaade-i resmiyyesiyle teşekkül etmiş heyetler olduğu için, vücutları, devletin velâyet-i âmmesini tahdid ve takyit edemez. Bir devlet, bu gayeyi istihdaf etmediği takdirde, memleketindeki her teşkilât yavaş yavaş fertleri üzerinde bir nevi velâyet-i âmme tesis ederek fiilen bir devlet mahiyetine istihale eder. Bir teşkilâtta velâyet-i ammenin mevcut olup olmadığını gösteren içtimai mi'yâr, hakk-ı kazâdır. Hangi zümrenin hakk-ı kazâsı varsa, onun aynı zamanda bir velâyet-i âmmesi ve binaenaleyh bir devlet mahiyeti var demektir. Tanzimattan mukaddem, sefarethanelerde ve patrikhanelerde hakk-ı kazâ ve binaenaleyh bir nevi devlet mahiyeti mevcut idi. Bu kadim bid'atlerin tesisi mesuliyetini Tanzimat ricaline atfetmek doğru olamaz. Vâkıâ Tanzimatçılar bu marazi müesseseleri bizzat icâd etmediler, fakat, bunları meşrû' ve ma'kûl görerek bir aynını da İslâmlar için icâd ve tatbik ettiler. Ve bu suretle, tahfif yahut izalerine çalışacakları yerde, takviye ve idamesine ikdam etmiş oldular.

Tanzimatçıların nazariyyat-ı idariyesine nüfuz edebilmek için, istılahât-ı idâriyye idâmına idhâl ettikleri iki tabirin medlûlünü tahlil ve tâmik etmek kifâyet eder. Bu tabirler "cemaat" kelimesiyle "Umur-

-u mezhebiyle" terkibidir. Cemaat kelimesinin medulunu anlamak için bizdeki cemaatların Avrupa devletlerindeki mütenazırlarına bakalım. Mesela, Fransa'da Protestan ve Musevi kiliseleri, Paris'te Rus ve Amerikan kolonileri var. Fakat, ne bu kiliseler, ne de bu koloniler bizdeki yerli yahut ecnebi cemaatlerine benzemez. Bizdeki yerli ve ecnebi cemaatlerin hakk-ı kazâları, imtiyazât-ı hukukiyyeleri, velâyet-i âmmeleri mevcut olduğu halde, Fransa'da yahut Paris'te mevcudiyetini zikrettiğimiz kilise yahut kolonilerin bu kabilden hiçbir hakları, hiçbir imtiyazları yoktur. Fransa'daki alelumun Protestanlar ve Museviler, Ruslar ve Amerikanlar bütün münasebât-ı hukukiyyelerinde münhasıran Fransa devletinin velâyet-i kazaiyyesine tabidir. Mamafih bu hal, Fransa, yahut Avrupa'ya münhasır olmayıp, Japonya gibi asri bir devlet mahiyetini alan bütün medeni milletlere şâmildir.

Yukarıdaki izahattan anlaşıldı ki asri bir devlette cemaat mahiyetini haiz heyetler yoktur ve olamaz. Bunların ya hizmet-i umumiyyeler yahut cemiyet-i hususiyeler haline ifrâğı hukuk-u âmme icabatındandır; mamafih, Tanzimatçılar böyle düşünmediler. Onlara göre, Osmanlı devleti fertlerden mürekkep bir heyet değil, cemaatlerden mürekkep bir müttehide mahiyetindedir. Yerli ve ecnebi cemaatlar arasında bir de, halifenin riyaset-i diniyyesi altında bir cemaat-i İslâmiyye tasavvur ettikleri için böyle bir "Cemaatler Konfederasyonu" kendilerine gayet makul görünüyordu. Sultan bu konfederasyonu "souveran"ı olacak, halife ile beraber patrikler ve sefirler onun "vassale"leri hükmünde bulunacaktı. Sultan, aynı zamanda hilâfet sıfatını da haiz olduğu için cemaat-i İslâmiyyenin diğer cemaatler üzerindeki hakk-ı tefevvuku nev'amâ temin edilmiş bulunuyordu.

Tanzimatçıların, böyle bir nevi muhtariyeti haiz cemaatler kabul etmesi guya serbesti-i edyân umdesine gösterdikleri ihtiramdan ileri geliyordu. Bu heyetlere cemaat-ı diniye namını verdikleri gibi, muhtar bırakıldıkları ahkâm-ı hukukiyyeyi de "umur-u mezhebiyye" tesmiye ediyorlardı. Güyâ aileye ait ahkâm-ı kazâiyye umur-u hukukiyyeden değilmiş de umur-u mezhebiyyeden imiş. Halbuki bütün erbâb-ı ilim nazarında (mahkemevi bir kuvve-i müeyyideye malik olan kaide-

ler) hukuki kaidelerdendir. Aile umurundan kadının huzuruna arz edilmeyen, mahkemenin kuvve-i müeyyidesine ihtiyaç göstermeyen cihetler, tabii umur-u hukukiyyeden değildir. Bunlar arasında efkar-ı âmmenin kuvve-i teyidiyyesine istinat edenler ahlâki, uhrevi kuvve-i müeyyideye müstenit olanlar da diyâni bir mahiyeti haizdir.

Tanzimatçılar "mezhep" kelimesinin müshemiyetinden istifade ederek bütün bu işlere "umur-u mezhebiyye" namını veriyorlardı.

Halbuki mezhep kelimesi tamamıyla Fransızca "doctrine" kelimesinin mukabilidir. Her imânın mezhebi fıkıhi bir doktrin mahiyetindedir. Bizim umur-u mezhebiyye dediğimiz şeyler hakkında Fransızlar" Affaires Culturelles" ve Mezâhıp Nezareti mevkiinde" Ministere des cultes" tabirini istimâl ederler. Culte kelimesinin mukabili ibadet olduğuna göre bu tabirlerin doğru tercümeleri mur-u taabüdiyye ve İbadât Nezareti olmak lazım gelir. Umur-u taabbüdiyye, tamamiyle umur-u diyaniyye manasınadır. O halde serbest-i edyân, umur-u taabudiyyenin yani umur-u diyâniyyenin hürriyeti demektir. Bunun temini için, taabüdi zümrelerden siyasi cemiyetler teşkil ederek onlara hukuki imtiyazlar vermek icap etmez. Halbuki, Ali Paşa, Ermeni cemaatına, mevcut imtiyazlar haricinde bir nevi Meclisi-i milli ve Meşrutiyet-i Milliye haklarını vermekte bile beis görmemişti.

Teşrih ettiğimiz nazariyyat-ı idariyyenin zaruri bir neticesi diğer cemaatler gibi bir de İslâm cemaatı teşkil etmek olacaktı. Mahâkim-i şer'iyyenin meşihat-ı İslâmiyyeye raptı, bu gayenin birinci adımı olduğu gibi, cemaat-ı teşkili hakkındaki projeler de bunun ikinci adımı idi. Cenabı Hakka çok şükür ki, yalnız Edirne'de teşkil olunan cemâat-ı İslâmiyye teşkilâtı, diğer vilâyetlere tatbik edilmedi. Çünkü cemaatın siyasi bir mahiyeti haiz bir nevi natamam devlet olduğu yukarıki tahlillerden anlaşıldı. Devletimiz, esasen halifenin riyaseti altında bir İslâm devleti iken, onun karşısında cemaat namıyla bir ikinci İslâm devleti ikame etmenin ne kadar büyük mahzurları dai olduğu muhtac-ı beyan değildir. Bunun, iki teşkilât-ı İslâmiyye arasında husule getireceği tesadümlerden başka bir büyük tehlikesi de

harici ve dahili kapitülasyonların meşruiyetini kendi fiilimizle tasdik ve teyit etmemiz ve binaenaleyh onların devamına razı olmamız olacaktı. Mamafih, cemâaat-ı İslâmiyye teşkilâtı yapılmamakla beraber onun kadar muzır olan diğer bir şey yapılmıştı. Yani İslâm dini dahilinde devlete ait hakk-ı kazadan başka bir de Bâb-ı Fetvâ'ya ait ikinci bir hakk-ı kaza tanılmıştı. Demek ki taaddüt-i kazâyı kabul etmek ve umur-u diyâniyyeyi umur-u kazâiyyeden temyiz ve tefrik etmemek, İslâmiyetin esasâtına muvafık geliyordu. O halde İslâm devleti ötedenberi bazı Avrupa ülemasının iddia ettiği vechile hiçbir zaman asri bir devlet mahiyetini alamayacak, binaenaleyh ne dahilen, ne de haricen müstakil olmayacaktı. Bu takdirce kapitülasyonları kaldırmaya da hiçbir hakkımız bulunmayacaktı. Mahâkim-i şer'iyyenin Bâb-ı Fetvâ'ya raptındaki mahzur, bundan da ibaret değildi. Malumdur ki Adliye Nezareti kavânin-i adliyemizde nâkıs, yahut icâbât-ı asriyyeye muhalif bir kaide gördüğü zaman bir madde orada aynen yahut ta'dilen tasdik edilmekle nekayıs-ı kanuniyyemiz aled' devam ikmâl edilir.

Bu ihtiyacı ayniyle Bâb-ı Fetvâ da hissedegelmiştir. Bunun için Bâb-ı Fetvâ'nın ittihaz ettiği meslek, ihtiyacat-ı asriyyeye muvafık olan bir kavli Fıkh-ı Henefide müftabih olarak bulamadığı takdirde (Mesâil-i muctehedün fiha da emir-ül-mü'minin) hangi kavl üzere amel olunmasını emir buyurur ise onunla amel muktezi olur, kaidesine ittibaen ya mezheb-i hanifin gayr-ü müftâbih kolları arasında veyahut mezahib-i erbaanın diğer aksamına ait kollar meyanında bularak tasdikini halifeye arz etmektir. Mahâkim-i şer'iyyenin Bâb-ı Fetvâda bulunmasından tevellüt eden bu tarz-ı hareket, ne meşrutiyete, ne şeriata muvafıktır. Meşrutiyete muvafık değildir, çünkü halifenin her iradesi bir kanun mahiyetinde olduğundan, bu tarz-ı hareketle meclis-i teşriiden geçmeden kanunlar tanzimine bir meydan açılmış olur. Şeriata da muvafık değildir, çünkü velâyet-i ifta halifede olmayıp, hususta dır. Nususun müfessir ve mübelliğleri ise müftülerdir. İçtihad, içtihadı nakz etmediği için halifenin iradesi hiçbir müftüyü şu suretle yahut bu suretle ifta etmeye icbar edemez. Em-i-ulü-l'emr,

kanun hükmünde olduğu ve kadılar halifenin vekilleri mevkiinde bulundukları için yalnız kadılar için mütâ'dır. O halde mesâil-i müctehedün fihâ da tercih-i akvâl, esasen kuvve-i teşriiyenin ötedenberi kanun tanziminde imtisal ettiği bir esas olup bunun emr-i iftaya taalluku yoktur. Hasılı, bu usulün ittihazıyla, hem fetvânın emir-ülmü'minine tasdik ettirilmesi gibi hilâf-ı şer'-i şerif bir hareket ihtiyar edilmiş oluyor, hem de hükümetin ve kuvve-i teşriiyyenin haberi olmadan Bâb-ı Fetvaca doğrudan doğruya kanunlar tanzimi gibi hâdim-i meşrutiyyet bir fiil icra olunuyor.

Taaddüd-ü kazânın diğer bir mahzuru da, bir dava mahkemeye geldikten sonra elde mudevven bir mecelle-i şer'iye bulunmadığı için meselenin hükm-ü kazâisi fetvahâneden sual edilmesidir. Bu suretle, fetvahâneden sâdir olan fetva, yalnız makabli hakkında mâ-bih-ittatbik olmak üzere tanzim edilir ve bunun tanzimi hakkı da munhasıran kuvve-i teşriyeye aittir. Fetvahâne bu tarz-ı hareketiyle, bir telakkiye göre teşrihi bir vazife ifâ ve diğer bir telakkiye göre de bir nevi hukuk müşavirliği icra ediyor. En büyük halifelerimizde olan Sultan Selim ile en büyük şeyhlerimizden bulunan Zembilli Ali Efendi'nin meşihat selnâmesinde münderiç muhavereleri, diyânet ile kazânın suret-i tefrikini pekalâ gösterdiğinden Bâb-ı Fetva'nın mahâkim-i şer'iyyenin hukuk müşaviri olması katiyen caiz değildir. Teşrii bir vazife ifa etmesi ise yukarıda beyân ettiğimiz vechile meşrutiyete münafidir.

Taaddüd-ü kazânın bir başka mahzuru da aynı madde hakkında bir mahkeme-i nizamiyye ile bir mahkeme-i şer'iyyenin ayrı ayrı ve birbirine mütenâkız ilâmlar vererek hükümet-i icriyyeyi müşkül bir mevkide bırakmasıdır.

Bütün bu saydığımız şeyler, asri bir devletle kabil-i telif olmadığı gibi İslâmi bir devletle kabil-i itilâf değildir. Bir devletin umur-u diyâniyyesiyle umur-u kazâiyyesi başka başka hizmet-i âmmeler teşkil eder. Binaenaleyh her biri için müstakil bir nezaret lazımdır.

Adliye Nezareti Umur-u kazâiyye Nezareti olduğu için ale-

lumum teşkilât-ı kazâiyyenin mezkür nazerete rapt ve ilhakı lazım olduğu gibi, meşihat-ı İslâmiyye de Umur-u diniyye Nezareti olduğu için, alelumum müessesesât-ı diniyyenin idaresi de meşihat-ı ülyâya tevdi olunmak lazımdır. Mahâkim-i şer'iyye başında meclis-i tetkikat-ı şer'iye ve kazaskerlik teşkilâtları bulunduğu halde, Adliye Nezaretine ilhak edeceğinden teşkilat ve faaliyetindeki hususiyet, katiyen halleldâr olmayacaktır. Zaten Kanun-i Esâsi'nin 118. maddesi alelumum kavaninin tanziminde ahkâm-ı fıkhiyyenin esas ittihat edilmesini temin ettiği gibi, hukuk-u ailenin diğer ahkâm-ı hukukiyyeye nisbetle daha çok ananevi bir mahiyeti haiz olduğu da bütün ülemâyı hukukça müsellemdir.

Umur-u diyâniyye ile umur-u`kazâiyyenin müstekilen ayrı nezaretlere tevdiinden husule gelecek fayda yalnız tevzi-i adalet nokta-i nazarından değildir. Bu tefrikten husule gelecek en büyük menfaatimiz, diyanet nokta-ı nazarından olacaktır. Çünkü şimdiye kadar emvâl-i eytâmın irbâhı ve mahâkim-i asliyyenin idaresi gibi umur-u maddiye ile fart-ı iştigalden umur-u diyâniyyeyi nazar-ı dikkate almaya vakit bulamamış olbn meşihât-ı İslâmiye artık bu ârizi meşgalelerden kurtulacağı için Zenbilli Ali Efendi'nin tabiri vechile "emr-ahiretimizi muhafaza" ya hakkıyla çalışabilecek ve ümmet-i İslâmiyyeye lazım gelen terbiyeye-i diniyyeyi vermeye muvaffak olacaktır. Meşihat-ı İslâmiyenin bundan sonra ifa edeceği vezâif-i âliye-i diniyyeyi de gelecek makalemizde teşrih edeceğiz.

İslâm Mecmuası
(Sayı : 49, 17 Teşrinisani 1332)

İKTİSADİYAT MECMUASINDA YAYINLANAN YAZILAR

MİLLET NEDİR, MİLLİ İKTİSAT NEDEN İBARETTİR ?

I

Milli iktisadın neden ibaret olduğunu anlamak için, önce, milletin ne olduğunu bilmek lazımdır. Milleti mücerret bir lisanla "içtimai bir külli-i tâm: tout complet "diye tarif edebiliriz. Cemâdât aleminde hiçbir cisim, hiçbir cirüm küllü tâm değildir. Ne yıldızlar ne seyyâreler, ne şemsi manzumeler, ne kehkeşanlar, tam bir kül teşkil edebilirler. Cemadâtı da muhit olmak üzere yalnız bir küll-ü tâm vardır ki "kainat" tan ibarettir.

Hayat aleminde ise ötekine muhalif olarak her uzviyet bir küllü tâmdır. Çünkü uzviyet de kâinat gibi, müstakil bir mevcudiyete, dahili bir tekâmüle maliktir. İçtimaiyât aleminde, bir cemiyetin uzviyet gibi tamamıyla müstakil olabilmesi için içtimai hayatı terkib eden muhtelif tabakaların birbirine muntabık olması lazımdır.

Cemiyet de, fıkari hayvanlar zümresine mensup bir uzviyet gibi üç tabakadan mürekkeptir:

1) İskelet,
2) İğtidâi üf'ûleler
3) İhtilât ve münasabete ait üf'ûleler

Cemiyette bu üç tabakanın mukabilleri :

1) Müşterek duygulardan mütevellit tesanüt,
2) İş bölümünden mütevellit tesanüt,
3) Bu tesanütleri dahili ve harici taaruzlara karşı müdafaa ve muhafaza eden teşkilât.

Cemiyetin, uzviyetteki (iskelet) tabakasına tekabül eden en amik tabakasına ma'şer namı verilir. Ma'şer müşterek duygulara malik bir zümre demektir. Müşterek duygular vicdanlarda yaşayan birtakım manevi ve münteşir hadiseler olmakla beraber, bunların içtimai müesseseler suretinde maddi tebellürleri de vardır.

Din, lisan, aile ma'şeri, fertleri din ve lisana malik olan birbiriyle kız alıp verebilen mütecanis bir zümredir.

Cemiyetin, uzviyetteki (iğtida) manzumesine tekabül eden ikinci tabakasına "câmia" denilir. Câmia, birbirine muhtaç olan bütün ihtisas zümrelerini, bütün fenni, bedii, iktisadi ve terbiyevi hirfet ve meslekleri harice ihtiyaç göstermeyecek surette câmi ve içtimai iş bölümü nokta-i nazarından kendi kendine tamamıyla kâfi olan muhtelif (Differentie) bir zümredir. Câmiada fazilet, ahlâk, iktisat, bediiyât gibi faaliyetlerin muhtelif müesseselerinde ve ihtisas zümrelerinde tecelli eder.

Müşterek duygulardan mütevellit tesanüde ma'şeri tesanüt denildiği gibi, içtimai, iş bölümden mütevellit tesanüde de camiavi tesanüt denilebilir.

Cemiyetin, uzviyetteki ihtilat ve münasebet, manzumesine tekabül eden üçüncü tabakası da devlet namını alır. Devlet, hududu muayyen bir buk'a (Territoire) ile maddi kuvve-i müeyyideye malik bir hukuki manzumede tecelli eder.

İşte bir ma'şer aynı zamanda bir câmia ve aynı zamanda bir devlet olduğu vakittir ki hakiki bir millet mahiyetini haiz olabilir. Bir cemiyette bu üç tabaka birbirine tamamıyla muntabık değilse, o cemiyet henüz bir kuil-ü tâm olamamış, yani bir millet haline gelememiştir. O halde millet, mefkûrevi bir cemiyet olup hiçbir kavimde tamamıyla tecelli edememiştir. Her kavim millet olmaya çalışan bir milliyettir.

Türk milliyeti, bir millet olmak için ne yapmalı ? Türklerin "Türkiya" namında bir devletleri vardır ki hâkim olduğu buk'a dahilin-

de diğer kavimler de mevcuttur. Türkiya Türkleri'nin dinleri bütün İslâm kavimleriyle, lisanları bütün Türk şubeleriyle müşterektir. Ma'şer itibariyle hariçle iki türlü iştirâki olan bu cemiyetin câmia itibarıyla da Avrupa medeniyetiyle irtibatı vardır. O halde Türkiya Türkleri bir taraftan hariçteki Türkleri kendi devletleri dahiline almaya diğer taraftan İslâmiyeti milli lisana nakletmeye çalışmak ve aynı zamanda iş bölümü nokta-i nazarından da Avrupa milletleri gibi müstakil bir câmia mahiyetini almak vazifesiyle mükelleftir. İşte ancak bu terakki merhalelerini geçtikten sonradır ki beynelmilel medeniyetlerin tesirinden kurtularak milli bir harsa malik olabilir. Türkleri bir camia haline getirecek ve Türk harsının teşekkülünü temin edecek âmillerden biri de milli iktisatdır. Bunu da gelecek makalede izah edeceğiz.

İktisadiyat Mecmuası
(Sayı : 1, 8 Şubat 1331)

MİLLET NEDİR, MİLLİ İKTİSAT NEDEN İBARETTİR ?

II

"İktisat" kelimesi, aynı zamanda, hem bir "ilim" in (Science economique), hem de bir "sanat"ın ismidir. İktisat ilmi, muhtelif kavimlerde cereyan eden iktisadi hadiseleri şey'i (objectif) bir surette tetkik, tasnif ve umumi bir mûcerred enmûzeclere ircâ' ettikten sonra bu enmûzeclerin tâbi bulundukları tabii kanunları meydana çıkarır.

İktisat sanatı (Art economique), iktisat ilminin keşfettiği hakikatlere istinat ederek kavimlerin iktisadi hayatını tanzim yahut istikmâl suretinde sırf ilmi bir gaye takip eder. "Milli iktisat" tabiri iktisat ilmiyle iktisat sanatında başka başka manalara delâlet eder. İktisat ilmine nazaran "milli iktisat", kavimlerin ma'ruz bulunduğu "iktisadi tekâmül" ün tabii ve zaruri olarak vasıl olduğu bir safha (Phase)'dan, tabir-i âharla iktisadi hayatın bir "enmûzec"inden ibarettir.

"İktisadi hayat"ın başlıca üç enmûzeci vardır : Aile iktisadı, şehir iktisadı, milli iktisat. Bu enmûzecler, içtimai tekamülün mutevâli devrelerinde tezahür ettikleri için, aynı zamanda içtimai tekâmülün üç müteakip safhasını irae ederler.

İktisadi enmûzeclerin tarifi, "emvâlin istihsaliyle istihlâki arasındaki rabıta" esasına müstenittir."Aile iktisadı" devresinde istihsal olunan emvâl bizzat müstahsiller tarafından istihlâk olunur. "Şehir iktisadı" devresinde emvâl, müstahsillerden hiçbir vasıta olmaksızın,

doğrudan doğruya müstehliklere intikal eder, "milli iktisat" devresinde, emvâl, birçok vasıtaların tavassutiyle, müstahsillerden müstehliklere geçer. Bu üç enmûzeci ayrı ayrı tetkik edelim :

1) Aile iktisadı (Economic domestique) : Burada "aile" den maksat istihsâl ve istihlâkte müşterek olan, yani aralarında ilmi manasıyle "mübadele" fiili mevcut olmayan fertlerden mürekkep bir zümredir. Bu zümre, bildiğimiz küçük ailelerden başka semiye (clan), aşiret (tribü), zeâmi zümre (groupe feodale) gibi büyük teşkilâtlarda da olabilir. Bu nevi teşkilâtlar dahilinde "mübadele" hadisesine tesadüf olunmaz ; bu zümrelerin içinde "ücret" ve "fiyat" müesseseleri henüz mevcut değildir. Zümre, iktisaden kendi kendine kâfi olacak bir vaziyettedir. Müctemian yapılacak işler ya "imece" tarikiyle yahut "esirler" ve "serfler" vasıtasıyla yapılır. Zümrenin dahilinde, küçük mıkyasta bir "iş bölümü" de mevcuttur. Eski Roma'nm zengin bir ailesi şehirdeki ve köydeki kısımlarıyla beraber iş bölümünün hatta en mükemmel şekline bile vasıl olmuştu ; kendi dahilinde en rakik ihtiyaçları tatmin edecek istihsalleri yapabiliyordu. Zeâmi zümre, beyin şatosu ile etrafında teşekkül eden köyden ibaretti. Serfler, şahsi hürriyete malik olmakla beraber, iktisadi istiklâlden mahrum idiler. Beyin himâyesi bedeli olarak, ona birtakım takaddümeler getirirlerdi. Ne Roma ailesinde, ne de bu zeâmi zümrede ücret, fiyat, mübadele hadiseleri görülemez. İptidai kavimlerde mübadele ihtiyacı ya aşiretler arasındaki gazveler suretinde yahut mütekabil hediyeler suretinde tatmin olunur. Bazı tabii ihtisasların husule getirdiği mütekabil muhtaciyyetler "trampa" usulüyle tatmin edilirse de, bunun için eşhür-ül hurûm, sûk-i Ukâz, ve beyt-ul-harâm gibi bir nevi dini mütarekeden doğan müesseselerin mevcudiyeti lazımdır. İptidai kavimlerde, Adam Smith'in iddiasının aksi olarak, mübadele duygusu mevcut olmadığı gibi bu fiile karşı uzun müddet nefret duyguları devam etmiştir. İlk panayırların teşekkül edebilmesi için, birçok intikal devrelerinden geçmek lazım gelmiştir. İlk panayırlar teşekkül ettikten sonra da rüzmerre ihtiyaçları tatmin edecek emvâl mubadele olunmazdı. Para, bir mübadele vasıtası olarak değil, bir kıymetler mik-

yası ve tasarruf vasıtası olarak kullanılırdı. Bu devirde ne ilmı manasıyla teşebbüs, ne sermaye, ne ticaret, ne de "kazancın müteşebbis, sermayedâr ve amele arasındaki taksimine benzer" bir inkisâm-ı servet vardı.

2) Şehir iktisadı (Economie urbaine) : Bu devirde, mübadele doğrudan doğruya vasıtasızdır. İlk şehirler, sûr ile muhât bir "kale" halinde idi. Ahalinin çoğalması, yalnız kale içinde bulunanların istihsalleriyle yaşamaya imkân bırakmadı, şehir aynı zamanda bir "pazar yeri" mahiyetini aldı. Hususi bir mütareke sayesinde civardaki köylüler mahsullerini şehre getirip müstenliklere satmaya başladılar. Bundan başka, şehirde birçok hirfetler de teşekkül etmeye başladı. Fakat bu sanatkârlar da müşterileriyle doğrudan doğruya münasebette bulunuyorlardı. Arada tüccar sınıfı yoktu. Şehir muhtaç olduğu her hırfeti kendi dahilinde tesis etmeye çalışırdı. Şehir bu hırfetlerin mevcudiyetine alakâdâr olduğu gibi kaide dahilinde hareket edip etmediklerini de kontrol ederdi. Yabancı tüccar, ender olarak gelir, birçok ihtiyati kayıtlara, nezaretlere maruz olurdu. Büyük ticaret, seyyar bir mahiyette olup panayırlar dahilinde icra olunurdu. Şehir iktisadi, aile iktisadının tekâmüle uğraması ile teşekkül ettiği halde, ondan çok ayrılmış değildir. İstihsâl ile istihlâk burada da tamamıyla temas halindedir. Emvâlin tedavülü, sermâye, teşebbüs, muâsır manasıyla gayr-ı menkûl ve menkûl emvâlin itibari gibi müesseseler henüz mevcut değildir. Yalnız asri iktisadın iki müessesesi teşekkül etmiştir : Emlâk ıradı ve ücret. Mamafih şehir iktisadının kuvvetli bir surette teessüsüne, iki mâni vardır : Biri mutlakiyet, diğeri hürriyet. Mutlakiyet, gerek zeâmetleri ve gerek şehirlere mahsus muhtariyetleri kaldırarak bütün memleketi bir merkeze tabi etmeye çalışır. Hürriyet fikirleri de iktisadi mubadeleye mani olan bütün engelleri ref' etmeye hâstır. Birbirinin zıddı gibi görünen bu iki âmil, aynı istikamette yürüyerek aile ve şehir iktisadlarına nihayet verirler ve milli iktisadın teessüsüne bâdî olurlar.

3) Milli iktisat (Economie nationale): Bu enmûzecin iki devresi vardır. Birinci devirde milli istihsâl milli istihlâke tamamıyla tekabül

ederek milleti iktisaden kendi kendine kifâyet edecek bir hale getirir. İkinci devirde inkisâm-ı servet âdilâne bir şekil alarak bütün efrâd-ı millet, medeniyetin feyizlerinden mütena'im olmaya başlar.

Mamafih bu üç iktisadi devre-i şe'niyyet (realite)'de birbirinden tamamıyla ayrı bulunmaz. Her kavimde bu üç enmûzecden birisi asli, diğerleri ârizi bir mahiyette olarak mevcut olur.

Şehir iktisadı hâkim olan yerlerde aile iktisadının izleri bakî kaldığı gibi, milli iktisat hükümrân olduğu yerlerde de aile ve şehir iktisatlarının izleri berdevâm bulunur.

Bazı kavimlerde idari bir merkeziyet teessüs ettiği halde, siyasi ve içtimai bir merkeziyet mevcut olmaz. Bu enmûzece mensup olan bir kavim asri bir devlet (Etat moderne) mahiyetini alamayarak bir "cemaatler müttehidesi" vaziyetinde kalır. Böyle bir memlekette, her cemaat ayrı bir taife (caste) şeklini aldığından hakiki manasıyla "iş bölümü" teessüs edemez. Çünkü iş bölümü, ancak müşterek duygulara malik bir zümre dahilinde vücut bulur. Müşterek bir vicdana malik olmayan cemaatler arasındaki iş ayrılığı ancak bir tufeyliyyet-i mütekabile (parasitisme mutuel)'den ibarettir. Böyle bir memlekette istihsâl heyetiyle istihlâk heyeti birbirine tekabül etmiş bir vaziyette bulunamaz. Binaenaleyh bazı kavimler zahiren "millet" haline geldikleri halde, henüz "milli iktisat" safhasına dahil olmamış bulunurlar.

Milli iktisadın, iktisat ilmi nokta-i nazarından ne demek olduğunu gösterdik. İktisat sıfatı nokta-i nazarından "milli iktisat" ise sıfat mahiyetini haizdir. Milli iktisat sıfatı, birtakım içtimai manialar dolayısıyla milli iktisat safhasına vasıl olamayan milletleri iktisat ilminin irşadlarıyla bu safhaya isâl edecek çareleri taharriye çalışır.

İktisadiyat Mecmuası
(Sayı : 7 28 Mart 1332)

MİLLİ İKTİSAT NASIL VÜCUDA GELİR ? (1)

Her millette bir şe'niyyet -i iktisadiyye (Realite economique) vardır ki millete mahsus birtakım müesseselerde tezahür eder. Her sahada olduğu gibi iktisat hususunda dahi ilmin vazifesi, müesseseleri tetkik, muhtelif tezahüratı tarassut, bu müesseseleri diğer milletlerin müesseseleriyle mukayese, tezahüratı tasnif ve enmûzeclere irca' etmek suretiyle şe'niyyet -i iktisadiyyeyi bulup meydana çıkarmaktan ibarettir. Şe'niyyet-i iktisadiyyenin keşif ve tayini hususunda en ziyade mukayese usulüne ehemmiyet vermelidir. Mukayese usulü sayesinde muhtelif milletlerde kaç nevi iktisadi sistem mevcut olduğu ve bu sistemlerin hangi içtimai enmuzeclere tekabül ettiği taayyün eder.

1) İktisat Derneği'nin ilk içtimaında Ziya Gökalp Bey tarafından "Tetkikattı Esâsiyyede metod" meselesine dair verilen müsahabaden iktibas olunmuştur. Milli iktisadın neden ibaret olduğu Ziya Bey tarafından mecmuamızın "1" ve "7" numaralarında izah olunmuştur.

Mukayeseli iktisadın milli iktisadın tayini hususunda pek büyük hizmeti vardır. Çünkü mukayeseli iktisat sayesinde milli iktisadın hangi içtimai enmûzece, hangi iktisadi sisteme tekabül ettiği meydana çıkar. Sistem ve enmûzec taayyün ettikten sonra, milli iktisadın hangi sekte-i tekâmüle uğradığı ve hangi noktaların sekteden kurtarılıp harekete getirilmesi lazım geldiği meydana çıkarılabilir. O halde demek oluyor ki milli ikitisadın başlıca istinadgâhı mukayeseli iktisat-

(1) İktisat Derneği'nin ilk içtimaında Ziya Gökalp Bey tarafından "Tetkikat-ı Esâsiyyede Metod" meselesine dair verilen müsahabeden iktibas olunmuştur. Milli iktisadın neden ibaret olduğu Ziya Bey tarafından mecmuamızın "1" ve "7" numaralarında izah olunmuştur.

tır, bu ilim sayesinde milli iktisat kendi nevâkısını bulup ikmâl ve ıslâh. ve tarik-i terakkide muayyen bir istikamet tayin eder.

Şe'niyyet- i iktisadiyye, iki nevi müessesede tezahür eder.

Birincisi : İktisadi teknik müesseseler.. İktisadi teknik müesseseleri ziraatte, sanayide, her nevi istihsâl sahalarında ve hayat-ı iktisadiyyenin sair safhalarında da vardır.

İkincisi: Hukuki müesseseler. Hukuki müesseselerin iktisadiyâta büyük tesirler ik'a ettiği muhtac-ı izah değildir. Simyan bu teknik envâını eşkâl-i istihsâliyeye ayırıyor. Aile içinde tezgâh kurup icrâ-ı sanat etmek bir nevi şekl-i istihsâl olduğu gibi, büyük bir fabrika tesis ederek makinalar vesair fenni aletlerle mamulât-ı sınaiyye vücuda getirmek, başka nevi istihsâl teşkil eder. İstihsâl için kullanılan aletler, usuller, vesaire muhtelif eşkâl-i istihsâliyyeyi birbirinden tefrika ve temyize medâr olur.

Milli iktisadın evsaf-ı mümeyyizesinden olan eşkâl-i istihsaliyyeden başka nevi nevi istihsâl nehceleri (regime) de vardır. İstihsal nehclerinin bilinmesi dahi milli iktisadın tayini için elzemdir. Küçük kavimlerin nech-i istihsâlleri başkadır. Hayât-ı iktisadiyye tarihinde muhtelif devreler vardır. Meselâ kölelik, servaj, proleterya, kooperatif devreleri, bu devreler, muhtelif hukuki nehclere tabi bulunuyor.

Hukuki nehcler iki kısma ayrılıyor. Biri siyasi - hukuki (politico - juridique), diğeri iktisadi - hukuki (economico - juridique).

Kölelik devrinde mevcut olan ve bazı efrâd-ı beşeri diğerlerin boyunduruğu altında çalışmaya mecbur eden ahval, siyasi-hukuki müesseselerden ibarettir. Fakat veraset gibi hakk-ı mülkiyyete taalluk eden müesseseler iktisadi-hukuki mahiyetini haizdirler. Bizde bu iki kısımdan maada birde dini-hukuki nehcler de vardır. Bugün Avrupanın hiçbir yerinde dini - hukuki nehclere tesadüf olunmaz. Halbuki bizde birçok ahkâm-ı diniyye vardır ki hayat-ı iktisadiyemize pek

derin tesirler icra ediyor. Meselâ faizin şer'an caiz olmaması, uzun müddet hayat-ı maliyyenin adem-i inkişâfına sebebiyet vermiştir. Vakıf müesseseleri, birçok ahvalde, habs-ı mülkü intac ve istilzam ediyor, usulü teklifimize öteden beri hâkim olup tekâlif-i şer'iyeden maḳûd olan agnâm, aşâr gibi teklifler, hayat-ı zirayyemizin inkişâfı hususunda büyük bir engel teşkil etmiştir. Bu usul-u teklif neticesindedir ki bugün Türk köylüsünde istihsalâtı artırmak hususunda hiss-i menfaat pek az hâiz-i tesir oluyor. Başka memleketlerde arazi vergisi mukannen ve muayyen olduğu ve mahsulden bir gunâ vergi alınmadığı için köylü fazla mahsul çıkarmakta bir menfaat görür. Halbuki Türk köylüsü, fazla mahsul çıkarırsa fazla vergi vermeye mecbur olur. Asırlarca müddettenberi devam eden bu ahvalin tesiriyle Türk köylüsü, tab'an mutevekkil, kanaatkâr olmuş, refah ve terakki arzuları kendisinde âdeta muntafi olmuştur. Agnâm vergisi dahi aynı mahiyeti haiz olduğundan, köylü hayvanâtını artırmak hususunda kendisini o derece alakâdâr addetmiyor. O halde demek oluyor ki bizde Avrupa'dan fazla olarak hayat-ı iktisadiyyeye icra-yı tesir eden, bir de dini nehcler mevcuttur.

İşte milli iktisadı bulmak isteyenler şe'niyyet -i iktisadiyyenin tezahürüne medâr olan müesseseleri, bu eşkâl-i istihsaliyeyi, nehcleri ayrı ayrı tetkik etmelidirler. İstihsâl istihlâk ve tedavüle dair olan müesseselerin teknikleri birer birer tetkik ve tarassut etmek lazım geldiği gibi, muhtelif hukuki müesseseleri dahi birer birer tahlil ve teşrih etmek icap eder. Meselâ bizde kapitülasyonlar devresinde "siyasi hukuki" kabilinden olarak birtakım tesirât görülüyordu ki hayat-ı iktisadiyemizin her safhasında tezahür ediyordu.

Milli iktisadın tayini hususunda nazar-ı itibare alınması lazım gelen cihetlerin biri de iktisadın muhtelif derecâtından ibarettir. Aile iktisadı, cemaat iktisadı, mıntıka iktisadı gibi birtakım dereceler vardır ki bunlar ayrılmayınca milli iktisadı bulmak pek müşküldür. Meselâ memleketimizde iktisaden, Erzurum mıntıkası, Karadeniz mıntıkası gibi birtakım muayyen sahalar vardır ki civar memleketlerin ahval-ı iktisadiyeleriyle alakadâr olup memleketin aksâm-ı sairesinden

iktisaden büsbütün farklı addedilmek lazım gelir.

Memleketimizin ahval-ı iktisadiyyesini tetkike girişeceğimiz vakit şurasını nazar-ı dikkatten dûr tutmamalıyız ki bizim iktisadi sistemimiz bir değildir. Memâlik-i Osmaniyyenin muhtelif mıntıkalarında muhtelif sistemler mevcuttur. Bizde bazı mıntıkalar vardır ki henüz aşiret, bedevilik gibi sistemler elân baki ve berdevamdır. İşte bu mıntıkaların sistemini diğer mıntıkalardaki sistemlerle mukayese ederek muhtelif sistemler arasındaki mesafeleri tayin edebiliriz. Bugün asri (modern) bir mahiyet almış olan mıntıkalarda vuku bulan terakiyâtın tarz ve suret-ı zuhurunu tetkik edersek henüz asrileşmemiş olan mıntıkaların ne gibi nevâkası bulunduğunu ve ıslâhata ne suretle tevessül etmek lazım geldiğini tayin etmek hususunda müşkilâta duçar olmayız. Muhtelif sistemlerin arasındaki ahenksizlik, gözlerimizi açmaya ve efkârımızı tenvire medâr olur. Ve ileride hatt-ı hareketimiz, takip edeceğimiz istikametimiz ona göre taayyün eder.

Bizim şe'niyyet-i iktisadiyeyi tetkik için tavsiye ettiğimiz usul bugün bütün ulûm-u tabiiyede aynen tatbik olunuyor. Bir hayvanın anatomi veya fizyolojisini tetkik etmek icap ettiği vakit mütehassıs, evvelâ o hayvanın hangi zümreye mensup olduğunu, normal veya anormal olup olmadığı tayin eder. Ondan sonra biyolojik tezahüratı bulur, meydana çıkarır. Nebatatta dahi aynı usul tatbik olunur. Nebatatta, hayvanatta, içtimaiyatta, iktisadiyatta veya hangi sahada olursa olsun, şekil, nevi, cins, zümre, sistem gibi ahval taayyün etmeden bir noksanı, bir hâl-ı maraziyi tetkik etmeden noksanın veya hal-i marazinin esbabını meydana çıkarmak ve ona göre çaresâz olmak aslâ kabil olamaz.

İşte bu sebepten dolayıdır ki, biz, şe'niyyet-i iktisadiyyemizi ve daha doğrusu milli iktisadımızı aramaya giriştiğimiz vakit klâsik ilm-i iktisatla işe başlamamalıyız. Çünkü klâsik ilm-i iktisat aslâ şe'niyyeti göstermez. Yalnız muhayyel bir âlem-i iktisadı göz önüne getirir. O muhayyel âlemde görülen şeylerin hiçbiri bizim hakiki âlem iktisatta cay-ı tatbik bulamaz. Meselâ bizde aşiret sistemi var, şehir

sistemi var. Aşiret aleminde takip edilen usul-ü iktisadı, şehirlerde tatbik ettiğimiz usul-ü iktisadi ile bir olabilir mi ? Birbirinden büsbütün ayrı olan bu iki sistemi, aynı kaideler, aynı âmiller ve kuvvetlerle idare etmek kabil midir ? İşte biz bu hakikatten gafil bulunduğumuz için aşiretlerimizden gereği gibi istifade edemiyoruz. Bunların göçebelik haline, enmûzec-i içtimailerine halel getirmemekle beraber, faaliyyet-i iktisadiyyelerinden fevkalâde menafi temin olunabilir. Çünkü aşiretler dahi pek mühim bir kuvve-i istihsaliyyeye malik bulunuyorlar. Hayvanât yetiştirmek sanatı aşiretlerde pek ziyade terakki etmiştir. Fakat onlarda disiplin teessüs etmediği için birbirinin hayvanâtını sırkat etmek gibi hallerle kuvvetlerini, vakitlerini ısrâf ve izâe ediyorlar. Aşiretlere mahsus bir disiplin usulü tayin etmeye muvafakiyet nasıl olursa aşiretlerin yetiştirecekleri hayvanatın vesair istihsalatın miktarı birçok misli artabilir.

Demek oluyor ki milli iktisadı vücuda getirmek için yapılacak iş, şey'i (objectif) tarassutlar yaparak mülk ve milletin teknik eşkâl-i istihsaliyyesini, hukuki nehclerini ve bunların aralarındaki ahenklerini taharri, onları sistem haline irca etmek ve ondan sonra diğer sistemlerle mukayeseler yaparak neticeler çıkarmaktan ibarettir.

Şe'niyyet-i iktisadiyyemizi arayacağımız vakit bittabi yalnız halin tetkikiyle iktifa etmeyip memleketin ve milletin mazisini, tarihini göz önünde bulundurmalıyız. Tarihimizi karıştırırsak intibahımızı mucip olacak birçok haller görürüz. Mesela şurası muhakkaktır ki eski zamanlarda iktisadi teşkilâtımız bugünkünden daha mükemmel idi. Evvelce yollar, köprüler, mükellefiyyet-i şahsiyye usulüyle muayyen bazı köyler tarafından inşa ve tamir olunur, ordunun iaşesi için erzak verecek olan köyler ve mıntıkalar muayyen idi. Hiçbir vakit müşkilât zuhur etmezdi. Ordunun iaşesi için verilen erzakın bir kısmı ahaliye tevzi olunurdu. Tanzimattan sonra bütün eski usuller zir ü zeber edilmiş. Muasırlaşacağız diye kendi sistemimizden uzaklaştık ve fakat tahayyül ettiğimiz gayeye yaklaşamadık. Halbuki şe'niyyet-i iktisadiyyemizde sistemimize göre ıslahat yapmış olsaydık böyle olmazdı Esasen maziyi anlamadan hale infâz-ı nazar etmek gayr-i kabildir.

Mazi ve hal bu suretle tavazzuh ve taayyün ettikten sonra ati için bir gaye, daha doğrusu iktisadi mefkûremizi tayin kolay olur. Şe'niyyet-i iktisadiyyemizi, mazi ve hali bilmeden ati için ne düşünsek "a priori" olur. Halbuki şe'niyyet-i iktisadiyyeyi tayin ettikten sonra bütün tetkikat ve tetebbüatımız "a posteriori" olur. Klâsik iktisadın delâletiyle hareket edersek "ne olması lazım geldiğini" "ce qui doit etre" taharri etmiş olacağız. Halbuki" zamân-ı hâzırda ne olduğunu" "ce qui est" tayin etmeden, ne olması lazım geldiğini aramak abestir.

İktisadiyat Mecmuası
(Sayı: 35, 21 Teşrinisani 1332)

TÜRKLERDE MİLLİ İKTİSAT DEVRELERİ

Milli iktisat, bir cemiyette iktisadi müesseselerin umumi bir tesanüt husule getirecek surette birbirine merbut bulunması demektir. Cemiyetin hukuki tesanüdünü devlet irae ettiğinden, milli iktisat, devletin şekliyle de alakâdardır. Devletin medine (cite), imparatorluk (empire) ve asri devlet namlarında üç enmûzeci olduğu için, milli iktisadın da medine iktisadı, saltanat iktisadı ve millet iktisadı namlarını verebileceğimiz üç enmûzeci mevcut demektir. Millet iktisadı, ancak asri devlet devrinde mevcut olabildiği için, asri devlet iktisadına millet iktisadı demeyi muvafık bulabiliriz. Bu devreleri anlamak için misâl olarak Türk cemiyetini ele alacağız. Türkler, İslâmiyetten evvel, medine enmûzecinde bir devlet şeklinde idiler. Türk medinesi oturak değil, göçebe idi. Bu medinede mevcut fertlerin mecmuuna "Budun" namı verilirdi. Türk cemiyeti müteaddit budunlara ayrılmıştı. Her budun dahilinde, Yunan ve Roma sitelerinde olduğu gibi üç tabaka (caste) mevcuttu. Tekinler, Buyruklar ve Kamikler, Tekinli budunun müessisi olarak tanınan menkıbevi kahramanın silâlesinden olan prenslerden ibarettir. Budunun müessisi (Tanrı kutu = zillullah) addolduğundan, kendisi gibi bütün evlatları da mukaddes addolunur. Bundan dolayı bu zatın bütün erkek evlatlarına "tekin" kız evlatlarına "hatun" (prenses) namları verilir. Bu mukaddes silâlenin bütün tekin ve hatunlarından mürekkep olan heyete "il" namı verilir ki devlet manasınadır. Demek ki ildaşlar yani citoyenler, yalnız tekinler ve hatunlardan ibarettir. Buyruklar aslen Kamiklerden veyahut hariçten gelme gençlerden tekinlere ve hatunlara intisapla, onların maiyetinde zabıt ve memur gibi istihdam olunan tevabi zümresidir. Roma'daki clientlar bunlara teşbih edilebilir. Kamikler, mukaddes bir ne-

sebe malik olmayan ahalidir ki bunlar kendilerini mukaddes sülâlelerin Memlûkleri gibi telakki ederler. Kamikler "Tanrı kutu" sıfatını haiz olan hakanın bir mülkiyeti gibidir. Müessis olan ilk hakan vefat edince diğer emvâl gibi Kamikler de oğulları arasında taksim olunur. Bu miras hisselerinden her birine "ulus" denilir ki bölmek manasına olan "ülemek" mastarından müştaktır. Her ulus sahibi bir han mahiyetinde olup bunun refakatiyle de ulus oğulları arasında taksim olunarak oymaklar husule gelir ve bunlara da "Oymak Beyleri" namı verilir. Gerek hakan ve gerek tekinler, mutlaka kendi sülâlesinden bir hatun ile evlenebilirler. Hatundan doğmayan çocuklar hakan olamaz. Bir hatun buyruklardan biriyle evlenirse, doğuracağı erkek evlada "ital" namı verilir.

Bu teşrihattan anlaşılıyor ki bunun devrinde devlet yani il, yalnız mukaddes bir ailenin efradından ibarettir. Bütün Kamiklerin emvâli bu ailenin bir nevi mülkiyeti mahiyetindedir. Yani her oymağın davarları sahiplerinin taht-ı tasarrufunda, fakat oymak beyinin taht-ı rakabesindedir. Osmanlılık devrinde gördüğümüz tasarruf ve rakabe şeklindeki iki nevi mülkiyet, il devrinde de mevcuttu. Mahmud Kaşgari'nin beyanına göre davar kelimesi, eski Türkçede mal manasınadır. Göçebenin malı mevâşiden ibaret olduğu için bilâhara bu kelime mevâşi manasını almış olabilir. Nasıl ki bugünkü Kazaklar mevâşiye mal diyorlar. Oğuz ilinin 24 boyu yani oymağı vardı ki bunlardan her birine mahsus bir "tamga" mevcut idi. Her boyun davarları kendi tamgasıyle damgalanırdı. Bundan anlaşılıyor ki bir boyun mevaşisinde müşterek bir mülkiyet mevcuttur ki bir boybeğinin rakabesinden ibarettir. Oğuzlarda her boyun mülkiyeti müşterekesinden maada umuma mahsus bir nevi müsareket-i emvâl hissi mevcuttu. "Kitab-ı Dede Korkut"da görüldüğü vechile, Oğuzların beylerbeyi olan Salur Kazan, bazı kere yaptığı şölen (milli ziyafet)lerde yemekler yenildikten sonra hatununun elinden tutarak otağından dışarı çıkar ve bütün servetini davetlilere yani ildaşlara yağma ettirir idi. Acem şairlerin "hân-ı yağma" dedikleri, işte Oğuzlarda görülen bu müessesedir. İlin reisi, bu ordunun kumandanı olan zat, gazveler-

deki ganimetlerden ve tâbi kabilelerden alınan baçlardan gayet büyük bir servet iktisap eder ki esas müsavat hissinden ibaret olan ildaşlık duygusu böyle bir ferdin diğer ferdlere nisbetle fevkalâde zengin olmasını tasvip edemediğinden, böyle büyük bir servetin sahibi olan hanlarhanı veya beylerbeyi servetini kendi müsavileri yani tekinler arasında paylaşmaya mecbur idi. Buna ise ya alelâde şölen veyahut yağmalı şölen tarikiyle icra edebilirdi. Adi "şölen" lerde şölen sahibi, "tepe gibi et yığar, göl gibi kımız sağdırır" herkese yiyecek yedirdikten maada çıplaklara elbise verir, borçluların borcunu tediye eder, hasılı servetinin büyük bir kısmını ildaşlara ve yoldaşlara sarfederdi. Yağmalı "şölen" de ise, bütün servetini tevzi ederdi. Servetini yağma ettiren bir reis yoksul kalmaya mahkûm değildi. Çünkü ertesi gün boybeylerini akın için davet ederek onların yardımıyla sayısız ganimetler ele geçirirdi. Bundan başka düğün ziyafetlerinde de davetliler düğün sahibine (saçu) namiyle gayet kıymetli hediyeler getirirlerdi. Hudavendigâr Gazi zamanında Şehzade Yıldırım'ın düğünü ziyafetine böyle birçok hediyeler gelmişti. Sultan Hüdavendigâr Evrenas Bey'in gönderdiği hediyeleri (ki Aşıkpaşazade Tarihi'nde tafsilatıyla muharrerdir) Mısır sultanına göndermiş ve Mısır sultanının gönderdiği hediyeleri de Evrenas Bey'e vermiştir. Kültekin kitâbelerinin münderecatına bakılırsa, hakan budunu diğer hükümdarlar gibi me'kel ittihaz etmez, belki hüsn-ü iaşeye çalışmakla kendisini mükellef bilir. Bilgi Han, "budun açtı, toyurdum, yoksuldu, zengin ettim" diyor. Çünkü ordusunun kuvvetiyle Çin devletinden maaşlar ve hediyeler, tâbi kabilelerden baçlar alıyor ve bunların büyük bir kısmını ildaşlarına ve budundaşlarına tevzi ediyor. Budun ne zaman ilsiz ve hakansız kalırsa, kendisini siyasi olduğu kadar iktisadi mahiyeti haiz olan müşfikane nimâyeden mahrûm görüyor ve "illi budun idim, ilim amânım hanî ? Hakanlı budun idim. Hakanım hani ? Artık kime il ve hakanlık kazanacağım " diye tazallüme başlıyor.

Türkler bu devirde memleketleri istilâ ederek büyük imparatorluklar teşkiline kendilerinde iktidar gördükleri halde törelerinin bozulacağından korkarak bu hareketten ictinap ediyorlardı. Bilge Han, ken-

di kavmini "oraya, yani Çin'e gidersen öleceksin, 'Ötüken' ülkesinde kalırsan ebedi bir hükümranlığa malik olursun. Oralara gitme, yalnız akınlar ve kervanlar gönder" diyordu.

Demek ki Türkler, seyyar bir medine halinde kalmayı, başka ümmetleri istilâ ederek imparatorluk teşkil etmekten daha iyi görüyorlardı. Hatta bu seyyar medineyi şehirlerde ve köylerde iskân etmeleri medeniyetin bu devresine gelmemiş olmalarından değil, belki hissiyat hakkındaki telâkkilerine uymamasından ileri geliyordu.

Bilge Han'ın imparatorluk teşkilini istememesi, Türklerin milli medeniyetten ve medineye mahsus hürriyetten mahrum olmaması içindi. Türk budununda ilin bütün fertleri müsavi idiler. Çünkü her erkek tekin, her kadın hatun idi. İldaşlar müsavi olduğu cumhuri bir idareye yani hürriyete de malik idiler. Hakan, boy beylerini "şölen"de yahut kurultayda toplayarak, onların verdiği karara göre hareket ederdi. Şölen veyahut kurultay bir senato mahiyetinde idi. Hakan olacak zatı kurultay veyahut şölen intihap eder ve icap ederse, o hal' ederdi. Demek ki ilin bütün fertleri hakk-ı hakimiyyete malik idiler. Bu müsavat ve hürriyete kadınlar da şerik idi. Hakan tek başına hâkim değildi. Hakimiyet, hakan ile zevcesi olan hatunun ikisinde mütecelli idi hükümetin bir emri ilân edileceği zaman hakan emrediyor ki diye nida işitilmişse mutâ' olmak için hiçbir kıymeti haiz olmazdı. Hükümetin bu emri mutâ' olabilmek için mutlaka "hakan ve hatun emrediyor" diye nida edilmek lazım geliyordu. Çünkü herkes için hakan ile hatunun müştereken verdiği bir karar mukaddes tanılabilirdi.

Devletlerden gelen elçiler de yalnız hakan tarafından kabul edilemezdi. Mutlaka hakan ve hatun beraber oldukları halde elçilerin huzura girmesi lazımdı. Hakimiyetin hakan ile hatunda tecelli etmesi uluhiyetin Tanrı ile yerde tecelli etmesinin timsali gibi bir tatbikinden ibaretti. Gün ile yer, zevc ile zevce olup ülûhiyet bu ikisinde tecelli ettiğinden ulûhiyetin bir niyabeti mahiyetinde olan hakimiyet de onların naipleri olan hakan ile hatunda tezahür ediyordu. Bilge

Han, şehir tesis etmeye kıyam ettiği zaman, kayınpederi olan akıllı bir prens ona âtideki sözleri söyleyerek vaz geçirdi : "Türkler, Çinlilere nisbetle kemiyetce daha az, silah ve mühimmatça daha fakir oldukları halde, göçebelikleri sayesinde daima galip olmaktadırlar. Çünkü biz istediğimiz zaman onların memleketine akın yaparız, onlar seferberlik ilan edip ordu toplayıncaya kadar biz atlarımızın sürati sayesinde istediğimiz yerlere çekilebiliriz. Çadırları bırakıp şehirlerde oturduğumuz zaman, Çinliler büyük ordularla gelir, bizi muhasara eder ve ebedi surette istiklâlimizi mahveder". Bilge Han'ın Buda ve Lauço namlarına mabet tesis etmesine de kayınpederi mani olmuştur. Bu iki zata mensup dinlerin her ikisinde de muharebenin ve kan dökmenin memnu olduğunu ve Türklerin milli iktisatları avcılık ve igtinâm esaslarına istinat ettiğini söyleyerek damadını ikna etmiştir.

Türkler, mamur memleketleri fethederek oralarda yerleşince saltanat (empire) tarzında devletler teşkil etmişlerdir. Saltanatın bidayetinde yalnız mahkum ahali raiyyet hükmünde bulunur. Türklerin kaffesi askerlikle meşgul olduğundan hakim sınıfı teşkil ederler. Fakat bilahara, Türk'ün gayrısından de asker istindamına başlandığından, asker olmayanlar, velev Türk olsalar bile, raiyyet sırasında kalırlar. Saltanat enmûzecinde, hakimiyet, ildaşların mecmuunda değil, yalnız sultandadır. Binaenaleyh, il enmûzeci Miranşahi (Aristocratique) bir devlet iken, saltanat enmûzeci Hodşâhi (Autocratique) bir devlettir. Hükümdardan sonra kulları olan asker taifesi, sonra da raiyyet gelir. Türklerin saltanat şeklindeki devletine misal olarak Osmanlı Devleti'ni alacağız. Osmanlı Devleti, Oğuz ilinin saltanat enmûzecine istihale etmiş bir şeklidir. Oğuzlarda hakimiyet, yirmi dört boybeyinin içtimaından husule gelen "şölen" de idi. Hanlar hanı, şölende müzakere etmeden bir şey yapmazdı. Osmanlı saltanatında, hakan gibi tekin oğlu tekin olan boy beyleri yerine, sultanın buyurduklarından ibaret olan sancak beyleri kaim oldu. Fetholunan arazi ve üzerindeki insanlar, "il"in mülkiyetine değil, sultanın rekabesi altına geçerdi. Sultan, bütün meftuh memleketlerde ve bütün raiyyet üzerinde "rukabe" hakkına malikti. Sultan ferden ilin makamına kaim olmuştu.

Bu devirde devlet'e de artık "il" namı verilmiyor "kapı" deniliyordu. Devlete kapı denildiği gibi, millet de mevkib-i hümâyun dan ibaretti.

Artık ne şölen şeklinde bir senato, ne de kurultay şeklinde feodal bir meclis yoktu. Divan-ı hümâyûn sırf idari bir kalemden ibaretti.

İl devrinde siyasi uzviyeti "il" teşkil ettiği gibi, saltanat devrinde de Mevkib-i hümâyûn irae ediyordu. Binaenaleyh, saltanat iktisadı, ordu iktisadından ibaretti. (O devirde yalnız Mevkib-i hümâyûna mensup fertlere Osmanlı namı veriliyor ve bu intisap bir maişet yolu addolunduğu için bunlara "Osmanlılıkla geçinür" deniliyordu.)

Orduya iktiza eden yolların ve köprülerin inşa ve tamiri için yaya, müslim ve yörük namlarıyla birtakım teşkilâtlar vardı. Birçok köylerden vergi alınmaz, ahalisi bu hizmetlere mükellef tanılırdı.

Ordu levazımın tedarikine dair "Tarih'ül - vukuât"'ın 104. sahifesinde şu sözler muharrerdir :

"Yeniçeri bölüklerine ve tersane vesair sunûf-u askeriye ocaklarına ve saray-ı hümâyûna mürettep olan et ve ekmek ve pirinç vesaire taraf-ı miriden ita olunur ise de, bunlar için hazine-i devlet büyük ve belki de hiç masraf ihtiyar etmez idi. Çünkü Rumeli'de bulunan ağnâmın, "aded-i ağnâm" resmi ile her sene ondan biri alınageldiğinden, bundan iki üç yüz bin koyun aynen alınıp, maadâsı bedelen istifa ve takım takım sevk olunarak miri tayinâtı bununla idare kılınur ve hatta fazlası ahalinin tehvin-i ihtiyacı maksadiyle İstanbul kasap esnafına tevzi olunur idi. Memâlik-i Mahrûsa'da berren ve bahren naklonulan zehairden gümrük alınmayıp buna mukabil Akdeniz ve Karedeniz sahillerinde olan kazalardan ve bazı zahire yatağı bulunan mevakiden mübayaa zahiresi namıyla ve beher keyli yirmi para fiyatla her kazanın derece-i servet ve cesametine göre ellişer ve yüzer bin keyli zahire mürettep ve mahsus olmakla, mevsiminde her tarafa mübayaacılar gönderilip zehâir-i mürettebe celp ve cem' olunarak İstanbul'a gönderilir ve devair-i miriyye bununla idare olunduktan başka,

fazlası İstanbul ekmekçi esnafına furuht edilir idi. Ve bazı kazalar zehâirinin naklinde suûbet müşahede olunduğu veyahut mürettebât-ı mahsûsa fazla göründüğü takdirde bedelen istihsâl kılınır idi ki meselâ Kütahya sancağı kazalarının iki yüz bin kile "mubayaâ zahiresi" mürettibi olduğu ve râyiç-i zahire yüz para raddesinde bulunduğu halde yirmi parası fiyat-ı maktuaya bil-mahsub, seksener paradan bedeli olmak lazım gelen dört yüz bin kuruş nakden istihsâl olunur idi.

Filibe havalisinde vâki çeltikât yani pirinç tarlaları devletin malı olup her sene mültezimine ihâle olunagelmekle bedel-i iltizamın lüzumu miktarı aynen ve maadası bedelen istihsâl ve devair-i miriyyeye ita olunur. Ve tavâif-i askeriyye elbise ve mefruşatı için beylik tabir olunan bir nevi aba ve kaliçe islimiyye ve Şarköy vesair mevaki-i müteaddidede imâl ettirilir idi.

Hâsıl-ı kelâm, mürettebât-ı mezkûre için verilen esmân-ı maktua-a bedelen istihsal kılınan mebâlağdan ve fazlasından esnafa satılan eşyanın menafiinden hasıl olur idi.

Tersane ve Tophâne için muktezi olan kereste Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde olan kereste çerkeş kazalardan ve kendir ve bezir-yağı ve küherçile Mısır ve Canik ve Konya sancaklarından ve bakır ve kurşun ve demir misillû eşya dahi madenlerden mürekkep ve muhassas olmayla, her sene memurlar gönderilip tertibi vechile cem' ve istihsâl olunur ve bunların fiyat-ı maktualara pek cüz'i olduğundan badiheva gibi gelür idi.

Mamafih, devlet, ordunun yalnız Kapıkulu olan asâkir-i hâssa kısmını iâşe ile mükellefti. Hazineden maaş alan, yalnız bir nevi asker olduğu gibi tayinât ile iâşe edilenler de bunlardan ibaretti. Fakat, aynı zamanda, yukarıda görüldüğü vechile devlet, İstanbul ahalisinin havâyic-i zaruriyyesini de ordu levazımından temin ederdi.

Eyâlet askerlerine gelince, bunlara "dirlik" olarak timar, zeamet, hâsıl namlarıyla köylerin rüsûmu tahsis edilmiş olduğundan ne hazar, ne de sefer vakitlerinde devlet hazinesinden bunlara para sarfedilmez-

di. Bu usul, Türkiya'da ziraatın terakkisine, köylülerin servet ve refah kesbetmesine badi olmuştu. Çünkü dirlik sahici, alacağı aşar, ağnam ve sair rüsûmun tezayyüdü için köylülerin zenginlemesine çalışır, onlara para ikraz eder, tohumluk verir, her türlü hak ve menfaatlerini himâye ederdi. Bilahâra dirlikler, münhal oldukça sipahilere ihâle edilmeyerek hazineye zabtedileceğinden, biçâre köylüler mültezimlerin eline düşerek rahat ve servetlerini kaybettiler.

Tanzimattan sonra, yolların ve köprülerin tamiriyle mükellef olan köylüler bu vazifeden affedilerek vergi itâsiyle mükellef olunca, memleketin yollar ve köprüler itibariyle eskiden haiz olduğu intizam ve mamuriyet zail olmaya başladı.

Mamafih saltanat devrinin iktisadı yalnız ordu iktisadından ibaret değildi. Her şehirde esnaf loncaları bulunduğu gibi, bu loncaların murakabasiyle mükellef İhtisap İdaresi de mevcut idi. Binaenalayh her şehre mahsus bir de şehir iktisadı mevcut demekti.

Tanzimat devrinde gerek ordu iktisadı ve gerek şehir iktisadı inhilâle duçar olduğu gibi, elbise, ağdiye vesair levazımda kabul olunan umdeler ecnebi mamulâtına revaç verdirdiğinden milli sanayiimiz büsbütün münderis olmak yolunu tuttu. Şimdi devletimiz asri bir devlet mahiyetini almaya başladığından, bu devreye uygun bir milli iktisat teşkilâtı yapmamız iktiza eder. Bu devirdeki milli iktisadımız, artık ne il iktisadı, ne de ordu ve şehir iktisatları mahiyetinde olamaz. Yeni milli iktisadımız, tamamıyla millet iktisadı şeklinde olmalı. Yani cemaat ve şehir iktisatları gibi hususi iktisatları milletin umûmi iktisadı dahilinde bel' etmelidir. Millet iktisadının teessüsü için evvel emirde bir Milli İktisat Nezareti teşekkül etmek lazım gelir ki Ziraat Nezareti'nin bu vaziyeti almak için mücahede ettiğini görüyoruz.

Milli İktisat Nezareti mevcut olunca gümrük tarifeleri ile demir yollar tarifelerinin tanzimini ve liman umûrunun idaresini de mezkûr nezarete tevdi etmek iktiza eder. Devletin vezaif-i iktisadiyyesi yalnız bir nezarette toplanmalıdır ki memleketimizdeki iktisadi faaliyetlerde bir vahdet ve tesanüt husule gelebilsin, yani milletimiz bir uzviyyet-i

iktisadiyye halini almak mümkün olsun.

Milli İktisat Nezareti, aynı zamanda milli bankanın da murakıbı olmalı ve esnaf korporasyonlarını şehir esasından çıkararak millet esasına göre teşkile çalışmalıdır.

Amelenin ve bilhassa kadın ve çocuk işçilerin sıhhat, haysiyet ve istikballerini temin edecek içtimai kanunların lâyıhalarını tanzim etmek vazifesi de mezkûr nezarete raci bir borçtur.

Millet iktisadı hakkında uzun söz söylemeye hacet yoktur. Muharebe esnasındaki tecrübeler, bu esasa müstenit teşkilâtın luzumunu şiddetle ihsas etti.

Almanya'da milletin mizacın muvafık bir milli iktisat teşkilâtı olduğu içindir ki orada harp zamanında birçok iktisadi güçlüklere dâhiyâne çareler bulunabildi. Türkiya'nın istikbali milli iktisaddaki derece-i muvaffakiyetine tabidir.

İktisadiyat Mecmuası
(Sayı 44 — 48, 8 Mart 1333)

BİLGİ MECMUASINDA YAYINLANAN YAZILAR

FELSEFE VE İÇTİMAİYAT ŞUBESİ

Bilgi Derneği'nin felsefe vi içtimaiyat şubesi riyasetine Emrullah Efendi ve kitâbetine Seyyit Haşim Bey intihap olunmuşlardır. Şube, teşekkülü gününden itibaren iki mühim meseleyi müzakeratına mevzu ittihaz etti.

Bunlardan biri şubenin kendi hayatına ait, diğeri Bilgi Derneği' nin tesisindeki maksadı istihsale medar olmak üzere dernek haricinde ilim vadisinde ifa edeceği hizmete müteallikdir.

Şube, faaliyetini tam ve mükemmel bir surette sameredâr edebilmek için hangi ulûmun "felsefe ve içtimaiyat" unvanı umûmisine dahil olduğunu tesbit ve tayin etmek mecburiyeti karşısında bulunuyordu. Tabiatiyle şubenin ilk meşgalesini kendi hayatına ait olan bu mesele teşkil etti. Bu hususa medar olmak ve şubece münakaşa ve tenkit edilmek üzere Ziya Bey "felsefi ve içtimai bilgilerin taksimi" unvanı altında bir tetebbûnâme (These) ihzar ile şubeye tevdi etti.

Ziya bey, tetebbunâmesini felsefe tarihinin tetkik ve müşahedesine istinat ettirmektedir.

Esasında felsefe dört mesele ile iştigal etmiştir :

1) İlim meselesi,
2) Varlık meselesi,
3) Kıymetlerin takdiri meselesi,
4) İdrâk meselesi.

Sokrat zamanından beri ilmin mevzuu umumiyattır. Eski ilim bu umûmiyatı nevilerde buluyordu. Descartes'la başlayan yeni ilim umûmiyatı kanunlarda aramaya başladı. O halde eski ilmin mevzuu "mefhumlar" dı. Yeni ilmin mevzuu "kemiyet" den ibarettir.

Çünkü kanunlar kemmi nisbetlerin yeknasikisinden başka bir şey değildir.

İlmin umûmi ve mücerret olmasına mukabil varlık hususi ve müşahhas (concrét)' tır. O halde hususi ve müşahhastan bahsetmek üzere ilimden büsbütün ayrı bir "şube-i marifet" lâzım. Aristo buna maba'dettabia namını verdi. Bergson, Aristo'nun bu tasnifini kabul ediyor. "Mâba'dettabia" bize varlığın kemiyetini değil, keyfiyetini anlatmaya çalıştığı gibi, sanatın gayesi de bize varlığı olduğu gibi tasvir etmektir.

Son zamanlarda Durkheim içtimaiyât ilminin kıymetler ilminden ibaret olduğunu meydana koydu. Hofding, dinin içtimai kıymetlere hayatın ve kâinatın âmâkında temeller aramak ihtiyacına istinat ettiğini izah etti. O halde yalnız ahlâkın değil, bütün ulûm-u içtimaiyyenin ve dinin kıymetler ilmi olduğu anlaşıldı.

Keyfiyet "şuur ile, kemiyet "zihin" ile, kıymet "vicdan" ile idrâk olunur. Ruh-u beşer bu üç türlü idrakten mürekkeptir. O halde idrâk meselesi evvelki üç meseleyi birleştiren bir zemindir. Ruhiyat "şuur, zihin, vicdan" dediğimiz üç idrâki birleştirir. Felsefe ise bunların mutayâtı olan keyfiyet, kemiyet ve kıymetin canlı bir terkibi demek olan şe'niyeti tetkik eder. İşte Ziya Bey'in tetebbünâmesinin hülasası. Tetebbünâme bu esasların tafsilatını muhtevidir.

Bu esaslara göre Ziya Bey dört sınıf vücuda getiriyor :

Birinci Sınıf : Mantık, mantıkıyât,ilâh,
İkinci sınıf : Mâba'dettabia,sanat,
Üçüncü sınıf : İçtimaiyât ve içtimiyâtın ulûm-u muavinesi,
Dördüncü sınıf : Ruhiyat, felsefe, terbiye.

Tetebbünâme şube tarafından elan münakaşa edilmektedir. Hitamında "Bilgi mecmuası" ile neşrolunacaktır.

Felsefe ve içtimaiyat şubesinin meşgalesine dahil olan ikinci mesele ulûmda tatbik olunan ahvale aittir.

Memleketimizin ilmi hayatında kurûn-u vustâ zihniyetini elan

berhayat ve paydâr eden sebep, scolasticisme ile Methode d'autorite olduğuna şüphe yoktur. Bunların aleyhine bir cereyan uyandırmak ilim namına vatanımıza ifa edilecek en mühim hizmettir. Bunu nazarı dikkate alan şube 1330 — 31 sene-i tedrisiyyesi mebdeinden itibaren tecrübe ve müşahede usullerinin ilimdeki tatbikatına dair darülfünun konferans salonunda bir dizi (serie) konferans vermeyi takarrür ettirmiştir. Konferanslar, mütehassısları tarafından tertip ve ihzar olunmaktadır.

Bilgi Mecmuası
(Sayı: 6, Nisan 1330 s. 656 — 657)

İÇTİMAİYAT MECMUASINDA YAYINLANAN YAZILAR

İÇTİMAİYAT VE FİKRİYAT
MUKADDİME

İçtimaiyatın müsbet vazifeleri olduğu gibi, menfi vazifeleri de vardır. Bu menfi vazifeler içtimaiyatın, kendi mevzuunu vaktiyle hangi ilimlerin (yahut marifetlerin) fuzuli olarak işgal ettiklerini tetkik ve bu haksız işgallerden doğan yanlış fikirleri tashih ve irae etmekten ibarettir. Bu makale, bizi içtimaiyatın bu tenkidi kısmına idhal ediyor. Maksadımız içtimaiyatın ne olmadığını göstermek ve bu tarik ile ne olduğunu meydana çıkarmaktır. Bu ilk makalede, yalnız fikriyatın içtimaiyâta vuku bulan tecavüzleri tetkik olunuyor. Gelecek makalelerde de hayatiyat, ruhiyat, ilâh gibi ilimlerin içtimaiyâta icra ettikleri fuzuli tecavüzleri tetkik edeceğiz.

Evvelen "fikriyat ideologie" tabirinin menşeini ve ne gibi manalarda istimâl edildiğini arayalım. On sekizinci asrın son senelerine doğru müelliflerden bir küçük zümre ; felsefeyi "Condillac"ın meslekine göre taksime başladılar. Mumaileyhin halefleri addolunabilen bu müellifler ; o zaman itibardan düşmeye başlamış olan (maha dettabi" tabiri yerine "Fıkriyat" kelimesini ikame ettiler. Bunların bütün çalışmaları ; fikirlerin neşet ve tekevvününü izah etmek olduğu için bu kelime tahsis ettikleri mevzua muvafık geliyordu. İşte bu sebepten dolayı ; mezkûr müellifler "fikriyatçılar" namıyle maruf oldular.

Fikriyatçılar, maba'dettabia ile iktifa etmeyerek ; kendi usullerine göre siyasiyat sahasında da eserler yazdılar (1). Demstot Detrasi' nun Montesquieu'nun Ruh'ül - kavanin'ine yazdığı şerh bu eserlerin en meşhurudur. Napoleon, fikriyâtçıların nazariyelerinden hoşlanmı-

(1) Petit dictionnaire politique et social, Maurice Bloch, page: 381

yordu; bunları neticesiz vehimler, hayâller gibi telakki ediyordu. Napoleon'un ortaya attığı bu telakki; fikriyât kelimesine zemmi müş'ir bir mana izâfe etti. Fikriyâtçılar; içtimâî teşkilatı; okla istinaten yeniden tanzim etmek istiyorlardı; içtimai hayatın akl-ı mücerretten ziyade akl-ı selim ile idare edileceğini hisseden Napoleon; onları müzlim bir maba'dettabiaya firifte olmuş insanlar gibi addediyordu.

Biz burada ; ne fikriyatçıların, ne de Napoleon'un içtihatlarını tenkit edecek değiliz. Herhalde ; fikriyatçılar, gayet necip bir hisse tâbi olarak devletin müsavi-i hukuk esasına istinaden teessüsünü istiyorlardı. Napoleon ise — belki şahsi mevkii itibariyle — mutlak bir hürriyeti, mutlak bir müsavatı kabul edemiyordu. Mamafih, şunu da ilâve edelim ki fikriyatçılar, mefkûreyi daha iyi hissediyorlar, Napoleon ise zamanına ait şe'niyeti daha iyi görüyordu.

Fikriyat kelimesi, zikrettiğimiz devirde teşekkül etmekle beraber, içtimai hayatın bu tarzdaki telakkisi gayet eskidir.

Aristo, ilimleri nazari ve ameli diye iki kısma ayırmıştı. Mevzuu, şey'i kanunlarla idare olunur bir şe'niyet olan ilimlere nazari ilimler namını veriyordu. Maba'dettabia, riyaziyât ve tabiiyat gibi ilimler bu zümreye mensuptu. Müstakil bir şe'niyet olmayan, harici bir hakikate ve tabii kanunlara malik olmayarak insanların iradesine göre her şekli alabilmek kabiliyetinde bulunan birtakım mevzuları da ameli ilimler namıyla esaslı bir surette diğerlerinden tefrik ediyordu; bu ameli ilimler "Ahlâk ethique, iktisat ve siyaset economique ve politique" den ibaretti (2).

İslâm feylesofları, Aristo'nun taksimini aynıyla kabul ettiler. İlme hikmet namını vererek bunu "hikmet-i nazariyye" ve "hikmet-i ameliyye" isimleriyle ikiye tefrik ettiler. Hikmet-i nazariyye (ilâhiyat, riyaziyat, tabiiyyat) ilimlerini, hikmet-i ameliye de (ahlâk, tedbir'ül-menzil, siyaset—ül-müdün) kısımlarını muhtevi idi (3).

(2) Philosophie des sicences sociales, worme, tome: 1, 11.

(3) Ahlâk-ı Alâi, Kınalızade, sahife: 11

Aristo'nun ve haleflerinin hikmet-i ameliyyesi, içtimai hayatın fikriyat usuliyle tetkikinden ibaretti. Çünkü hikmet-i ameliyyeciler de, fikriyatçılar gibi, cemiyetlerin nasıl olduğunu değil, nasıl olması lazım geldiğini arıyorlardı. Bu iki mektebe göre de, içtimai müesseseler tabii değil, sun'i idi.

İnsanlar tarafından tasni' olunan müesseseleri, yine aynı insanlar, yeni gayelere göre tahvil ve tanzim edebilirlerdi. O halde, fikriyatçılar silsilesi, Sokrat, Eflâtun, Aristo ile başlar. İslâm âleminde, hikmet-i ameliyyede dair eser yazan feylesoflar da bu zümreye dahildir. "Mebad—i ârâ—i ehl'ih—medine" sahibi hakim Farabi, "Ahlâk—ı Nasırı" sahibi Nasirüddin—i Tusi, "Ahlâk—ı Celâli" sahibi Celâleddin—i Devvani, "Ahlâk—ı Muhsini" sahibi Mevlâna Hüseyin Vâiz, "Ahlâk-ı Alâi" sahibi Kınalızade bu kabildendirler.

Rönesans devrinden sonra Avrupa'da içtimai hayat hakkında eserler yazan Campenella, Jean — Jacques Rousseau, Hobbes gibi feylesoflar da bu hikmet—i ameliyyeciler yahut fikriyatçılar silsilesinin bir devamından ibarettir. Çünkü bunlara göre de, içtimai müesseseler sun'idir, ferdi iradelerin ve mukavelerin mahsulüdür.

Mamafih, şimdiye kadar saydığımız fikriyatçıların nazariyeleri hakiki içtimaiyâtın teşekkülünden mukaddem, bizzat feylesoflar tarafından cerh ve reddedildiğinden burada onları tenkit etmeye lüzum kalmamıştır.

Fikriyatın bu kadar şekilleri, daha ziyade felsefe tarihine aittir. Son zamanlarda Tarde,Coste, Fouillet, Palant, Gustave Le Bon gibi müellifler, fıkriyata yeniden kısmi bir revac vermeye başladığından, burada yalnız bu yeni cereyanları tetkik ve tenkit edeceğiz.

Bu yeni fıkriyatçılar, içtimai şe'niyeti ve içtimai muayyeniyeti (determinizm) büsbütün inkâr etmiyorlar ; fakat bir taraftan hayati âmilleri, diğer taraftan ferdlerin akıl ve iradesi gibi fikri âmilleri; içtimai muayyeniyete hakim bir mevkide tanıdıklarından, içtiami se'niyetin istiklâlini ve tamamıyla kabul etmemiş bulunuyorlar. Yeni fikriyatçıların vaziyetini en sarıh bir surette irae eden Adolf Coste

olduğu için iptidâ onun fikirlerini teşrih edelim.

Coste, insandan bahseden ilimleri beşeriyat içtimaiyat ve fikriyat namlarıyla üçe ayırıyor. Milletlerin teşekkülünden evvel mevcut olan aile, semiye aşiret, gibi zümreleri hayvani cemiyetlerden farksız gördüğü için, bu zümrelere ait içtimai hadiseleri beşeriyat (anthropologie) ilmine terk ediyor. Beynelmilliyyet ile başlayan ve dehai bir mahiyetle tecelli eden ahlâki, bedii, felsefi hadiseleri de fikriyât (ideologie) ilmine bırakıyor. Binaenaleyh Coste'e göre içtimaiyat ilmi,münhasıran milli hadiselerden yani milli vatanın ve milli lisanın dahilinde kalabilen faaliyetlerden bahseder. Bu faaliyetler ise (hükümet, istihsal), (itikat, tesanüt) namlarındaki faaliyetlerden ibarettir (4).

İçtimaiyât ile beşeriyât arasındaki hududu diğer bir makalede teşrih edeceğimizden burada yalnız içtimaiyât ile fikriyât arasında gösterilen hududu tetkik edeceğiz.

Coste, büyük adamları yani hakiki feylesofları, hakiki sanatkârları, hakiki kahramanları içtimai muayyeniyetin haricinde görüyor ; güzel, iyi, doğru mefkûrelerini içtimai şe'niyetten müstakil addediyor.

Gabriel Tarde, Coste gibi, içtimai ve fikri hadiselerin hududunu tefrik ve tayin etmiyor. Tarde'e göre herhangi bir ferdi hadise, taklit vasıtasıyla umumileştikten sonra içtimai mahiyetini alır. O halde, esasen ferdi hadise ile içtimai hadise arasında bir fark yoktur. Fakat ilk ferdi hadisenin meydana gelmesi için bir (ibda') fiili lazımdır. Yeni hadiseleri ibda' edebilmek için de bazı fertlerin doğarken orijinal olması, yani dâhi olarak doğması icap eder. İşte, bunun için Tarde, bazı fertlerin doğarken beraberlerinde deha hassasını beraber getirdiklerini kabul ediyor. İçtimai hadiseler, bu dahilerin ibda' ettikleri yeniliklerin taklit vasıtasıyla umûmileşmesinden husule geldiği için nihayet hayati bir tesadüfe istinat etmiş bulunurlar. Dahiler gibi onlardan neşet eden müesseseler de gayr-i kabil-i izah bir vaziyette

(4) L'espérences des peuples, Les princips d'une sociologie objective, Adolph Coste.

kalır. İçtimai hadiselerin hangi kanunlara tabi olduğu keşfedilemeyince artık içtimaiyat namıyla yeni ilme lüzumda kalmaz. Görülüyor ki Coste ; içtimaiyata beşeriyat ile fıkriyât arasında mahdud bir saha bıraktığı halde Tarde içtimai hadiselerin menşeini hayati tesadüflerde gördüğü için ; bu ilme vücuda gelmek imkânını bile vermiyor. Bununla beraber Tarde, kendisini içtimaiyât ilmini tesise çalışanlardan biri addediyor.

Tarde'ın muakkibi olan Palant ise içtimai vicdanın ; içtimai hayatın, içtimai kıymet ve mefkûrelerin düşmanıdır, bununla beraber; içtimaiyat aleyhinde olan fikirlerini "içtimaiyât" namındaki bir kitaba derç etmekten de çekinmemiştir.

Alfred Fouillet, her meselede telif usulünü tatbik ettiği için içtimaiyâtın gerek hayatıyla ve gerek fikriyatla mücadelelerini hallet-mek için de telif (Concilation) usulünü tatbik etmiştir.

Gustave Le Bon'a gelince, bu garip müellifin hiçbir usulü yoktur; bazen bir hayatiyatçı ; bazen bir ruhiyatçı ; bazen de bir fikriyatçı gibi düşünür. Bununla beraber ; bir içtimaiyatçı gibi mutalaalar serd ettiği de vakidir. Bu yeni fikriyatçıların ittifak ettikleri yalnız bir nokta vardır ki o da büyük adamların içtimai muayyeniyet haricinde ve ondan müstakil olarak bir müessiriyete malik bulunduğudur. İçtimaiyât ilminde büyük adamların tesirini kabul etmekle beraber, bu yeni fikriyatçılardan başka bir tarz —ı nazara maliktir. Çünkü fikriyatçılar, büyük adamların tesirini iddia ettikleri halde, gerek müessirlerin ve gerek tesirin ne yolda vücuda geldiğini izah etmiyor. İçtimaiyat ise, hem büyük adamların içtimai müessiriyetini kabul ediyor; hem de gerek müessirin ve gerek tesirlerinin suret—i tekevvününü içtimai sebeplerle kabil—i izah görüyor. Yani büyük adamları içtimai cereyanların iptidâ neticeleri, sonra da sebepleri olarak görüyor. İçtimaiyata göre dâhiler de içtimai muayyeniyetin dahilindedir ; diğer içtimai müessirler gibi bunlar da, cemiyetin ibtida mahlukları, sonra halikleridir. Bu uzun mukaddimeyi temhid ettikten sonra büyük adamların nasıl neşet edip, ne yolda cemiyete tesir ettiklerini gelecek nüshalarda tetkik edeceğiz.

İçtimaiyat Mecmuası

(Sayı: 1, Nisan 1917, s. 7 — 11)

MİLLİ İÇTİMAİYAT

I

MİLLİ İÇTİMAİYATIN MAHİYETİ

İnsana taalluk eden hadiseler iki kısımdır : Şuurlu hadiseler, şuursuz hadiseler. Her zaman şuursuz kalan hadiseler hayati hadiselerdir. Bunlardan "hayatiyat" ilmi bahseder. Daima yahut bazen şuurlu olabilen hadiseler "ruhi hadiseler" dir. Ruhi hadiseler birtakım tarz —ı tahassüsler, tarz—ı idrakler, tarz—ı hareketlerdir ki iki kısma ayrılır. Birincisi ferde uzviyetinin telkin ettiği duygular ve hareketlerdir ki bunlara "ferdiyyen ruhi hadiseler" denilir. Bu hadiselerden bahseden ilme "ruhiyat" namı verilir. İkincisi fertlere mensup oldukları içtimai zümreler tarafından telkin olunan tarz-ı idrâkler, tarz—ı amellerdir ki bunlara da "içtimaiyyen ruhi hadiseler" denilir. Bu hadiselerden bahseden ilme de "içtimaiyat" namı verilir. Fertlere, mensup oldukları içtimai zümrenin telkin ettiği tarz—ı idrâk ve amellere "Anane" denilir. Anane dini, ahlâki, hukuki, lisani, bedii, iktisadi namlarıyla kısımlara ayrılır. Dini itikat ve âyinler, dini ananelerdir. Lisani, bedii, iktisadi kaideler de, bu sınıflara mensup anenelerdir. Mazideki menşeleri itibariyle birbirine merbut ananelerin heyet—i mecmuasına "medeniyet" denilir. Ananeler, müteaddit milletler arasında müşterek olduğu için medeniyet beynelmilel bir mahiyeti haizdir. Müşterek bir medeniyete malik olan milletlerin mecmuuna medeniyet zümresi denilir. Bazen bir millet birkaç medeniyetin ananelerine tâbi, binaenaleyh müteaddid medeniyet zümrelerine mensup bulunur. Mesela Osmanlı Türkleri eski Türk medeniyetinden birçok ananeleri muhafaza ettikleri gibi, sonra İslâm medeniyetinden ve bilâhara da Avrupa medeniyetinden birçok ananeler almışlardır.

Anane bir hüsn yahut kubh hükmünü yani ta'bir — i cedidiyle bir kıymet hükmünü mutazammın olan bir tarz—ı idrak yahut tarz—ı ameldir. Halbuki her milletin hüsn ü kubh hakkında hüküm veren yani kıymet hükümlerinde hâkim olan ve tamamıyla kendine mahsus bulunan bir içtimai vicdanı vardır ki buna örf (opinion) namı verilir. Anane beynelmilel olduğu halde, örf tamamıyla millidir. Zaten bir milleti husule getiren âmiller, kendi fertleri arasındaki "teârüf"ten ve bu fertlerde başka milletlere mensup fertler arasındaki "tenâkür-den" ibarettir. Teârüf, örfte muşareket, tenâkür ise örfte mubayenet manasınadır. (El—ervâh—u cünud—u mücennedetüm fema tüarefe-minhâ ü'tülifeve ma tünâkere uhtülife) hadis—i şerifi de bu hakikati nâtıktır. Her millet, hususi birtakım şerait—i içtimaiyye içinde yaşa-dığı için, onun kendine mahsus kıymet hükümleri yani örfleri olmak tabiidir. Ve milletin hakiki vicdanı, ananelerinde değil, örflerinde te-celli eder. O halde bir milletin ananeleriyle örfleri arasında teâruz husule gelebilir. Bir anene milletin örfüne ya muvafıktır yahut değil-dir. Eğer muvafık ise, ona "müessese" denilir. Eğer muvafık değil ise ve milletin hayatında hiçbir mevkii kalmamış ise ona müstehâse (fossile) denilir. Örfe muvafakatı kalmadığı halde (Bakiyyetü'l mâzi fi'l hâl) kabilinden milli hayatta müteredditdâne bir mevkii henüz baki ise ona pes-zinde (survivance) namı verilir. O halde bir milletin içtimai vicdanı, ancak müesseselerinde tecelli eder. Müesseseler beynel-milel değil, tamamıyla millidir. Her milletteki umum müesseselerin mecmuuna o milletin hars (culture)'ı denilir. Hars da örf ve müessese gibi tamamıyla milli bir mahiyeti haizdir. Müessese, mutlaka bir ana-nenin örfe muvafakatıyla husule gelmez. Anenede mevkii olmadığı halde, örfün kabuliyle teşekkül etmiş müesseseler de vardır. Meselâ Mevlid-i şerif, fıkıhta hiçbir mevkie malik değil iken, bugün canlı bir ibadet halini almıştır. Bir anane, bazen bir yerde müstehâse, di-ğer mahalde müessese halinde bulunabilir. Meselâ fıkhın ukûbât fiili, Türk örfüne muvafık olmadığı için, Türkiya'da bir müstehase mahiyetini almıştır. Fakat Hicaz ve Yemen kıtalarında henüz bir müessese kıymetini muhafaza etmektedir. Taaddüd—ı zevcât ananesi,

Türkler arasında ancak bir pes—zinde suretinde ıbkay—ı mevcudiyyet etmektedir.

Bir harsın derununda doğrudan doğruya teşekkül eden müesseseler olmadığı gibi, beynelmilel medeniyetlerden alınarak örfe uydurulan ananeler dahi vardır. Bazen bir hars müteaddid medeniyetlerden ananeler alabilir. Meselâ Türk harsı (ki Osmanlı Türkleri arasında teşekkül etmiştir) üç medeniyetten ananeler almıştır : Türk medeniyeti, İslâm medeniyeti, Avrupa medeniyeti, umum medeniyetleri ve harsleri mukayese ederek cemiyetlerin ve müesseselerin tâbi olduğu kanunları arayan mücerred ilme "mukayeseli içtimaiyat" denilir. Yalnız bir millete ait harsın mensup olduğu medeniyetlerden ne suretle temayüz ederek nasıl hususi bir renk aldığını ve kendi şahsiyeti dairesinde nasıl tekâmül ettiğini arayan marifete de "milli içtimaiyat" denilir.

Mukayeseli içtimaiyat, tamamıyle şey'i olabildiği için, müsbet bir ilim mahiyetindedir. Milli içtimaiyat, az çok nefsilikten kurtulamadığı için ötekine ne kadar kuvvetli bir surette istinat ederse etsin, daima bir san'at hükmünde kalır.

Mukayeseli içtimaiyâtın şubeleri olan mukayeseli diniyat, mukayeseli ahlâk, mukayeseli hukuk, mukayeseli lisâniyat, mukayeseli iktisat, mukayeseli bediiyat da birer ilimdir. Gerek bunların ve gerek umum medeniyetler ile harslerin mukayesesiyle iştigal eden umumi içtimaiyat ise, içtimai ilimlerin en mücerred ve en umumisidir. Fakat milli içtimaiyât gibi onun şubeleri olan milli diniyat, milli ahlâk, milli hukuk, milli iktisat, milli lisâniyat, milli bediiyat da san'at mahiyetindedir.

Milli İçtimaiyatın Miyarı

Her anane, bidâyette milli örfe müstenit bir müessese mahiyetindedir. Bilahâra başka milletler tarafından da kabul edilerek beynelmilel bir mahiyet alınca beynelmilel örfler olmadığı için anane sırasına geçer. Beynelmilel anane mazrufsuz bir zarf hükmündedir. Her

millet kendi örfünü bu zarfa mazruf yaptığı içindir ki ananenin boş bir zarf olduğu fark edilemez. Çünkü beynelmilel zarf, milli mazrufla birleşerek anane şeklinden çıkmış, artık bir müessese şeklini almıştır. Bunun için her millet beynelmilel ananeleri milli müesseseler haline koyarak temsil eder. Bu temsil şuursuz bir surette yapıldığı için kimse farkında olmaz. Hatta anane müessese şekline geçince az çok tagayyüre uğradığı halde bunu temyiz eden bulunmaz. Herkes anane eski şeklinde yaşamaktadır zanneder. Yazı, kitabet ve darultedris olmasaydı bu hal gayet tabii bir surette cereyan edecekti. Fakat ananelerin kitaplarda aynen yazılması ve medrese, mektep gibi dârulterbiyelerde aynen idame edilmesi, bu tabii temsile mani oluyor. Binaenaleyh, bu gibi vasıtalarla tesbit edilen ananevi zarflar, milli mazruftan âri kalabilir. Meselâ Türk harsındaki Türk ananeleri, kitaplarda yazılmadığı ve bir medrese yahut mektebin himayesine mazhar olmadığı için, ya büsbütün unutulmuş yahut milli örflere uyarak onlarla beraber tekâmül etmiştir. Halbuki İslâm ananeleri eski medresenin, Avrupa ananeleri eski mektebin taklitçi muhafazakârlıkları sayesinde bu temessülden muaf kalmışlardır. Türk harsi, eski Türk medeniyetini kendi hâl-i hâzırına uydurduğu halde, henüz İslâm ve Avrupa medeniyetlerini temsil edememiş, binaenaleyh tam bir hars olarak teşekkül etmemiştir. Bu hizmetin ifası için iki âmil lazımdır ki biri yeni bir medrese, diğeri yeni bir mekteptir. Ananeler, biri ferdi, diğeri içtimai olmak üzere iki nevi vicdan ile tesâdüm edebilir. Ferdi vicdan, şuurdur ki havassin müşahedeleri demektir. Keyfiyetleri temyizden ibaret olan havassın müşahedeleri ferdi tecrübelerdir. Ananelerin ferdi tecrübelere muhalefeti tezahür ettikçe, bundan (ilmi tenkit) doğar. Bu tenkitten müsbet ilimlerle beraber akl—ı mücerret (Raison abstraite) dediğimiz meleke tekevvün eder. Ananenin müsâdim olabileceği içtimai vicdan ise örftür. Şuur, eşyadaki keyfiyetleri temyiz eden bir idrâk ise, örf, eşyadaki kıymetleri takdir eden başka türlü bir idrâktir. Keyfiyetlerin temyizi ferdi, kıymetlerin takdiri ise içtimaidir. Şuurun müşahedeleri, ferdi tecrübeler olduğu gibi, örfün tecellileri de içtimai tecrübelerdir. Ananenin bu içtimai tecrübelere

munakız olmasından (harsi tenkit) zuhur eder. Bunun neticesi olarak da milli marifetlerle beraber Akl—ı selim (Bon sens) dediğimiz meleke tevellüt eder.

Kant, akl—ı mücerrede "Akl—ı mahz Raison pure" akl—ı selime de "Akl—ı ameli Raison pratique" namını vermiştir. Kant, içtimai kıymetlerin, yani din ile ahlâkın istinadgâhı olan mâba'dettabiayı akl—ı mahz ile hedmettiği halde, akl—ı ameli ile yeniden inşâ eylemiştir. Bu da gösterir ki akl—ı mücerred anane ile ferdi şuurun muarazasından ve akl—ı selim ise anane ile içtimai örfün muarazasından husule gelmiştir. Binaenaleyh hüsn—ü kubhta yani kıymet hükümlerinde "akl—ı mücerred" miyar olamaz; o, yalnız şe'niyet hükümlerinde hâkimdir. Anane, esasen örften müştak olduğu için, bu hususta miyar olabilirse de ekseriya isabetten uzak kalır. Çünkü anane, milli örfü ihtiva etmediği zamanlar, ya boş bir zarftan yahut muzir bir pes—zinde den ibarettir. Kıymet hükümlerinin miyarı ancak örftür ; yahut onun vasıtasıyla ananenin tenkit edilmesinden seliki bir surette doğan akl—ı selimdir. Akl—i selimin en feyizli tecellisine "dehâ" namı verilir. Dâhiler akl—ı selimde son dereceyi bulanlar yani örfü en vazıh bir sürette duyanlar ve yaşayanlardır. Örf, halkın vicdanında münteşir bir şua'lar hüzmesi gibidir. Bu şua'lar hüzmesi, bir adesenin mıhrak noktasında tekasüf ve temerküz etmedikçe mıhrak, bir şu'le mahiyetini alamaz. Dâhinin ruhu işte bu adese hükmündedir. Dâhi içtimai güneşe karşı tutulmuş bir pertavsızdır. Pertavsızın yakıcılığı güneşten geldiği gibi, dâhinin müessiriyeti de örfe tecelligâh olmasından neşet eder. Akl—ı selimin icabâtını sırf ameli bir surette icra edenlere de "kahraman" namı verilir. Dâhiler nazari kahramanlar, kahramanlar ameli dâhilerdir. Akl—ı selimi daha az bir miktarda haiz olanlara da ârif namı verilir. Milletin mümessilleri, dâhileri, kahramanları ve arifleridir. Milli enmûzeci vasati enmûzecde görmek hatadır, onu ancak dehâi enmûzecde aramak lazım gelir. Vesati emmûzec, ferdi vicdanların muhassalâsını gösterir, içtimai vicdanı, milli şahsiyeti, katiyyen irae edemez. Bir milletin güzideleri, dâhileri, kahramanları, ârifleridir. Alimler, mütefenninler, tahsil vasıtasıyla birtakım

hünerler iktisap etmiş kimselerdir. Basit ruhlu insanlar çalışarak âlim veya mütefennin olabilir. Fakat dâhi, kahraman, arif olamaz. Binaenaleyh âlimler ve mütefenninler — eğer ayrıca aki-ı selime de mazhar değil iseler — milletin güzidelerinden mâdûd olamazlar. Onlar akl-ı mücerrede malik oldukları için ilmi ve fenni işlerde büyük hizmetler ifa edebilirler. Fakat akl-ı mücerred, kıymet hükümlerinde miyar olamayacağı için, onların ne fikirleri, ne de hareketleri milli içtimaiyyatta bir mikyas olamaz. İlim mütehassısları içinde kıymet hükümlerine dair söz söyleyebilecek olanlar, ancak mukayeseli içtimaiyâtın mütehassıslarıdır. Çünkü bunlarda tetkiklerini akl—ı mücerred tarıkıyla icra etmekle beraber, mevzuları, akl—ı selimden yani onun menbaı olan örften ibaret olduğu için, bu hususta en ziyade selahiyettar olan kimselerdir. Milli enmûzec, bir de ferdi ruhları içtimai ruh içinde eriten büyük tecemmularda yani buhranlı anlarda tecelli eder. Mesela Türk'ün milli enmûzeci enbariz surette Çanakkale müdafaası ânında göründü. Sükûn zamanlarında yaşanılan hayat, milli hayat değildir. O zaman, ancak ferdi hayatlar yaşanılır. Bunun içindir ki dâhiler, kahramanlar, sükun zamanlarında zuhur etmez. Bu gibiler, ancak buhranlı zamanlarda tekevvün eder. Müstesnâ ahval ve vekayi ferdiyeti unutturur. O anlarda fertler içtimai galeyan içinde ancak milli hayatı yaşarlar. Sükûn zamanında fertler, kıymet hükümlerinde lakayt görünebilirler. Halbuki buhran zamanlarında teşekkül eden cumhur (Foule)'lar teveccüh ettikleri bir mevzuu ya takdis, yahut tel'in ederler.

Düşünceleri iman, fikirleri mefkûre, niyetleri azim, temayülleri vecit kuvvetini alır, buhran âdeta içtimai bir hurdebin gibidir, içtimai duyguları bariz bir şekle sokan bir kuvve—i mükebbireye maliktir. Başka vakitler gizli kalan milli örfler, bu dakikalarda vazıh bir surette tezahür eder. Milli örflerimizin tecellisi demek olan yeni Türk intibahının menbalarını ararsak Yunan muharebesine kadar çıkmamız lazımdır. O muharebe, ruhumuzda gizli bazı kuvvetlerin meydana çıkmasını intaç etti. Makedonya çeteleriyle müsademe eden ordunun ve bu hale seyirci olan Rumeli ahalisinin Reval Mulakatı üzerine heyecana gelmesi, gayet tabii bir hareket idi. 10 temmuz, 31 mart, Trablusgarp,

Balkan muharebeleri ve nihayet bugünkü Cihan Harbi bizde birçok milli cereyanların doğmasına da sebep oldu. O halde milli örfün bir miyarı güzideler ise, diğer miyarı da buhran zamanlarındaki milli tecellilerdir.

Milletin akl—ı selimi, ancak öyle insanlarda ve o gibi anlarda tezahür eder. Akl—ı selim seliki bir surette dâhilerde, âriflerde tecelli ederse de, bu kâfi değildir. Bu melekeyi usuli bir surette iktisap imkânı da mevcud olmalıdır. Eğer bu imkân yok ise, milli içtimaiyâtın usûlu yoktur demek olur. Akl—ı selime malik olmak, örfü tanımak yani müesseseleri müstehaselerle pes - zindelerden ayırmak demektir. O halde meselenin esası "Örf ve müesseseler nasıl aranılır?" maddesinden ibarettir.

Milli İçtimaiyatın Usulü

1) Milli içtimaiyat usulünün birinci kaidesi teâruf usuludur ki esas, bir milletin mütehalif cereyanları arasında (müşterek noktaları aramak)'dır. Bir millette birbirine muhalif birkaç içtimai hareket bulunur ki yekdiğeriyle mübareze ederler ; bu hareketler ekser esaslarda mütehalif oldukları halde, bazı esasları cümlesi kabul edebilirler. İşte bu müşterek noktalar, milletin örfüne muvafık olan esaslar demektir. Mesela memleketimizde Türkçülük, İslâmcılık, Asırcılık namlarıyla üç içtimai hareket mevcuttur. Bunlar milletimizin mensup bulunduğu üç muhtelif medeniyetin imtizac ederek hâlâ birbiriyle mücadele ettiklerini gösteren canlı delillerdir. Bu hareketlerin üçü de ananecidir. Mamafih bu üç zümre aynı millete mensup olduğu için aralarında mutlaka teârüf mevcuttur. Gerek kendi aralarındaki teârüfleri, gerek başka milletlere karşı olan tenâkürleri gösterir ki hepsi aynı örfte müşâriktirler. Bir milletin içindeki zümreler, muttasıl kaplardaki mayi gibidir. Bu mayi nasıl müvazenet halinde bulunursa,o zümreler de daima teârüf halinde bulunurlar. Fakat örf vicdanlarda gizli bir hadise olduğu ve meydanda tezahür eden ancak ananeler bulunduğu için, bir cemiyetin fertlerine hariçten bakılınca ruhlarındaki

müşabehet görülmeyerek yalnız fikirlerindeki mübayenet görülür. Bununla beraber, ekseriya bu üç hareketten birine mensup bazı ananelerin diğer ikisi tarafından kabul ve istimal edildiği vakidir. O halde bazı ananeler, hangi medeniyete mensup olursa olsun üç zümrenin müşterek esasları sırasına girmiş yani müessese olmuş demektir. Kolay olduğu için evvelâ lisan bahsini ele alalım : Telefon, telgraf, salon gibi birtakım ecnebi kelimeler vardır ki gerek İslâmcılar, gerek Türkçüler tarafından istimâl edilmektedir. O halde bunlar müessese mahiyetini almışlardır. Birçok Arabi, Farisi kelimeler vardır ki Türkçülerce lisanın unsurları sırasına geçmiştir :

Kitap, millet, devlet kelimeleri gibi ki bunlar da müessese mahiyetindedir. Türkçüler, bu gibi kelimeleri atarak yerine Türk cezrinden kelimeler ikame etmeyi düşünmüyorlar. İslâmcılar ve Asırcılar, Osmanlı Türkçesinde müsta'mel olan Türk kelimelerini lisandan atmayı ise hiç hatırlarına getirmemişlerdir. O halde lisan sahasında bu üç zümre arasında birçok müşterek noktalar yani müesseseler var demektir. Bunun sebebi ise "Lisans örf" ten ibarettir. Türk aslından olan her kelime, Osmanlı Türkçesine geçmemiştir. Lisani örfün kabul etmediği birçok Türk kelimeleri Osmanlıcadan atılmışlar., yani müstehâne halini almışlardır. Sayru, savcı, gözgü kelimeleri gibi. Bazı Türkçe kelimeler de, lafızda yahut manada bir tagayyüre uğrayarak Osmanlıcaya geçmişlerdir : (Ölüm) ölü, (sarıg) sarı, (ulug) ulu, erdem, yordam, (tengiz) deniz şekillerini almıştır. Bunun gibi, Arapçanın, Acemcenin de bütün kelimeleri lisanımızda kullanılamaz. Bunlar içinde ancak lisanı örfün kabul ettiği kelimeler istimâl edilebilir. Bu kelimeler de ekseriyetle lafız yahut mana itibariyle tahavvüle uğrayarak lisanımıza geçmişlerdir. Nerdibân, merdiven, çarcûbe, çerçeve, gırbal, kalbur, zukak, sokak, kelimeleri gibi ki bunların birincileri müstehâse, ikincileri müessesedir. Ecnebi kelimeler de aynı şarta tabidir. Bu üç zümre arasında müşterek noktaların mevcudiyeti örfçülükten geldiği gibi, aralarındaki itilâf da ananecilikten doğar. Mesela ananeci Türkçüler, ulug, gözgü gibi örfün kabul etmediği kelimeleri yani müstehâseleri istimal edince diğer iki zümre buna karşı

isyan eder. Ananeci İslâmcılar "dikkat" kelimesini incelik manasında kabul ederek onun yerine "tahdik" yahut "iltifat" kelimelerini kullanınca diğer iki zümre, bunu hande ile karşılar, yahut yine aynı zümre nerdibân, çarçûbe, zukak, gırbal gibi kelimeleri eski şeklinde kullanınca aynı neticeye hedef olurlar. Aynı ceza, ecnebi kelimeler hakkında da tatbik olunur. Lisanımızda musta'mel olmayan ecnebi kelimeleri kullananlar "Araba Sevdası"nda görüldüğü vechile kendilerini gülünç yaparlar. Yahut Paris'e "Pari" Avrupa'ya "Örop" cigaraya "sigara" denilirse aynı hali alırlar. Bu misal gösteriyor ki Türk harsı ile Türk medeniyeti ayrı ayrı şeylerdir. Türk medeniyeti, eski Türk ananelerinin mecmuudur. Türk harsı ise bugün Osmanlı Türklerinin örfünde yaşayan muhtelif'ul menşe' müesseselerin mecmuudur. Türk medeniyetcileri, Türk ananecileri demektir. Türk harscıları ise, Türk örfcüleri demektir. Lisanda gördüğümüz bu farkı diğer her nevi müesseselere de tatbik ettiğimiz surette, medeniyet Türkçüleri ile hars Türkçüleri arasındaki büyük fark meydana çıkar ve hars Türkçülerinin İslâmcılık ve Asırcılık ile gayet kolay itilâf edebilecekleri anlaşılır. Bir milleti vucuda getiren âmiller teârüf, ve tenâkür esasları olduğu için, beynelmilel medeniyetlerden alman ananeler mutlaka örfe uyarak müessese mahiyetine girmiş bulunur. Ve milli müesseseler, ananelerin beynelmilel şekillerinden mutlaka az çok farklı bulunur. O halde milli hars şuurlu bir hal almamış olsa da mevcuttur. Yalnız onu beynelmilel medeniyetlerden temyiz ederek şuurlu bir hale getirmek lazımdır. Bunun için de örfte yaşayan müesseseleri, örfte yaşamayan pes-zindelerden ayırmak icap eder. İşte bir milletteki mütebayin zümrelerin müştereken kabul ettikleri ananeler, örfte yaşayan milli müesseseler demek olduğu için bunları bulmakla milli örfü ve milli harsı tanımış oluruz.

2) Tenâkür kaidesi: Milli içtimaiyât usulünün ikinci kaidesi de aynı medeniyet zümresine mensup muhtelif müesseseler arasındaki aşikâr yahut gizli mübayenetleri aramaktır. Bu suretle müşterek bir ananenin muhtelif milletlerde ne gibi tahavvüllere uğradığı ve birbirine benzemeyen nasıl müesseseleri doğurduğu meydana çıkar. Bir medeni-

yete mensup milletler, zahirde birbirine benzedikleri halde, hakikatte yekdiğerine mübayindirler. Bunu görmek için ananelerin müşahebetine aldanmayarak, müesseselerin mübayenetini aramak iktiza eder.

Mesela Avrupa medeniyeti Avrupa milletleri arasında müşterektir. Bununla beraber Alman milleti, kendine mahsus olan dini, ahlâki, hukuki vicdanları, bedii ve lisani zevki, ilmi ve iktisadi usulleri, diğer milletlerin bu gibi âmillerinden temyize çalışmaktadır. İşte bu temyiz ameliyeleri neticesindedir ki Alman harsının, yani Alman örfünün hakikati meydana çıkmaktadır. Bunun gibi, Osmanlı Türkü de, kendi müesseselerinin gerek diğer Türk şubelerinden, gerek sair İslâm kavimlerinden ve Avrupa milletlerinden hangi farklarla ayrıldığını aramalıdır ki milli örflerini temyize ve milli harsını şuurlu bir hale getirmeye muvaffak olsun.

3) İhsaiyât usulu : Kıymet hükümlerinin, yani içtimai kaidelerin nüfuz ve kuvvetini ölçmek için de elimizde bir vasıta vardır ki ihsaiyât usulünden ibarettir. Aynı medeniyete mensup muhtelif milletlerde aynı ananeye ne nisbette riayet edildiği ihsaiyât rakamlarıyla tayin edilebilir. Bu ihsâi rakamların mukayesesiyle aynı ananenin müşterek bir medeniyete mensup milletlerin aynı derecede mutâ' olmadığı tezahür eder. Bu tarik ile de her millete mahsus örfler, gayet şey'i bir surette tayin edilebilir.

Milli içtimaiyât usulüne bu saydığımız kaidelerden başka, diğer kaideler de ilâve edilebilir. Biz şimdilik burada bu kadarıyla iktifâ ediyoruz. Mamafih, milli örfleri tayin edebilmek için, her şeyden evvel alınması lâzım gelen bir vaziyet vardır ki şundan ibarettir : Milli örfleri arayacak bir müteharri, milletin mensup olduğu medeniyetlerden hiçbirine inhisarcı bir surette taraftar olmamalıdır. Meselâ Osmanlı Türkü'nün milli örflerini tayin etmek isteyenler, ne eski Türk medeniyetinin, ne İslâm medeniyetinin, ne de Avrupa medeniyetinin inhisarcı bir taraftarı olmak lâzım gelir. Çünkü ananeciler canlı örfleri göremezler. Bundan başka, örf, resmi kuvve—i müeyyidelere istinat etmediğini, belki resmi kaideler manevi kuvve—i müeyyidelerini örf-

ten aldığını hatırdan çıkarmamak iktiza ederler. Akideler ve kanunlar örfe mübayin oldukları dakikada manevi kuvve—i müeyyidelerini kaybederler, binaenaleyh artık uzun müddet maddi bir kuvve—i müeyyideye de malik kalamazlar. Bu gibi müesseseler, kendiliğinden terk olunduğundan, "adem—i istimâle uğramış" ad olunurlar. Milli içtimaiyât usulünde en büyük tehlike, örfi âdet : countume ve teâmül moeurs ile iltibas ettirmektir. Adetin ve teâmülün makbulü de, merdûdu da mevcut olabilir. Bunlar örfe muvafık bulundukça makbul, muhalif bulundukça merdûd mahiyetini alırlar. Binaenaleyh âdet ve teâmül, ananeler zümresine mensupturlar. Kur'an—ı Kerim'deki örf Fransızcadaki "opinion" kelimesinin mukabilidir. Bir milletin örfü yani opinionu, içinde yaşadığı zamandaki içtimâi vicdanıdır. Bu içtimai vicdan ise yalnız makbul olabilir, merdûd olamaz. Gelecek makalede bu ciheti tavzih edeceğiz.

4) Telif kaidesi : Bir millet, örfte müşârik bir heyet olduğu için onun içindeki mütebayin zümreler telif olunabilir. Bu telifi yapabilmek için evvela o zümrelerin medeniyetçi ve harsçı şekillerini ayırmak lazımdır. Meselâ İslâmcılığın medeniyetçi şekli, fıkıncılıktır. Halbuki İslâmcı olmak için mutlaka fıkıhcı olmak iktiza etmez. Fakat İslâmiyetin ikinci asrında zûhur etmiş medresevî bir ananedir. İslâmiyetin en âli zamanı fıkhın zuhurundan evvelki zaman olduğu gibi asr—ı hâzırda fıkha tamamıyla tâbi olmayan bir İslâm hayatının yaşanıldığını da görüyoruz. Sadr—ı İslâmda fıkhı kabul etmeyen ehl—ı hadis, kelâmı kabul etmeyen mütekaddimin ve bilaharâ fıkıh ile kelâmın "kal" ı yerine "hal" i ikame eden mutasavvife, canlı bir İslâm harsı yaşamışlardır. Bunlar gibi niçin bugünün örfçüleri de canlı bir İslâm harsı yaşayamasınlar. Meselâ Türkçülüğün medeniyetçi şekli töreciliktir. Halbuki töreden evvel bir Türk medeniyeti olduğu gibi, bizzat törede Kültekin kitabesiyle Kutatgubilik'de, Cengiz'in yasasında, Timur'un tüzüklerinde, Fatih ve Süleyman'ın kanunnâmelerinde başka başka şekiller almıştır. Bundan başka, Osmanlı Türklerinin yaşadığı bugünkü harsi hayat da bütün Türkler arasında taammüm ederek yeni bir Türk medeniyeti meydana getir-

mektedir. O halde İslâmcılık, fıkıhcılık demek olmadığı gibi, Türkçülük de törecilik demek değildir. Bunun gibi Asırcılığı da mutlaka Avrupacılıktan ibaret sanmamalıdır. Muasırlaşmak başka şey, Avrupalılaşmak ise başka şeydir. Bu iki meslek arasında yakınlık var ise de, ayniyet yoktur. O halde fıkıhcılık, törecilik, Avrupacılık telif olunamaz. Çünkü bunların üçü de ananeci ve taklitcidir. Halbuki hakiki İslâmcılık, hakiki Türkçülük ve hakiki Asırcılık, esasen milletin şuursuz vicdanında mü'telif bir surette beraber yaşadıkları için, şuurlu bir şekilde telif olunabilirler.

İstişhad kaidesi : Bazı gazeteler ve mecmualar (istimzaç : Enquete) tarikiyle içtimai temayülleri anlamaya çalışırlar. Milli vicdan, vasati enmûzecte tecelli ettiği için, bu vasıta ile içtimai hakikatler elde edilemez. Milli vicdan ancak dâhilerde, kahramanlarda, âriflerde tecelli eder. O halde istimzaç, ancak bu gibi zatlardan yapılmalıdır. Mamafih istihraç bunlara tahsis edildiği surette de, telkin neticesi olarak, kendi duygularından ziyade o andaki zihni mütalaalarını beyân edebilecekleri için, bu vasıta daima faydalı olmaz. Bundan başka, bunlardan bazısı berhayat bulunmadığı için reyleri sorulamaz. Halbuki bu gibi zatlar, birtakım samimi dakikalarda tekellüf ve tasannua duçar olmaksızın bazı sözler söylemişler ve işler yapmışlardır ki milli içtimaiyat nokta—i nazarından gayet kıymetlidir. İşte bu gibi sözleri ve tarz—ı haraketleri vesika ittihaz etmek tarikine (istişhad) usulü denilir. Meselâ Namık Kemal'den ilmi içtimaiyât için birçok istişhadlar yapabiliriz. Onun Tanzimat haraketini aynen kabul etmemesi, 93 Kanunu Esâsisi yapılırken (hukuk—u hükümrâninin muhafazası lüzumuna dair) Abdülhamid'e mektup yazması, milli vicdanın tecellilerinden ma'duddur. Büyük adamlardan başka, büyük buhranlar da istişhad için birer vesika teşkil eder. Meselâ 31 Mart hadisesi, hükümdara, Türklüğe ve İslâmiyete kıymet vermemek, ittihad—ı anâsır fikrine büyük, bir ehemmiyet affetmek hareketlerine karşı milli bir tezahür addolunabilir.

5) Milletin enmûzecini tayin kaidesi: Mukayeseli içtimaiyat

cemiyetleri birtakım cinslere ve her cinsi de birtakım nevilere ayırarak içtimai enmûzecler husule getirir. Bu suretle her millet, herhangi bir içtimai cinsin bir nevine mensup olmak lazım gelir. Her içtimai cinse ve nev'e elverişli olan örfler ve müesseseler ve bunların tâbi olduğu kanunlar malum olacağı için, bir milletin cinsi ve nevi taayyün edince örf ve müesseselerinin de anlaşılması lazım gelir. Bu suretle müesseseler ile müstehâseler ve pes—zindeler kolayca tefrik olunabilir. Cemiyetler, aşiretler ve devletler iki cinse ayrılır.

Devletler, medine, saltanat ve asri devlet namıyla üç neve tefrik olunur. Türkler, İslâmiyetten evvel Asya'da medineler halinde idiler. Osmanlılar devrinde bir "saltanat : empire" teşkil ve seyyar medineler halinde boy beyleri yerine sancak beylerini ikame ettiler. Tanzimat ve inkilâpla başlayan hareketler ile Osmanlı Türkleri, asri bir devlet olmaya başladılar. Asri devlet şâri' bir hükümete, müstakil bir harse, milli bir iktisada malik olan cemiyet demektir. Türklerin bu vaziyeti taayyün edince, artık hangi ananelerin pes—zinde mahiyetini aldığı ve hangi ananelerin müessese hükmüne geçtiği kolayca anlaşılabilir. Örf ve müessese, salim olan içtimai hadiselerdir. Müstehâseler ile pes—zindeler ise, marazi hadiselerdir. Milli içtimaiyatın vazifesi, müstehaselerin yeniden canlanmasına meydan vermemek, pes—zindelerin izâlesine ve müesseselerin takviyesine çalışmaktır. Fakat bazı kere örf, müessese de marazi olabilir. Bir millette bazı müesseseler bir arızaya uğramak dolayısıyla vakfe—i tekâmüle duçar olur, bu suretle o müesseseler, milletin mensup olduğu içtimai nevide bulunması lazım gelen derece—i tekemmüle vasıl olamaz. Binaenaleyh vakfe—i tekâmüle uğramak saikasıyla bazı örfler ve müesseseler (pes—mânde arriere) kalır. Meselâ bizde din sahasında taksim—i a'mâl husule gelmediği, yanı zahitler ve fakihler dini vazifelerini ihtisas dairesinde ifa etmedikleri için herkes kendini zahitlere ve fakihlere mahsus vazifelerle mükellef zanneder. Memleketimizde dini lâübâlilikle beraber taassup ve riyanın hükümrân olması bundandır. Milletin hangi nev'e mensup olduğunun bilinmesi bu hastalığın tedavisini de temin eder.

İçtimaiyat Mecmuası

(Sayı: 1, Nisan 1917 s. 25 — 36)

CEMİYETTE BÜYÜK ADAMLARIN TESİRİ (1)

İçtimaiyât ilminin izaha çalıştığı meselelerden biri de, büyük adamların içtimai tekamül esnasında nasıl doğup ne yolda bir rol ifa ettikleridir." Büyük adam" namını verdiğimiz kimseler, birtakım içtimai sebeplerin telâhukundan mı meydana geliyor ? Yoksa uzviyetin esrârangiz bir hamlesinden mi tevellüt ediyor ? Evvelemirde bu cihetin anlaşılması lâzımdır. Çünkü büyük adamlar, içtimai tekâmülün bir mahsulü olarak meydana çıkıyor iseler (içtimai muayyeniyyet—Determinisme social)'i ihlâl etmiş olmazlar ; halbuki uzviyetin hayati bir hamlesinden doğuyorlarsa cemiyetin mukadderatı daima hariçten gelen esrârengiz âmillerin tesirene maruz olarak gayr—ı muayyeniyyet (Indeterminisme) içinde kalır. O halde büyük adamların tarz—ı hizmetlerini teşrih etmeden evvel, tarz—ı neşetlerini izah etmek lâzımdır.

Mamafih büyük adamların nasıl yetiştiğini anlamak için daha, evvel, kaç sınıf büyük adam olduğunu bilmek iktiza eder. Çünkü her sınıfın tevellüdü başka bir tarzda olabilir. Benim fikrimce bu müstesna insanları iki sınıfa ayırmak muvafıktır. "Müceddid: Reformateurs" ler, "mübdiler : İnventeurs". Müceddidler ; (din mübeşşirleri, büyük fatihler, büyük inkilâpçılar, büyük kahramanlar gibi) tarihte umumi cereyanları açmaya muvaffak olan kavi imânlı ve şedid iradeli zatlardır. Mübdiler: Marifet ve medeniyetin herhangi bir şubesinde keşif, ihtira' yahut ıslâh suretinde büyük bir teceddüt ve terakki husule getirenlerdir.

Büyük adamların bu suretle iki sınıfa ayrılması cemiyette iki

(1) Bu makaleler evvelce parça parça "Turan" gazetesinde çıkmıştı. Bazı tadilât ile burada tekrar neşri faydalı görülmüştür.

nevi tesanüt (solidarite)'ün mevcudiyeti esasına müstenittir. Birçok fertlerin birleşerek bir cemiyet, bir kavim haline gelebilmeleri için, evvela aralarında müşterek duygular bulunması ; saniyen meyanelerinde işlerin münkasım olması lazımdır. Bu iki halden birincisine "duyguların müşabehetinden mütevellit tesanüt", ikincisine "işlerin inkısamından mütevellit tesanüt" denilir. İşte, bir kavimde duyguların mümasil olmaya başlaması müceddıtleri, işlerin gittikçe münkasim olması da mübdi'leri yetiştirir.

Kavimlerde, iptidaları iş bölümü mevcut değildir. Her kavim, semiye, batın, aşiret namlarıyla birbiri içinde olmak üzere birtakım kıt'alara parçalanmış olduğu için kavmin umum heyetine ait müşterek duyguları yoktur. Yalnız her kavmin müşterek bir lisanı olup müşterek duygulara ancak semiyelerin yahut aşiretlerin hususi dairelerinde tesadüf edilir. Bir kavimde umuma ait müşterek duygular husule gelebilmek için, daha evvel, "kıt'avi—Segmentaire" teşkilâtın bozulması yani semiyelerle aşiretlerin inhilâl etmesi lazımdır. Çünkü bu hususi ittihatlar umumi vahdetin vücut bulmasına mânidir.

İptidai kavimlerde semiyeler büyüdükçe parçalanarak küçük semiyelere bölünür. Çünkü semiye müşterek bir hayata malik bir ailedir. Ailenin ise nihayet bir hadde kadar büyümesi mümkün olup, bu dereveyi aşınca — bir kısım mikroplar gibi — inşikak etmesi zaruridir. Siyasi bir zümre demek olan aşiretin büyümesine ise hiçbir mani yoktur. Bilakis aşiret büyüdükçe harici tecavüzlere karşı daha emniyetli bir halde bulunur. Buna binaen, bir taraftan semiyeler itiyada tebean küçük parçalara ayrıldıkça, diğer cihetten aşiret, gerek tenasül ve gerek mağluplarını temsil tarikleriyle büyümekte devam eder. Bu içtimai ittisâ hareketi devam ede ede nihayet itiyat halini alarak mücavir aşiretlerin müttehide (Confédération) halinde birleşmesini intaç eder. Eğer kavim, dağlık veya çöl halinde bulunan bir ülkede sakin ise artık bu derecenin ötesine geçemez. Fakat ırmaklı ovalarda yahut deniz kenarlarında sakin ise, köyler ve şehirler teşkil ederek semiye ve aşiret teşkilatından büsbütün azâde kalır. Şehirlerin bu kadim teşkilâtı bozmaktaki kat'i tesiri, aşağıda göreceğimiz vechile,

iş bölümünün bir neticesidir. Hülasa içtimai birtakım sebepler kıta'vi teşkilatı inhilâl ettirmeye başladıktan sonradır ki kavmin müşterek duyguları teşekkül etmeye başlar. Bu duyguların mecmuu olan maşeri vicdan (Conscience Collective) vücuda geldikten sonradır ki kavim, kendi mevcudiyet ve vahdetini hissetmeye ve vicdanının mümessili olmak üzere bir veya birkaç reisin velâyet (autorite)' ini tanımaya ibtidâr eder. Mamafih, müşterek duyguların teşekkülü de müceddit-lerin zuhuruna kâfi değildir. Bunların yetişmesi için büyük milli bir felâket yahut muzafferiyetin istihsali, büyük bir buhranın yahut vakanın hudûsu da lazımdır. Çünkü kavim, ancak böyle buhranlı dakikalarda müşterek duygulardan ibaret olan kendi varlığını his ve idrâk edebilir. Meselâ Araplarda Fil vakasından birçok zaman evvel Sûk—u Ukâz Eşhür—ü Hurüm Hac gibi, kavmin ekserisi için müşterek olan umumu müesseseler teşekkül etmişti. Fakat "Corci Zeydan" ın "Medeniyyet—i İslâmiyye Tarihi" namındaki eserinde beyan eylediği veçhile Fil vakasına kadar Araplar arasında "büyük adam" sıfatını ihraz edebilecek bir kumandan yahut hatip zuhur etmemişti. (2) Halbuki Araplığın bütün müşterek ve umumi mukaddesatını temsil eden Kâbe'ye kavmiyet ve din itibarıyla tamamıyla yabancı olan bir düşmanın taarruz etmesi en büyük milli bir felâket demek olduğundan maşeri vicdanın âni bir surette infilâk etmesine, milli vahdetin vazıh bir şekilde idrâk olunmasına sebep oldu. İşte bunun içindir ki Fil vakasını müteakip büyük kumandanlar, hatipler, hanifler ve muallakat sahibi şairler zuhur etmeye başladı. Diğer kavimlerin tarihini de tetkik edersek cümlesinde ancak kıta'vi teşkilâtın inhilaliyle müşterek duyguların teşekkül ettiği ve milli bir felâketin bu müşterek duygulardan kavmi vicdanı infilâk ettirdiği anlarda müceddidlerin zuhur ettiğini görürüz. O halde müceddit, millette husule gelmekte olan bir vahdet veyahut tasaffi cereyanını ruhunda en vazıh ve şedid bir surette hisseden precurseure bir mütekaddimden ibarettir. Ferdi ruhiyat sahasında da herhangi bir hadise, "şuursuz: inconscient" bir halde bulundukça gayet kuvvetsiz ve tesirsizdir. Bu hadise, şuur sahnesine çık-

(2) Medeniyyet—i İslâmiyye Tarihi tercümesi, Birinci cilt, sahife 24—25.

tığı dakikada şiddetli bir müessiriyete malik olur. İçtimai ruhiyatta da aynı hal mevcuttur. Cemiyette şuursuz bir halde bulunan vahdet cereyanı bir fertte tecelli ederek, cemiyetce şuurlu bir hale gelince, o cereyan —manevi bir güneş tülû etmiş gibi — derhal bütün ruhları istilâ eder. Ve kavmi bir vicdan, bir kere bu suretle inkişâf ettikten sonra artık inhisafa uğramayarak, mütevaliyen bütün feyizlerini tevlit ve temime muvaffak olur.

Bu izahlardan anlaşılıyor ki müceddidler, milletlerde kendiliğinden husule gelmeye başlayan milletleşmek cereyanlarının bir nevi şuuru hükmündedir. Mamafih bu şuurlaşma ekseriya timsali bir surette olur. Müceddit milli bir toplaşmanın mümessili olduğu halde bu hareketten bihaber kalarak dini bir hakikatın, insani bir şefkatin, siyasi bir adalet veyahut hürriyetin iktisadi bir iktisâ yahut askeri bir cihangirliğin mücahidi sıfatıyla meydana atılır.

Bunun içindir ki bizdeki milliyet cereyanı da Tanzimat, Meşrutiyetçilik, ittihâd—ı anâsır ve ittihâd—ı İslâm timsalleri gibi garip istiâreler altında tezahur etmiş, müceddid ve kahramanlarımız ellerinde bu sancaklar olduğu halde mücahede meydanına çıkmıştır.

Büyük adamların "müceddidler : Reformateurs" ve "mübdi'ler : invgn teurs" namıyla iki sınıfa ayrıldığını ve müceddidlerin, teessise başlayan müşterek milli duyguların mevlûd ve mümessilleri olduğunu meydana koyduk. Mübdi'lerin tekevvününü izaha gelince, bunun için de evvelâ cemiyette iş bölümünün nasıl tevellüt ettiğini aramak iktiza eder.

İptidai kavimlerde iş bölümüne ancak semiyeler içinde tesadüf edilir. Maderi semiye (Clan maternal)'lerde içgüveyler, amele mevkiindedir. Pedarşahi aile (Famille Patriarcale)'lerde kadın, çocuk ve esir, aile reisinin emrettiği işleri yapmaya mecburdurlar. Bu iki içtimai enmûzecte zevi—l—erhâmın yahut aile pederiyle asabenin haiz olduğu tevavuk semiye dininin maderi yahut pederi nesebe verdiği kıymetten mütevellittir.

Bundan başka birtakım işlerin aile reisleri yahut diğer sınıflar için (haram — Tabou) olduğuna itikat edilmesi de işlerin dini bir surette tefrik edilmesine sebep olur.

Dini vesvese (Scrupule religious)'den doğan bu iş bölümü, bazı kavimlerde, aşiretler, hususi hıriftlerinden harice çıkamayan ve birbirleriyle kız alıp vermekten ve beraberce yemek yemekten memnu olan tâife (caste)'ler halini alırlar (3).

Mamafih iş bölümü, feyizli bir surette olarak, ancak şehir (ville)'in teessüsünden sonra zuhur eder. Yukarıda, bir kavimde müşterek duygular doğmaya başlar başlamaz, bir, yahut müteaddit reislerde tecelli ederek umimi velâyet (Autorite publique)'i meydana getirdiğini görmüştük. Umumi velâyet teşekkül edince, bunun hakimiyeti altında toplanan heyete "medine cité" denilir. Medinenin, seyyar obalar yahut dağınık köyler halinde yaşamayı terk ederek müştere duyguların timsali olan bir mabed çevresinde evler yaparak birleşmesiyle de "şehir" teessüs eder.

Kavimde yalnız semiye ile aşiretin müşterek duyguları, hususi dinleri ve velâyetleri var iken şehir teessüs edemezdi. Halbuki kavmin büyük bir kısmına mahsus müşterek duygular yani müşterek bir din ve umumi bir velâyet vücuda gelince, bundan doğan medinenin bir mabet ve saray etrafında şehir suretinde yerleşmesi zaruri olur. Çünkü müşterek duygular gerek fertleri birbirine ve gerek cümlesinin o duygulara timsal olan mukaddes âbidelere yakın bulunmasını istilzam eder. Bu hal ise, büyük bir kitlenin mahdud bir sahada istikrarını mucip olur ki bundan çıkan netice, bir şehrin teessüsüdür.

Şehir, yüzlerce, hatta binlerce obaların yahut köylerin bir araya gelerek bir sûr içinde birleşmesi demektir. Bu obalar yahut köyler

(3) İzdivaç nokta—i nazarından maderi semiye ile tâife arasında zıddiyet vardır. Maderi semiyede fertler birbirinin mahremi olduğundan hariçten, tâifede yabancılar kendilerine küfv olmadığından dahilden evlenmek mecburidir. Buna binaen birincisi hâric'ülezvaç (Exogame), İkincisi Dahil'ül—ezvac (Endogame)' dır. Bu cihetler, Durkheim'in "Fücûr'un nehyi ve menşeleri" makalesinde mufassalen izah olunmaktadır.

büyük bir sahada dağınık bir halde bulunurken medâr-ı maişetlerini çobanlık yahut çiftçilik tarikiyle elde edebilirlerdi. Şehrin küçük sahasına sıkışıp kalınca, bunun civarındaki toprak, ne çobanlık, ne de çiftcilik tarikiyle bu büyük kitleyi beslemeyez. Burada "Darwin"in (yaşamak için mücadele) kanunu meydana çıkar. Bu büyük tabiatçıya göre, iki uzviyet birbirinin ne kadar aynı ise, yaşadıkları saha ne kadar dar ve oradaki gıda ne kadar az ise, aralarındaki rekabet o kadar şiddetli olur. Halbuki birbirinden ayrı nevilere, cinslere, şubelere mensup birçok uzviyetler, gayet dar bir sahada, aralarında hiçbir rekabet olmaksızın yaşayabilirler. Üç kademlik bir otlukta muhtelif nevilere, cinslere, şubelere mensup birçok nebatların yaşadığı görülmüştür. Bir meşe üzerinde aralarında komşuluktan başka bir münasebet olmayan iki yüz nevi böceğin barındığı müşahede edilmiştir. Bu böceklerden bir kısmı ağacın meyvelerinden, bir kısmı yapraklarından, bir kısmı kabuklarından, bir kısmı da köklerinden gıda alırlar. Halbuki bunların hepsi aynı nev'e mensup olup da ağacın yalnız meyve yahut köküyle tegaddiye mecbur olsa idiler, beraber yaşamalarına katiyen imkân olamazdı.

İşte aynı hal şehirde insanların başına geliyor. Şehirde fertler meslekçe biribirine benzedikleri müddetçe yekdiğerinin rakibidirler. Halbuki bunlardan kimisi askerlik şerefini, kimisi dini velâyeti, kimisi siyasi iktidarı, kimisi ticari veya sınai serveti, kimisi ilmi yahut edebi şöhreti ele geçirmeye çalışınca aralarında rekabet kalmaz.

Buna binaen şehir teessis edince içtimai kesafet dolayısıyla şiddetli bir hayat mücadelesi karşısında kalan fertler tamamıyla şuuri bir surette olmayarak, atideki dört şıktan birini ihtiyar mecburiyetinde kalırlar: 1) Şedit rekabetli bir hayata tahammül etmek, 2) Şehri terk ederek başka bir yere hicret etmek, 3) İntihar etmek, 4) Rekabetsiz bir hirfet bulmak.

İnsanın esaslı temayülü elemden kaçmak ve hazzı aramak olduğu için birinci şık, uzun bir müddet devam edemez.

Müşterek duygulara şiddetli bir alakânın mevcudiyeti vatandan

ayrılmaya mani olur. Gerek hayata ve gerek müşterek duygulara olan merbutiyet hissi de intiharı nefy eder. Demek ki şehirdeki içtimai kesafetin husule getirdiği şiddetli rekabetten kurtulmak için yalnız bir açık yol var : Yeni hirfetler icad etmek. O halde iş bölümü, mihaniki bir surette içtimai sebeplerden husule geliyor. Şehir fertlerini daima yeni hirfetler icat ve bu hirfetler içinde de yeni tekâmüller ibda' eylemeye sevk ve icbar ediyor. Her fert, ayrı bir hirfette mütehassıs olunca, o işde tetkikler ve ta'mikler yaparak derin bir vukuf ve ihataya malik oluyor. Bu serette gittikçe fertlerde ma'şeri vicdandan başka olarak iptida mesleki (Professionel), sonra da ferdi vicdanlar teşekkül etmeye başlıyor. Bu yeni vicdanların teşekkülü, eski semiye ve aşiret vicdanlarının büsbütün inhilâline sebep olduğu gibi, ma'şeri vicdanın kemiyetçe azalarak keyfiyetçe daha insani bir mahiyet almasını intaç ediyor.. Binaenaleyh iş bölümü ileri gittikçe kıta'vi teşkilât tamamıyla münderis oluyor. Bu suretle, semiye ve aşireti inhilâl etmiş birçok yabancı fertlerin, hariçten gelerek, medineye iltihak etmesine de imkân hasıl oluyor. Nihayet medinelerden biri diğerlerini hakimiyeti altına alarak kavmi devlet teşekkül ediyor. Paytaht mahiyetini alan hâkim medine bu andan itibaren daha çok sür'atle tevessüa başlayarak, iş bölümünün daha şiddetli bir surette derinleşmesini mucip oluyor. Bunun neticesi olarak yeni hirfetlerin ve yeni tekemmüllerin ibdaı zarureti daha şedid surette fertleri tazyik ediyor. Tabiidir ki her mubdi' kendisinden evvel yapılmış olan ibda'ları müterakim bir sermaye gibi karşısında hazır bularak onlardan istifade ettiği için kendisinin ilâve ettiği yenilik evvelki ibda'ların bir terkibinden ibarettir.

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki hakiki iş bölümü şehrin teessüsünden mütevellittir, mübdi'lerin zuhuru ise iş bölümünün bir neticesidir. Müceddidler gibi mübdi'ler de, içtimai tekâmülün evvelâ neticeleri olup sonradan içtimai sebepler sırasına geçerler.

Nasıl, teceddüdü yapan, müceddid olmayıp, müceddidi yapan teceddüt ise, aynı suretle mübdi'i yaratan da içtimai hayatta doğan ibda' ihtiyacı ve bunun hazırlanmış şartlarıdır. Bir ibda'ın mütekaddim

şartları olmadıkça, içtimai rekabet bu ibdâi bir ihtiyaç haline koymadıkça, onun mübdi'i zuhur edemez. Bu şartlara ve ihtiyaçlara ise büyük şehirlerde ve bilhassa paytahtlarda tesadüf olunur. Şurası da unutulmamalıdır ki, iş bölümü, ancak müşterek duygulara malik olan bir zümrenin fertleri arasında mevcut olur. Mutahassıslar, yalnız birbirinin mütemmimi değil, aynı zamanda bir milletin hususi uzuvları, binaenaleyh mütemmimidirler. Ayrı milletlere mensup fertler arasında hirfet ayrılıkları ve mübadele hadiseleri, iş bölümü mahiyetinde değildir. Durkheim bu hale mütekabil tufeyliyyet (Parasitisme mutuel) namını veriyor. Bazı şehirlerde iş bölümü ileri gitmeyerek orada mübdi'lerin zuhur edememesi bundan dolayıdır. Hakiki şehirler, birer medineyi muhtevi olanlardır. Şehir bir bedendir ki onun ruhu olarak mutlaka bir medinenin mevcut olması lazımdır. Yoksa şehir, Hindistan'da olduğu gibi aralarında medine rabıtası olmayan taifelerden yahut Türkiye'de olduğu gibi milli rabıtadan mahrum cemaatlardan mürekkep olursa ona köyler mecmuası demek daha muvafık olur. Ve tabiidir ki böyle muhitlerde iş bölümü tevessü' edemeyerek mübdi'lerin zuhuru imkânsız kalır.

İçtimai hadiseleri ruhi hadiselerden ayırabilmek için izahı iktiza eden hususlardan biri de "vicdan" ve "şuur' kelimelerinin manaları arasındaki farktır. Bu iki tabirin Fransızcadaki karşılığı "Conscience" kelimesidir.

Fransızlar bu kelimeyi ruhiyat ilminde şuur, içtimai ilimlerde ise vicdan manasında kullanırlar. Türkçede bu iki mananın ayrı tabirleri olduğundan biz, bu tabirler vasıtasıyla içtimai fikirlerimizi daha vazıh bir surette anlatabiliriz.

"Şuur (Consicience)" Psychologique hassalarımız vasıtasıyla gerek uzviyetimizdeki haz ve elemleri, gerek hariçteki renk, koku, ses, tat, sıcaklık, soğukluk gibi keyfiyetleri duymamız demektir. Hayvanlarda da mevcut olan bu meleke, uzvi ve ferdi bir mahiyeti haizdir. Vicdana gelince, bu maddi olan keyfiyet (qualite)'leri değil, bilâkis manevi olan kıymet (valeur)'leri duymak melekesidir. Bir mevzuun

mukaddes tanılması (dini), iyi tanılması (ahlâki), "şanlı : glorieux" telakki olunması (siyasi), adilâne addolunması (hukuki), fasih addolunması (Lisani), güzel telakki olunması (bedii), değerli telakki edilmesi (iktisadi), doğru telakki edilmesi (mantıki) kıymetler demektir. Vicdan, bu kıymetleri ruhumuzda yaşamamız haline denilir.

Biraz dikkat edersek görürüz ki kıymetler, mevzularının zati mahiyetinden sadır olmuş câvidani (immanent) keyfiyetler değildir. Kıymetler kendi mevzuları üzerine dışardan konulmuş superpose ve sonradan ilâve olunmuş surajoute birtakım vasıflardır ki bunlara Kant'ın lisanı ile berâni (transcendant) mahiyetler demek doğru olabilir. Çünkü Kant fertlerin fevkinde ve onlara âmir olan bir şe'niyet (realite)'in varlığını duyduğu halde, bunun içtimai, şe'niyet olduğunu anlayamamış, bundan dolayı ona berâni şe'niyet adını vermiştir. Bugünkü içtimaiyât ilmi, Kant felsefesindeki "berani" tabiri yerine "içtimai" kelimesini ikâme etmekle, Kant'ın tahminlerinde tamamıyla isabet ettiğini meydana koymuştur.

Kıymetler — herhangi neviden olursa olsun — esas itibariyle "şey'i : objectif" değil" nefsi : subjectif" dir. Fakat bu nefsilik, fert nokta—i nazarından olmayıp cemiyet nokta—i nazarındandır. Çünkü fert bu kıymetleri kendi duygu ve arzusuna tabi olmayan harici ve müstakil bir şe'niyet suretinde duyar ve daima onların tesiri altında kalır. Fert dünyaya gelirken, kıymetler hakkında hiçbir "hemzâd : inné" duygu beraberinde getirmez. Bu duyguları sonradan terbiye tarikiyle içtimai muhitten alır. Cemiyet ise, kıymetleri kendisinden hariç hiçbir menba'dan almaz. Bunların yalnız bir kaynağı vardır ki o da cemiyetin kendisidir. Zaten cemiyetin hakiki cevheri de bu kıymetlerin mecmuundan ibarettir. Fertler bir araya gelip de ilk defa olarak galeyanlı bir "cumhur : foule" teşkil ettikleri zaman, derakap husule gelen hadise, bir kıymet duygusundan ibaret olur. Çünkü içtimâdan doğan müşterek bir duygu mukaddes, şanlı, iyi ilh.. bir mevzua gönül bağlamaktan başka bir şey değildir.

O halde kıymetler, ferde nazaran şey'i, cemiyete göre nefsi mahi-

yette olan müesseselerden ibarettir (4). İçtimai vicdan ise, ferde nazaran şey'i olan bu kıymetlerin ferdi ruhlarda yaşaması melekesidir.

İçinde müşterek duygular mevcut olup da henüz iş bölümü teessüs etmeyen cemiyetlerde içtimai kıymetler "ma'şer : collectivite" in bütün fertlerinde müşterek olduğu için, bunların ferdi ruhlarda yaşanmasına ma'şeri vicdan (conscience collective) denilir.

İş bölümü mevcut olan milletlerde ise muaşşiri vicdandan başka, her hirfet (mêtier)'e mahsus bir de mesleki vicdan (conscience : prefossionnelle) teşekkül ettiğinden, bunlara, içtimai vicdanın iki nevi (muhteva : contenue) vardır. İptidaları, gerek ma'şeri vicdan, gerek mesleki vicdanlar, fertlerin ruhunda yaşandığı halde vazıh bir surette idrak olunmadığı için, şuursuz bir halde bulunur. İçtimai vicdanın mübhem bir surette yaşanması başka bir şey, vazıh bir şekilde idrak olunması ise başka bir şeydir. İşte, içtimai vicdanın, içtimai bünyenin tahavvülleriyle müterafık olan bu mübhem cereyan, bir gün bir müstesna fert tarafından vazıh bir surette idrâk olunarak umumun gözü önüne atılır. İçtimai cereyanların bu suretle şuurlulaşmasına vasıta olan fertlere "büyük adamlar" denilir. Bunlar arasında ma'şeri vicdana ait bir hars cereyanını tecelli ettirenlere "müceddid", mesleki vicdanlara ait bir medeniyet cereyanını temsil edenlere "mübdi" adını veriyoruz.

Bu suretle görüyoruz ki, fertlere ait bir şuur olduğu gibi, milletlere ait de bir nevi şuur mevcuttur. Milli vicdan, yalnız ferdi ruhlarda yaşanıp da vazıh bir surette idrâk olunmadığı müddetçe milli şuur mahiyetini almaktan uzak bulunur. Hattâ bazen bir müceddit milli vicdanı dini yahut siyasi bir mefkûre suretinde idrâk edebilir ki bu halde yalnız ümmet yahut devlet şuuru teşekkül etmiştir, denilir. Meselâ Kemal Bey'de milli vicdan "ümmet şuuru" ve "devlet şuuru" suretlerinde tecelli etmişti, fakat "milli şuur" şeklinde henüz inkişaf

(4) Kıymetlerin mahiyeti hakkında fazla tafsilât isteyenler İslâm Mecmuası nüshalarında münderiç "Hüsn-u kubh" "Kıymet Hükümleri" "örf" mevzularına dair olan makalelerime ve Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda Emile Durkheim'den mütercem "Kıymet Hükümleri ve Şe'niyet Hükümleri" makalesine müracaat etsinler.

etmemişti. Milli şuur, ancak millet mefkûresinin sarih bir surette doğmasıyla uyanmış addolunabilir. Mamafih bazı kimselerde milli şuur görünüşte mevcut olduğu halde hakikatte mevcut olmaz. Çünkü bu gibiler ruhlarında içtimai vicdanı yani milli kıymetleri yaşamadıkları için gösterdikleri milli şuur hissi ve samimi olmaktan ziyade zihni ve taklididir.

Büyük adamlar, içtimai cereyanların şuurları oldukları halde, kendileri, ekseriyetle yaptıkları işi şuurlu bir surette düşünmezler, teemmüli bir irade ile, tenkidi bir usul ile hareket etmezler.

Lamartin, bir gün derin bir surette tefekküre dalmış bir arkadaşına soruyor :

— Azizim, orada, öyle, alnınız iki eliniz arasında, ne yapıyorsunuz ?

— Düşünüyorum.

— Tuhaf, ben ise hiç düşünmüyorum, benim yerime fikirlerim düşünüyorlar...

İşte büyük adamların hemen ekserisi, Lamartin'in fikirleri kendisine vekâletle düşündükleri halde, büyük adamın fikirleri, onun milletine vekâleten düşünürler. Büyük adamlar içtimai vicdanın medyumları hükmündedir.

Fert, ekseriya, dalgın bulunduğu zaman, vücudundaki bir ağrıdan haberdar olmaz, Haberdar olmadığı için bu ağrı şiddetce gayet hafif bir halde kalır. Fakat bir an olur ki fert, dalgınlıktan kurtularak vücudundaki ağrıyı hisseder. Bu andadır ki birdenbire ağrının şiddeti son derece artmış olur. Millet de, adi zamanlarda dalgınlık halindedir. Bu zamanlarda içtimai cereyanlar, şuursuz bir surette yaşandığı için şiddetçe gayet hafiftir. Fakat ne zaman ki içtimai bir cereyan herhangi bir fertte şuurlu bir hale gelerek inkişaf eder, derhal şiddetçe eski kemiyetinin binlerce misline balig olur. Bu suretledir ki millet o zamana kadar tedrici bir tekâmül takip ederken o anda fevri ve şedit bir istihaleye duçar olur Nietzsche'nin tabirinde içtimai geviş

getirmeye nihayet vererek tarihi bir fırlayış ile ileri atılır. Işte, dini, siyasi, ahlâki ilk inkilâp hengamları bu zamanlardır.

İçtimai şuura tecelligâh olan fertlerin harici bir ilham (inspiration) ile hareket eder görünmeleri de içtimai tesirlerini artıran bir başka âmildir. Vatani mürseliyyet (mission)'ini ifade Jean Darc'ı muvaffak eden başlıca amil, duygularının ma'şeri vicdana ma'kes olmuş olmakla beraber, mülhem bir vaziyette bulunmasının da bu hususta büyük tesiri olduğu, şüphesiz inkâr edilemez. Büyük adamlar, milletin yaratıcı muhayyile (Creatrice imagination)' sı hükmündedir. Bunun içindir ki muhayyile gibi teemmüli iradeden, tahlil ve usulden mahrumdurlar.

Yaratıcı zekânın mülhem bir şekilde tecelli eden bu nev'ine (deha) namı verilir. Filvaki milletleri dalgınlık halinden kurtararak onları tarihi sıçramalara mazhar eden, bizzat kendileri dalgın olan dâhilerdir. Fakat şurası da unutulmamalıdır ki bütün bu gibi ilhamlar, fertlere içtimai vicdandan geldiği gibi, dâhi fertler de yalnız dehalı milletlerin dehâlı anlarında zuhur eder. O halde dâhi bir millette meknûz olan herhangi neviden bir dehâya kendi renunu — iradesi haricinde olarak — ma'kes yapan bir ferttir.

Fakat dahilerin yetişmesi içtimai sebeplerden başka, bir de uzvi şartları istilzam eder. Her fert (içtimai bir medyum) olabilmek istidadını haiz değildir. Binaenaleyh içtimai sebepler, büyük adamların zuhur etmesinin lâzım şartları olduğu halde kâfi şartları değildir. Mevcut fertler arasında yalnız bazı fertlerin içtimai vicdana tecelligâh olabilip de diğerlerinin olamaması, ferdi uzviyete ait hususiyetlerin bir neticesidir. Bununla beraber, bir milletin yükselmesi için mutlaka fertleri arasında birtakım dâhilerin yetişmesi lazım gelmez. Milletin mülhim olan muhayyilesinden başka, bir de tahlilci ve tenkitçi müfekkiresi vardır ki o da âlimlerinde tecelli eder.

Bazı kimselerde, içtimaiyât ilmi, fertlerin cemiyet üzerindeki tesirini inkâr ediyor zannı vardır. Bu zan tamamıyla yanlıştır. İçtimaiyât ilmi, Durkheim'in dediği vechile, fertlerin cemiyete olan tesirlerini inkâr değil, izah ediyor.

Fertlerin cemiyet üzerindeki müessirliği ya deha yahut ilim (science) tarikiyle olur. Deha, içtimai hayatta "şuursuz: inconscient" bir surette husule gelen inkilâp ve teceddüdün "kendiliğinden : spontanément" şuurlaşmasıdır, Mamafih bu şuursuz teceddüt ve inkilâp, ilmi bir tetkik neticesinde şuurlu bir hale getirilebilir.

Tahavvüllerin ya kendi kendine, yahut iradi bir surette olması, maddi ve hayati tabiatlar sahasında da caridir.

Kabl—et—târih bir zamanda, Amerika ile Asya, şimalde birbirine muttasıl iken, bir gün arzi âmillerin tesiriyle, Behrenk Boğazı kendiliğinden açılmıştır. Halbuki Süveyş Kanalı Ferdinand de Lesseps'in irade ve teşebbüsü olmadan açılamamıştı.

Nebat ve hayvan âlemlerinde yeni tenevvü' (variété)lerin vücudâ gelmesi de, ya "tabii istifâ" yahut "iradi istifâ" tarikiyledir. Bunun gibi, milletlerin tekâmülünü tesri' ve teshil eden içtimai müessiriyete malik fertler de (dâhiler) ve (içtimaiyatçılar) diye ikiye ayrılır.

Dâhilik kisb ile değil, vehbidir. Lâkin her fert çalışırsa, az çok bir derece içtimaiyat âlemi olabilir. Sonra, her millet, mutlaka dâhiler yetiştirmez. Ve bir kavmin dâhiler yetiştirememesi, onun için zül değildir. Halbuki içtimaiyatçılara malik olmayan bir kavim, yürüyeceği yolu doğru tayin edemez.

Bundan başka, yukarıda gösterdiğimiz vechile, dâhiler, ekseriyetle, mütecanis bir içtimai kitle çinde yetişir, muhtelif unsurların karışmış olduğu sahalarda vücuda gelemez. O halde, bu gibi muhitler, intizam ve terakkilerini ancak, içtimaiyatçılardan beklemeye mecburdurlar.

İçtimaiyatçıların rolünü anlamak için, evvel emirde, bunları fikriyatçı (ideologique)'lardan ayırmak iktiza eder.

Fikriyatçılar, tabiatın, lâ—yetegayyer kanunlarıyla idare olunur muntazam bir hükümet olduğunu bilmeyerek iltimas ve hatırla her istediklerini tabiata kabul ettirebileceklerine inanan hayâlperestlerdir. Bu hayâlperestler, bir zaman sihir, simya, nücûmi vasıtalarıyla maddi

tabiata hâkim olmak istediler. Bir zaman da nüsha, efsun, cindarlık tarikleriyle hayat—ı tabiata müessir olmaya çalıştılar. İlmin uyandırıcı nurları bu vehim seraplarını dağıttıktan sonra, fikriyatçılar için at oynatacak yegâne meydan, henüz tamamıyla mahiyeti anlaşılamamış olan içtimai tabiat sahası kaldı. Bugün, bunlar, tesis ve tedris yollarıyla cemiyetin her istenilen şekil ve kalıba sokulabileceğini hâlâ zannedebiliyorlar.

Müesseseler, içtimai vicdanın kıymet verdiği ameliyelerdir. İtikatlar, içtimai vicdanın kıymet verdiği düşüncelerdir. Hiçbir tesis, içtimai vicdanın kabul etmediği ameliyeleri müessese haline koyamaz. Hiçbir tesis, içtimai vicdanın reddettiği fikirlere itikat mahiyetini veremez. Müesseseler ve itikatlar, fertlerin keyif ve arzuları fevkinde olarak milletin vicdanında yaşayan müstakil bir ruhiyettir ki içtimaiyatçılar ona "içtimai şe'niyet" diyorlar. Bu şe'niyetin tâbi olduğu kanunlar, vaz'edilmez, ancak keşif edilir. Bu şe'niyete tesir icra edebilmek için evvela bu kanunların keşfedilmesi, sonra da bu kanunlara mutâbaat edilmesi lâzımdır. Mühendisin maddi şe'niyete müessir olabilmesi, onun kanunlarına muttali' ve muti olmasının bir neticesi değil mi ? Tabibin hayati şe'niyete müessir olabilmesi, fizyoloji ilminin keşiflerine vâkıf ve riayetkâr olması sayesinde değil midir ?

İşte içtimaiyatçılar da, ancak içtimai şe'niyetın tâbi olduğu kanunları bilmek ve onlara ittibâ' etmek şartıyledir ki milletin tekâmülünde müessir olabilirler. Mesela milletin kitaptaki dilinden başka bir de hayattaki dili vardır. Hayattaki dili keşfederek kitaba geçiren bir muharriri biz dilde bir inkilâp yapan bir adam zannediyoruz.

Halbuki onun rolü, hayattaki dili, olduğu gibi yazmaktan ibarettir. Değiştirdiği şey yalnız kitaptaki dildir ki lisani şe'niyet dediğimiz varlık, o değildir. Yazı dili, ancak konuşma diline uygun olduğu zaman lisani şe'niyetten sayılabilir. Bunun gibi, kitaptaki ahlâk ile hayattaki ahlâk, kitaptaki hukuk ile hayattaki hukuk, kitapdaki bediiyat ile hayattaki bediiyat, kitaptaki ilim ile hayattaki ilim arasında da büyük farklar mevcut olabilir, bu farkların mevcudiyetine başlıca sebep şudur ki kitapları beynelmilel olduğu halde hayat tamamıy-

la millidir. İkinci bir sebep de,hayat daima tahavvül ve tekâmül halinde bulunduğu halde kitapların — esasen milli oldukları halde bile — bu tekâmülü takip edemeyerek milli hayattan mütemadiyen uzaklaşmalarıdır.

İçtimai müessese ve itikatların yalnız hayat halinde bulunması, şuursuz bir vicdan şeklinde kalması demektir. Bunların kitaba geçmesi ise şuurlu bir şekil alması demektir.

O halde, içtimaiyatçıların vazifesi vaz' ve tesis etmek değil, hayatta şuursuz bir surette bulunan milli vicdanın muhtelif anâsırını keşfederek şuurlu bir hale getirmek yani kitaplara nakletmektir. İlim, maddi ve hayati tabiatlar karşısında nasıl vaziyet alıyorsa, içtimai tabiat müvacehesinde de aynı vaziyeti almalıdır. Bugün hiçbir mühendis sihir ile, simya yahut nücûm ile bir saray, bir köprü, bir mabed yapmayı hatırına getirmez. Hiçbir tabip efsun ile, celcelütiyye ile hastalıkların tedavisini düşünemez. İçtimai mütefekkirlerin de artık, fihriyatçılıktan vaz geçmeleri zamanı gelmiştir. Artık milletin, kendi efradına "mefkûreler benim temayüllerimdir. Kıymetler benim duygularımdır, lisan, ahlâk, hukuk, bediiyât, hülâsa her şey bendedir, bunları icada uğraşmayınız, keşfe çalışınız. Yükselmek bana doğru derinleşmek demektir. Ben sizin vicdanınızım, siz de benim şuurlarım olunuz. Ey, fertlerim, siz beni arayınız ki ben de sizi arayım" diye bağırdığını işitmeliyiz.

Milletler nasıl tetkik edilir, milli vicdan nasıl keşfolunur, bunu bize içtimaiyât ilminin şey'i olan usulü gösteriyor. Bu usule ittibâ ederek milli tetkiklerde bulunmak, en ziyade Türk mütefekkirlerine düşen bir borçtur. Çünkü Türkler, öteden beri, her yerde, başka unsurlarla karışık bir hayat yaşamışlardır. Bunun neticesi olarak bütün milletler arasında en ziyade kitaptaki müesseleriyle hayattaki müesseleri birbirine mübâyin olan millet, Türkler olmuştur.

Türk içtimaiyatçıları, bir taraftan Türklüğün, içtimai tekâmülün hangi seviyesinde bulunduğunu, hangi medeniyet dairelerine mensup olduğunu, bu medeniyetlerle Türk harsi arasında ne gibi farklar bulunduğunu aramalıdır.

Diğer taraftan da milletlerin intizam ve terakkisi,ne gibi içtimai kanunlara tabi olduğunu tetkik ederek milli hayatımıza sekte veren marazi âmillerin bu kanunlar dairesinde tedavisine çalışmalı, milli tekâmülümüze selim bir istikamet vermeye uğraşmalıdır.

Bugün, bir Türk mütefekkiri, ya dâhi olduğunu iddia, yahut fikriyatçılardan bulunduğunu itiraf etmek suretiyle ilmi usule karşı müstagni olabilir.

Çünkü artık içtimai hayatın da bizim keyif ve hevesimize tâbi olmayan, harici, müstakil bir şe'niyet olduğu anlaşılmıştır. Maddiyat ve hayatiyat sahalarında olduğu gibi, içtimai hayat sahasında da lâ—yetegayyer kanunların nâzım ve (muayyeniyet) umdesinin hâkim olduğu tebeyyün etmiştir.

Beynelmilel medeniyetlere ait müesseselerin kolayca milli hayata girmesi artık bizi şaşırtmamalıdır. Bu hal, ya milli hars ile beynelmilel müessese arasındaki tabii bir tevafuktan ileri geliyor, yahut bu müessesenin milli hayata girişi, esassız bir görünüşten ibarettir.

Yukarıda vicdan ve şuur kelimelerinin Fransızcada bir tek mukabili olduğunu söylemiştim. Bunun gibi Türkçe hars ve terbiye tabirleri, Fransızcada bir tek tabirle ifade olunuyor. Bu tabir (culture) kelimesidir. Fransızcada bu kelimenin iki ayrı manayı ifade etmesi büyük bir iltibasa sebep oluyor. Bu iltibasın Türkçeye de aksetmemesi için biz, bu iki manayı ayrı tabirle ifade etmeliyiz hars ile tahsil arasındaki farkı iptida lisanda arayalım :

Bazı diller vardır ki henüz sarf ve mahvi yazılmamıştır.

Fakat, hep biliyoruz ki sarf ve nahvi yazılmamış olan bu dillerin de mutlaka muntazam sarf ve nahiv kaideleri, şive kanunları vardır.

İslâmiyetten evvel Arapçanın sarf ve nahvi tedvin edilmemişti. Fakat bu hal muallakaların sarf ve nahiv kaidelerine, şive ve belagat kanunlarına muvafık olarak yazılmasına mâni olmadı. Sonradan, Arapçanın sarf ve nahvi hakkında yüzbinlerce kitaplar yazıldı.

Bu kitapları okumuş, içlerindeki bilgileri tamamıyla tahsil etmiş

birtakım sarf, nahiv ve belagat alimleri yetişti. Fakat bunlardan bir çoğu muallakalara benzer ; bir tek beyit bile yazamadılar. Bu halin sebebi şudur ki muallaka sahiplerinde lisan tahsili culture Linguistique) mevcut olmadığı halde şairlik nokta—i nazarından ondan daha kıymetli olan lisan—i vicdan (conscience Linguistique) melekesi vardı. Mezkûr sarf ve nahiv alimleri ise, zengin bir lisani tahsile malik oldukları halde sağlam bir lisân—i vicdandan mahrum idiler.

Uzviyette murdar ilik ve beyincik merkezi, nasıl seliki "instinctif" bir surette hareketlerimizi idare ve tanzim ediyorsa, cemiyette de lisani vicdan, aynı suretle bütün konuşmalarımızı haberimiz olmadan, sarf ve nahiv ve şive kaidelerine muvafık bir surette tanzim ve idare eder. Şimdiye kadar (sevk—i tabii) namını verdiğimiz selika (instinct)'nın uzvi bir şekli olduğu gibi, içtimai bir tarzı da bulunduğunu ilk önce lisani hadiselerde sezdiğimiz içindir ki selika tabirini yalnız "instinct Linguistique" manasında kullanagelmişiz. Lisanda gördüğümüz bu ikiliği diğer içtimai manzume (système)'lerde de görürüz : Ahlaki vicdana malik olmak başka, ahlâk ilmi tahsil etmiş olmak başkadır. Bunun gibi, siyasi, dini, hukuki, bedii, iktisadi vicdanlara malik olanlarla bu manzumeleri ilim suretinde tahsil edenler başka kimseler olabilir. Ahlâk ilmine dair hiçbir kitap okumamış bazı zatlar vardır ki milli ahlâkın mümessilleri addolunmuştur. Halbuki ahlâk ilminde eserler yazdığı halde halûk tanınmayan insanlar da tarihte görülebilir. Bu hal, diğer sahalarda da aynı suretle caridir.

O halde içtimai kaide, bir taraftan hayat suretinde vicdanlarda yaşanır, diğer cihetten de, ilim suretinde kitaplarda tedvin edilir. Bunlardan birinci takıma mensup olanların mecmuuna "hars", ikinci takıma ait bulunanların öğrenilmesine ise "tahsil" denilir. Hars, her millette şuursuz bir surette başlanılan lisani, siyasi, dini, ahlâki, hukuki, iktisadi, bedii ilh kaidelerin mecmuu demektir. Bir milletin harsı, vaz', yahut tesis edilmez. O, esasen mevcut olduğu için, yalnız keşif ve tedvin edilir ; şuursuz halden kurtarılarak şuurlu bir hale getirilir ; yani hayattan kitaba geçirilir. O halde "milli harsı yapmak" tabiri yerine "milli harsı aramak", "milli harsı bulmak" tabirlerini kul-

lanmalıyız.

Mamafih, harsı bu suretle tarif ettikten sonra, yanlış neticeler çıkarılmasına mâni olmak için, tarifi iki kayıt ile de takyit etmek lâzımdır. Evvela " hars, millette yaşanılan bir hayattır " dediğimiz zaman bunun fertte tamamiyla yaşanmadığını zannetmek gayet yanlış tır. Hars bir sürü mefkûrevi kaidelerin mecmuudur. Bu mefkurevi kaidelere fertler daima yükselmeye çalışır, fakat hiçbir zaman yetişemezler.

İçtimai manzûmelerin herhangi birinde milli vicdanı temsil edebilen pek nadir fertlere "dâhi" namını vermemiz de gösteriyor ki ferdi hayatın milli hayata vasıl olabilmesi gayet müşkül ve nadirdir. Milli şive (génie de la lanque)'yi temsil edene "lisanda dâhi", milli ahlâkiyyeti temsil edene "ahlâkta dâhi" nazarıyle bakarız. O halde milli hayatı fertlerin itiyatlarında ve siretlerinde değil, milli içtimâların ve milli teşkilâtların fertlere telkin ve ilham ettiği mefkûrevi duygularda aramak iktiza eder.

Saniyen, hayat, "huzuri : actuel" olan bir şeydir. Milli hayat ne milletin kitaplarda okuduğumuz mazideki siret (conduite)'i ne de zihnimizde tasavvur ettiğimiz istikbaldeki vaziyetidir. Çünkü birincisi artık canlılıktan çıkmış, ikincisi henüz canlı bir hale gelmemiştir. Milli hayat, hâl—i hâzırda yaşanılan hayattır (5).

Mesela milli lisanı aradığımız zaman, bunu ne Kamus ile Burhân—ı Kati'de, ne de Divanü—Lugat—it— Türk ile Lugat—ı Çağatay da aramayacağız. Aynı suretle, tasfiyecilerin yaratıcı hayalhânelerinde de bulmaya çalışmayacağız. İstanbul Türkçesinin hâl—ı hâzırını ilmi usullerle tesbit (constater) etmek, maksadımız için kâfidir. Fakat hâl—ı hâzıra kıymet verdiğime bakıp da beni muhafazakârlıkla itham etmeye kalkışmamalıdır. Muhafazakârlar, kitapların

(5) Bundan milli mazimizi tetkike, milli istikbalimizi keşfe çalışmanın aleyhinde bulunduğum anlaşılmamalıdır. Bence, maziyi ancak bugünkü hayatımızı anlamak için tetkik etmeliyiz, yoksa ona rücu için değil; istikbâl ise, bugünkü hayattan doğacak tabii bir netice olduğu için, ancak bugünkü hayatın doğru bilinmesiyle az çok sezilebilir.

hiç değişmeyen lafızlarına kıymet verenlerdir, hayata kıymet verenler ise lâ—yetagayyere gönül vermiş sayılamazlar. Çünkü hayat, her an değişen ve yükselen yaratıcı bir tekâmül, mefkûrevi bir yürüyüştür. Bundan başka, içtimai hayat sahasındaki (hal—ı hazır), fertlere ait itiyatlar ve siretler olmayıp yalnız milli vicdanın sezdiği, fertlerin ise henüz yetişmediği ve belki hiçbir zaman yetişmeyeceği mefkûrevi iştiyaklardan ibaret olduğunu unutmamalıyız.

Hars, milletin fevk—al—ferd bir surette yaşadığı, mefkûrevi mahiyeti haiz kendi samimi hayatıdır. Fakat hiçbir millet, diğer milletlerle ihtilat etmeksizin tek başına yaşamayaz. Birbiriyle temasta bulunan milletler arasında mutlaka birçok müessese mübadeleleri vukua gelir. Lâkin bu mübadeleler ancak birbiriyle münasebette bulunan milletler arasında vaki olarak, yeryüzündeki bütün kavimlere şamil olmaz. O halde insaniyeti teşkil eden kavimler, sırf aralarında mübadele olunmuş müesseseler bulunmak dolayısiyle, birtakım zümrelere ayrılır. Bu zümrelerden her birine medeniyet zümresi (groupe de civilisation) denildiği gibi, her zümreye mahsus bu müşterek müesseselerin mecmuuna da (medeniyet) namı verilir.

Kurun—i ilâ da Akdeniz vasıtasıyla aralarında müesseseler mübadele eden milletlerin müştereken husule getirdikleri bir Akdeniz medeniyeti vardı. Bugün bir Budizm medeniyeti, bir İslâm medeniyeti, bir Avrupa medeniyeti ilh. vardır. Bundan başka, bir millet, tarihinin muhtelif devrelerinde muhtelif medeniyet zümrelerine de girebilir. Mesela Türkler, evvelleri Taoizm medeniyeti zümresine mensuptu. Çinliler, Moğallar, Mançuriler, Tibetliler, Kamboçlular, Finvalalarla müşterek bir sürü müesseseleri vardı, Türkler, sonradan, İslâm medeniyeti zümresine girdiler. Son asırda da Avrupa medeniyetini kabul etmeye başladılar.

Fakat, Türkler, "Taoizm" medeniyetini bugün yalnız kadınların "Tandırnâme" ananelerinde ve ihtimal ki Türk köylüleriyle göçebelerinin henüz bizce meçhul olan töre ve koşmalarında saklayabilmiştir. İslâm ve Avrupa medeniyetlerini ise sarih bir surette fi'len ve resmen yaşamaktayız.

Mamafih, Avrupa medeniyetini misal olarak alırsak görürüz ki bugün Avrupa milletleri arasında müşterek olarak yanlız kelimeler vardır.

Her milletin bu müşterek kelimelerden duyduğu ve anladığı manalar büsbütün başkadır. Mesela "millet" kelimesinin medlulü, Fransızlara göre başka, Almanlara göre başkadır "devlet" kelimesi de İngiliz, Fransız ve Alman milletlerine nazaran ayrı ayrı manaları tazammun eder.

Meşrutiyet ve hürriyet kelimeleri de böyledir. Daha bariz bir misal olarak "culture" kelimesini alalım : Bu kelimeyi Fransızlar bilhassa "irfan" manasında, Almanlar bilhassa hars manasında kullanıyorlar. Bundan Fransızların daha ziyade (irfana, Almanların daha ziyade harsa kıymet verdiği neticesi çıkarılabilirse de bu tamamıyla doğru değildir. Fil hakika, Fransızlar bilhassa irfana daha çok kıymet verirler. Anglosaksonlar ise daha ziyade harsı muteber tutarlar. Almanlar her ikisini cemederek hem harsa, hem de irfana kıymet verdikleri içindir ki bugün ötekilere faik olduklarını bilfiil isbata muvaffak oldular.

O halde bugün Avrupa milletleri, zahirde aynı medeniyeti yaşadıkları halde hakikatte her biri kendi hususi harsini yaşamaktadır. Müesseselerin de, lisan gibi, lafız cihetleri ve mana cihetleri vardır. Bir medeniyet zümresinde müşterek olan müesseseler yalnız hafız cihetiyle yani zahirde müşterektir. Mana cihetiyle yani samimi hayat itibariyle her milletin müesseseleri kendisine mahsustur ve bir milletin, kendisine mahsus olan bu samimi müesseselerinin mecmuu onun harsını teşkil eder.

Bu surette bir millet diğer milletlerden birtakım müesseseler aldığı zaman, yalnız birtakım manası muayyen olmayan lafızlar almış olur. Bu lafızlar milli hayat girince yeni manalar alır ki bunlar milli vicdanda yaşayan asil ve samimi duygulardan ibarettir. Biz de Arap ve Acemlerden kelimeler aldığımız zaman bu kelimelerin yalnız lafızlarını almışız. Bunlara verdiğimiz milli manaları bu kelimelerin eski

sahipleri artık anlamıyorlar. Ve bundan dolayıdır ki bu kelimelerin manalarını Kamus yahut Burhân-ı Katı'da arayanlar, milli Türkçenin tamamıyla yabancısı kalıyorlar. Hülasa, milletler arasında lafız mahiyetini haiz birtakım mefhûmlar ve müesseseler müşterek olabilir ; bunların mecmuu olan medeniyet müşterek olabilir ; fakat hiçbir zaman vicdanlar müşterek olamaz.

İçtimai hadiseler hakkındaki esaslı bilgi (connaisance)'lerimiz ikiye ayrılır :

İlim : science, marifet : discipline.

Bunların farkını misallerle gösterelim :

1) Bir devlette cari olan hukukun tedvininden husule gelen bilgi mecellesi bir ilim değildir, Raoul de La Grasseries (6)'nin beyanı vechile, bir marifet (discipline) dir. Mesela Roma hukuku bir marifettir, Keldani, Mısır, Ben—i İsrail hukukları birer marifettir. Fakat bütün kavimlerin hukuklarının mukayesesinden husule gelen mukayeseli hukuk (droit comparé) bir ilimdir.

2) Türk sarfı, bir marifettir. Alman, Fransız, İngiliz, Rus sarfları birer marifettir. Fakat Hind Avrupai lisanların mukayeseli sarf (gramaire comparé)'ı bir ilimdir. Sâmi Bantu Ural—Altay zümreleri gibi lisani ailelerin mukayeseli sarfları birer ilimdir.

3) Türk sarfı bir marifettir. Diğer milletlerin tarihleri birer marifettir. Fakat bütün kavimlerin mukayeseli tarihi—ki" içtimaiyat sociologie"den ibarettir — ilim mahiyetindedir. Bu hal, ayniyle kavmiyat (ethnologie) hakkında da variddir.

Bu misallerden anlaşılıyor ki ilmin mevzuu umumi (générale) ve mücerred (abstraite)' dir. İlim hangi mevcudu tetkik edecekse, onun bütün fertlerini nazara alarak onları umumi enmûzec (tipe) lere(yanî nevilere ve cinslere) irca' eder. Sonradan mukayese tarikiyle bunların tâbi olduğu umûmi ve mücerred kanunları arayarak meyda-

(6) Les Principes socioloques de droit publiques, Raoul de la Grasseries. Page 2. Paris V.1911.

na çıkarır, Marifetin mevzuu ise hususi (particulier) ve müşahhas (concret)'dır. Marifet, bir cins veya nevi değil, herhangi cins veya neve mensup yalnız bir tek mevcudu tetkik ederek onun tâbi olduğu kaide (régle)'leri arar. Fransızcanın sarfı bir marifettir. Çünkü bu bilgi diğer lisanlarla alâkadar olmayarak yalnız Fransızcanın tâbi olduğu kaideleri gösterir. Halbuki — Hind —Avrupâi lisanların mukayeseli sarfı bir ilimdir. Çünkü bu lisanlara ait kaidelerin tâbi olduğu umûmi ve mücerret münasebetleri yani Kanun (Loı)'ları irâe eder. İlim ve marifetin lisan ve hukukta zahir olan bu farkları ahlâk, iktisat, din, bediiyat, fenniyat (téchnologie) sahalarında da mevcuttur. Evvela her milletin ahlâki vicdanını tetkik eden bir milli ahlâkiyatı, iktisadi teşkilat ve müesseselerini tetkik eden bir milli iktisadiyatı, dini hayatını tetkik eden milli diniyatı, bedii zevkini tetkik eden bir milli bediiyatı, âlet (outil)'lerini ve bunların imal ve istimalini gösteren bir milli fenniyatı tedvin edilebilir. İşte bütün bunlar marifet mahiyetindedirler.

Bunlardan başka, bir de bütün milletlerin bu milli marifetlerini mukayese ederek bunlardan umumi ve mücerret kanunlar istikra eden "mukayeseli ahlakiyat", "mukayeseli iktisadiyat", "mukayeseli diniyat", "mukayeseli bediiyat", "mukayeseli fenniyat" namında bilgiler tedvin edilmektedir. Bunlar da ilim mahiyetindedir.

İçtimai müesseselerin tahavvül ve tekâmülleri (içtimai bünye structure sociale)'nin tahavvüllerine tabidir. Buna binaen her milletin içtimai bünyesini tetkik eden bir marifet vardır ki buna da milli bünyeviyât (morphologie nationale) denilebilir. Bütün milletlerin içtimai bünyelerinin mukayesesinden çıkan ilme de mukayeseli bünyeviyat denilir. Mukayeseli sarf, mukayeseli hukuk ilh. namlarını verdiğimiz bu ilmin lisani içtimaiyat (sociologie linguistique), hukuki içtimaiyat (sociologie juridique) ilh. namları da verilir. Mukayeseli bünyeviyata da doğrudan doğruya içtimai bünyeviyat denilir. Bütün bu içtimai ilimlerin mukayesesinden çıkacak daha mücerred ve umumi bir ilim vardır ki ona da umumi içtimaiyat (sociologie générale) tesmiye olunur. Umumi içtimaiyatın mevzuu bütün milletlere ait hars (culture)'lerin

mukayesesıdır. Yalnız bir millete ait harsın tetkikinden husule gelecek mürekkep marifete de milli içtimaiyat diyebiliriz.

Bir milletin milli içtimaiyatı o millete ait milli sarf, milli ahlâkiyat, milli hukikiyat ilh. namlarını verdiğimiz bütün içtimai marifetlerinin karşılaştırılmış bir terkibi demektir. Milletler, eğer aynı içtimai neve mensup iseler, harsları ; aynı medeniyet zümresine mensup iseler, medeniyetleri birbirine benzer. O halde içtimaiyat ilminin mukayese tarikiyle teşekkül etmesi için evvelemirde milli içtimaiyatın tedvin olunması lâzım olduğu gibi, bir millet de milli içtimaiyatın tedvin edilebilmesi için de o milletin, hangi neve dahil ve hangi medeniyet zümresine mensup olduğu anlaşılmak, yani içtimaiyat ilminin mütekaddim keşiflerinden haberdar olmak iktiza eder. O halde içtimai ilimlerde içtimai marifetler, daima birbirlerinin tetkiklerinden istifade etmek mecburiyetindedirler. Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldı ki içtimai marifetler, umumiyetle millidirler. Çünkü mevzuları bir milletin herhangi nevi müesseselerinin bir mecmuasıdır. Mamafih bu marifetler milli olmakla beraber, aynı zamanda şey'idirler. Çünkü bunlar o milletin içtimai hayatından mevcut olan ve onun tarafından yaşanılan müesseseleri keşif ve tesbit etmek suretiyle teşekkül etmişlerdir. Bunlar umumiyetle "nasıl olmalı?" yı değil, "nasıl oluyor?" u gösterirler. Fakat bu marifetler "şey'i : objectif" olmakla beraber, aynı zamanda "düstûri : normatif" bir mahiyeti haizdirler. Çünkü milli sarfın, milli hukukun, milli ahlâkın ilh kaideleri milletin fertlerince malum olduktan sonra bunları konuşmalarımızda ve yazılarımızda düstûr (norme) ittihaz ederiz. Bu surette içtimai marifetler hem şey'i bir bilgi, hem de şey'i bilgilere müstenit bir sanat (art) mahiyetlerini nefislerinde cem'etmişlerdir. Bu hal, milli tarihte de mevcuttur. O da, bir taraftan vesikalı vâkıalara müstenit şey'i bir marifet, diğer cihetten terbiyevi ve düsturi bir sanat mahiyetindedir. Bu izahlardan içtimai marifetlerin, bir taraftan milli, diğer taraftan düstûri ve terbiyevi olduğu anlaşıldı. İçtimai ilimlere gelince, bunlar diğer mücerred ilimler (riyaziyat, maddiyat, hayatiyat) gibi hem şey'i, hem de beynelmileldirler. Bunların sanatlarla olan alâkası da mezkur ilimler gibidir.

Riyaziyat, maddiyat ve hayat ilimlerinde sanat mahiyeti katiyen yoktur. Fakat mühendislik, kimyagerlik, katiplik gibi sanatlar bu ilimlerin keşfettiği tabii kanunların malûmiyyeti sayesinde iş görür. Bunun gibi, içtimai ilimlerde de sanat mahiyeti katiyen yoktur. Fakat terbiye, siyaset gibi içtimai sanatlar, ancak bu ilimlere istinaden teşekkül edebilir. Bu iki sınıf ilimler arasında yalnız şu fark vardır ki içtimai ilimlerin mevzuu, hususi ve şahsi bir millet olmasa da, umumi ve mücerret olmak üzere yine milli hadiselerden ibarettir.

Şimdi de neticeye gelelim : Bir milletin kitaplarında yazılan içtimai bilgiler, o milletin kendisine ait içtimai marifetleriyle umumi ve mücerred olan içtimai ilimleri muhtevi ise, bu kitaplardan iktisap olunan irfan gayet feyizli ve faydalı olur. Çünkü bu irfan, fertlere, milli harsı terkip eden hususi ve müşahhas kaideler ile bu harsın tâbi bulunduğu umumi ve mücerred kanunları öğretir. Böyle olmayıp da bu kitaplar, fikriyatçıların "nasıl olmalı ?" hakkındaki indi temennilerinden ve hülyalarından yahut başka lisanlardan tercüme edilmiş ananevi ve gayri ilmi içtihad (doctrine)'lerden ibaret ise, bunlardan husule gelecek irfan hasta ve muzır olur. Çünkü, böyle bir tahsil ile bozulmuş olan bir fert, yaşadığı gibi düşünemez ve düşündüğü gibi yaşayamaz. Bütün ömrü (hayat) ile kitabın tenâkuzlarını halledememekten mutevellit bir tereddüt ve bedbinlik içinde geçer. Bu hali hepimiz kendi nefsimizde tecrübe etmişiz. Türk harsı — gizli bir dehâ hazinesi suretinde — tahteşşuur vicdanımızda yaşadığı halde, bununla bizim aramıza — tahsilimizden müteşekkil — kalın bir perde girmiştir. Hayatta yaşadığımız lisan, ahlâk, hukuk, bedıiyat ilh. başka bir mahiyette, kitaptan okuyup öğrendiğimiz lisani, ahlâki, hukuki, bedii ilh. bilgiler, ise başka mahiyettedir. Hayatımız kitaplarımıza in'ikas etmediği için kitaplarımız da hayatımıza müessir olamıyor. Harsımız tahsilimize hulul etmediği için, tahsilimiz de harsimize nüfuz edemiyor. Şuurumuz ile vicdanımız arasında ittisal ve müfâheme olmadığı için, çifte irfanlı hastalar gibi yaşamaktayız. Bu hastalığa nihayet vermek için yegâne çare, Türk harsını tetkik edecek bundan milli içtimaiyatımızı çıkarmak ve terbiyemizi ancak bu esasa göre yazılmış kitaplara tevdi etmektir. *İçtimâiyat Mecmuası*

(Sayı : 2, Mayıs 1333/1917 s. 49 — 72).

AHLAK İÇTİMAİ MİDİR ?

Ahlâk birtakım kaidelerden ibarettir. Ahlâki kaideleri teşhis ettiren iki alâmet vardır :

1) Mecburiyet : obligation,

2) Câzibiyet : désirabilité.

1) Ahlaki kaideler mecburidir.

Bu mecburiyet, ahlâki kaidelerin içtimai bir kuvve—i müeyyideye malik olmasıyla sabittir. Bu kaidelere riayet etmediğimiz zaman efkâr—ı âmme bizi takbih, riayet ettiğimiz zaman bilakis takdir eder. Bu kuvve—i müeyyidenin mevcudiyeti gösteriyor ki ahlâki kaideler sevk—i tabiilerimizden sadır olmamıştır, onları bize teklif eden cemiyettir. Bu kaideler, sevk—i tabiimizden sadır olmadığı gibi, hatta onlara muhaliftir bile. Ahlâki kaideler, sevk—i tabiimize muhalefetten dolayıdır ki harici bir icbar kuvvetine muhtaç bulunuyor.

Yemek, içmek, uyumak, korkmak, hiddetlenmek gibi fiiller sevk-i tabiilerimiz mahiyetinde bulundukları için, harici bir kuvve-i müeyyideye muhtaç değillerdir. Ahlâki kaideler ise, bu gibi tabii ihtiraslarımızı men ve tevkife ve bunların zıddı olan fiilleri tahrik ve teşvike sai olduğu için harici teyitlere muhtaçtır. Bu beyanattan anlaşılıyor ki ahlâk, menşei itibariyle ferdi değil, içtimaidir.

2) Ahlâki kaideler cazibelidir. Ahlâki kaideler, kuvve—i müeyyideli yani mecburi olmakla beraber, ekseriya, biz bu mecburiyeti hissetmeyerek, onlara, haiz oldukları cazibeden dolayı ittiba' ederiz. Faziletli olan bir adam, ekseriya efkâr—ı âmmenin ne takbihini, ne de tebcilini düşünmez, fazileti, fazilet olduğu için icra eder.

Mamafih, ahlâki kaidelere karşı olan bu meyil ve incizabımız,

onların sevk—i tabiilerimizden doğmuş olmasını istilzam etmez. Çünkü bu ahlâki incizab, ancak, içtimaileşmiş fertlerde görülür. Ve bununla beraber bu kaidelere uyabilmek için büyük bir cehit sarfına mecbur oluruz.

İçtimaileşmek ise, ruhumuzda, ferdi olan sevk—i tabilere zıd olmak üzere bir içtimai vicdana malik olmak demektir. O halde, ahlâki kaidelere meyleden bizim ferdi sevk—i tabiilerimiz değil içtimai vicdanımızın mensup olduğumuz cemiyettir ki ruhlarımızda birleşerek orada ahlaki kaidelere incizap gösteriyor.

Bizde içtimai bir hayat yaşamaya başladığımız günden beri artık yalnız bir uzviyetten ibaret değiliz, uzviyetle içtimai vicdandan mürekkep bir mahlukuz. Uzviyetimiz sevk—i tabiilerimize tabi olduğu halde, içtimai vicdanımız bizi daima ahlâki kaidelere meylettirir. O halde, yine sabit oluyor ki ahlâk, menşe' itibariyle ferdi değil, içtimaidir.

Ahlâki kaidelerde gördüğümüz bu iki seciyeden birincisine vazife (devoir), ikincisine hayır (bien) namları da verilir. Vazife duygusu ahlâki kaidelerin mecburiyet suretindeki tecellisi, hayır duygusu ise cazibiyet şeklindeki tezahürüdür. Ahlâkçılardan Kant ahlâkın yalnız vazife safhasına Guyau ise hayır safhasına ehemmiyet vermiştir. Guyau mecburiyetsiz ve müeyyidesiz bir ahlâk tesisine çalıştı. Bunun esası "iyiyi iyi olduğu için yapmak" düsturudur.

Kant'a göre ise ahlâkın esası (vazifeyi vazife olduğu için yapmak) tır. Mamafih, ahlâki kaideler, bize hem vazife hissi, hem de hayır duygusu halinde tecelli eder. Tamamıyla içtimaileşmiş olan fertler iyiye bütün kalbiyle meftun ve müncezip olduğu için ahlâki (mecburiyetsiz ve müeyyidesiz) görebilir. Halbuki tamamıyla içtimaileşmemiş olanlar, ahlâki kaidelerin kuvve—i müeyyidesini daima hissetmek ihtiyacındadırlar.

Hangi kaideleri "vazife" yahut "iyi" tanımalıyız ? Bunu bize, mensubu bulunduğumuz cemiyetin vicdanı gösterir. Ahlâki kaideleri ferdi şuurumuzla yahut aklımızla takdir edemeyiz, ahlâki kıymetler-

de hâkim ve mümeyyiz, cemiyetin vicdanıdır. O halde cemiyetler muhtelif enmûzeclere mensup olduğu gibi, ahlâkın da muhtelif enmûzecleri olmak lazım gelir. Bir içtimai enmûzecin ahlâki yalnız kendisi için garizi (normal) dir, diğer enmûzecler için marazi bir mahiyettedir, nasıl ki bu bal hayatıyat sahasında da caridir. Mesela, galsama ile teneffüs, balıklar için garizidir, fakat memeli bir hayvana galsama ile teneffüs uygun olmadığı gibi, balıklar için de akciğerle teneffüs muvafık olmaz.

Bunun gibi, kan davası, aşiretler için garizi bir kaide olduğu halde, milletler için marazi bir âdettir.

Yukarıki ifadelerden ahlâki kaidelerin menşei cemiyet olduğu gibi, ahlâki kıymetlerin mümeyyizi de cemiyet bulunduğu anlaşıldı. Şimdi de bu kaidelerin gayesini arıyalım.

Ahlâki kaideler, sevk-i tabiilerimize yani ferdi arzularımıza muhalif birtakım fiillerden ibarettir. O halde bu kaideler ferdi fedakârlıklar esasına müstenitir. Her ahlâki kaide ferdi arzularımızdan birini feda etmemizi bize tavsiye ediyor. O halde ahlâkın gayesi, insanın kendi nefsi olamaz. Çünkü ahlâk, insanın kendi maddiyetinden birtakım fedakârlıklar icra etmesi demektir. Bir şey ki feda ediliyor müfdâ—leh olamaz. Ahlâkın gayesi olan müfdâ—leh mutlaka müfdâ—bihten başka bir mevcuttur. Bu gaye, benim kendi maddiyetim olamadığı gibi, başka fertlerin maddiyetleri de olamaz. Çünkü muhtelif fertlerin maddiyetleri arasında fark yoktur. Müfdâ— lehin mutlaka müfdâ—bihden âli olması lâzımdır. Ancak, sâfildir ki âliye feda edilebilir, yalnız âlidir ki sâfile gaye olabilir. Mademki ben kendi kendime gaye olamıyorum, başka bir ferd de benim için gaye olamaz.

Ahlâkın gayesi fert olmayınca, fertten daha sâfil bir vücut da olamaz, mutlaka fertten daha âli bir vücut, ahlâkın gayesi olabilir. Fertten daha âli bir vücut ise yalnız cemiyettir. Çünkü cemiyetin kendine mahsus bir vicdanı vardır ki fert bütün âli olan seciyelerini yani bütün maneviyetini oradan iktibas ediyor. İçtimai hayatın yaşanılmasından mukaddem, beşeri fertler, hayvani fertlerden farksızdır.

Beşeri fertlere insan mahiyetini veren, cemiyetin ona verdiği harstır. Lisan, ilim, din, ahlâk, bediiyat gibi harsi unsurlar, umumiyetle cemiyetten tevellüt ederek fertlerde âli melekeler husule getirmiştir. O halde, ahlâkın gayesi, ancak fevkalfert bir vicdandan ibaret olan "cemiyet" olabilir. Yani fertlerin yaptığı bütün ahlâki fedakârlıklar, cemiyet içindir. Ahlâki gaiyyetin bu suretle cemiyete hasredilmiş olmasına itirazen "şahsımıza ait birtakım ahlâki vazifelerin de bulunduğu" dermeyân edilebilir. Filhakika, gerek kendi şahsiyetimize, gerek başkalarının şahsiyetine karşı da ahlâki vazifelerimiz vardır. Bu şahsiyet, maddi ferdiyetimiz, uzvi benliğimiz değildir. Ben, uzvi arzularımı, maddi menfaatlerimi manevi tekemmülüm için feda ettiğim zaman, şahsiyetime karşı bir vazife ifa etmiş olurum. Bu, "manevi tekammül" ise daha çok içtimaileşmekten başka bir şey değildir. O halde şahsi vazifelerin de esası ferdiyetin içtimaiyete feda edilmesinden ibarettir. Ahlâka gaye olan benim ferdiyetim değil, içtimaiyetimdir. Zaten (şahsiyet) kelimesi, ferdiyeti değil, fertte mevcut olan içtimayeti ifade eder. O halde, harsın, ferdi ruhta teressüblerinin mecmuu olduğu için ferdi değil, içtimaidir.

Başkalarına ait şahsiyetin benim için ahlâki bir gaye olması onlarda içtimai harsın bulunmasındandır. Fertler içtimaileştikleri için ve içtimaileştikleri nisbette ahlâki bir gaye mahiyetini iktisap ederler. Bu nesebilik de, fertlerdeki gaaiyyetin zati olmayıp cemiyete izafetle olduğuna bir delildir. Canilerin bu gaaiyyeti kaybetmesi gayr-ı içtimai olmalarında, büyük adamların gaaiyyette kemale vasıl olması, cemiyeti temsil edecek derecede içtimaileşmelerinden neşet eder. Ahlâkın gayesi "cemiyet" den ibaret olduğu anlaşılınca, "mefkûre" nin mahiyeti de tezahür etmiş olur. Mefkûre, hayatımızı, uğruna feda edeceğimiz bir mevcut demektir ki ahlâki gaye de aynı manayı müfittir. O halde, mefkûre dediğimiz şey de, cemiyetten yani içtimai hayatın şedid bir surette yaşanılmasından ibarettir.

İçtimaiyat Mecmuası
(Sayı : 3, Haziran 1333/1917 s. 113 — 116.)

MİLLET NEDİR?

Millet kelimesinin manasını tayin için, evvela bu kelimeyi mukarinleri olan ırk, kavim, ümmet, halk, devlet kelimelerinden temyiz etmek lazımdır.

Irk (race) kelimesi, esasen fenn—i mevaşiye ait biyolojik bir kelimedir ki teşrihi enmûzecleri gösterir : At nevinde Arap ırkı, Macar ırkı, İngiliz ırkı gibi.

Bilâhara, bu kelime, insanlardaki teşrihi enmûzeclere de teşmil edilerek, bundan beşeriyât ilmi doğmuştur. Avrupa'da tavil—ur—re's kumral,, tavil—ür—re'is esmer, ariz-ur re's adlarıyla üç teşrihi enmûzec görülmüştür. Mamafih, hiçbir cemiyet, bütün fertleriyle bu enmûzeclerden birine mensup değildir. Bir kavmin dahilinde bu üç enmûzece mensup fertler bulunduğu gibi, hattâ bir ailenin evladı arasında da bu üç ırka mensup fertler görülmektedir. Binaenaleyh, içtimai bir zümre olan milletin, teşrihi bir enmûzec olan ırk ile zaruri bir münasebeti yoktur.

Kavim (ethne) kelimesi, ırk kelimesiyle en ziyade karıştırılan bir tabirdir. Bir zamanlar, Fransızcada, bizim "ırki" diyeceğimiz mevkide "ethnique" sıfatı kullanılırdı. Hâlâ bugün, İngilizler kavmiyât ilmiyle beşeriyât ilmini birbirine karıştırmaktadırlar.

Fransızlar, bir müddeten beri etnografi ile antropolojiyi birbirinden ayırdılar. "Dölapos" "ethne" yahut "ethnie" kelimesini meydana atarak bu mevkide "race" kelimesinin kullanılmamasını teklif etti. ve artık "ırki" hakkında raciale ve kavmi makamında "enthnique" sıfatları kullanılmaktadır. Kavim, lisanda ve teamüllerde müşterek olan bir zümre demektir. Arap kavmi, Türk kavmi, Almankavmi, Sırp kav-

mi gibi, Lisanca birbirine akraba olan kavimlerin mecmuuna galat olarak ırk denileceğine, kavmi aile "famile ethnique" demek daha doğru olur. Mesela akvam-ı sâmiye, İndo europe'e europeem akvamı, Ural-Altay kavimleri, birer aile—i kavmiyyeden ibarettir.

Ümmet, kelimesi, suret—i istimaline nazaren "église" mukabilidir. İçtimaiyatçılar lisanında fıkhı ve beynelmilel bir dine mensup fertlerin mecmuuna "église" deniliyor. Biz bu mevkide "ümmet" kelimesini kullanabiliriz. Muhammet ümmeti, İsâ ümmeti, Musa ümmeti tabirleri olduğu gibi, İslâm ümmeti, ümmet—i icabet, ümmet—i davet gibi tabirler de vardır.

Kavimler, karabet alakasıyla daha büyük zümrelerde birleştikleri gibi, ümmetler de daha büyük bir zümreye dahil olabilirler. Mesela İslâm, Hıristiyan ve Musevi ümmetleri Kur'an ıstılahınca İbrâhimi dinler zümresine dahildir.

Halk (peuple) kelimesi bazen kavim manasında, bazen bir devletin tebası manasında, bazen de millet manasında müstamel bir tabirdir. Bu kelimeye, ilmi bir mevki vermek için, bunu da güzideler (élites) in haricinde olan millet kısmına tahsis etmek muvafık olur. Ve bu surette folklora mukabil olan (halkiyât) kelimesini kullanabiliriz.

Devlet (état) kendine mahsus bir hükümete, bir araziye ve bir ahaliye "population" malik olan zümre demektir. Devletleri kavmi (ethnique) sultani (imperial) ve milli (national) olarak üçe ayırabiliriz. Mesela Emeviye Devleti kavmi bir devlet idi. Çünkü bu devirde, devlet teşkilâtı İslâmiyetin ümmet esasına rağmen, kavim esasına istinat etmişti. Ahali, Arap, mevali ve ehl—i zimmet namlarıyla üç kasta ayrılmıştı. Arap olmayan Müslümanlara "mevali azadlılar" denilirdi ki bunlar birçok hukuktan mahrum idiler. Ehl—i zimmet ise gayr—ı müslimler olup hukuken en dûn bir mevkide bulunuyorlardı. Mamafih Hıristiyan olan bazı Arap kabileleri Hazret—i Ömer zamanında bile ehl—i zimmet sırasına konulmamıştı. Abbasiye Devleti sultani bir devlet idi. Çünkü bu devlet mevâlinin yardımıyla teşekkül ettiği gibi, bu zamanda Şuubiyye namıyla akvamin kavmiyet itiba-

nyla müsavatını iddia eden siyasi bir mezhep intişar etmişti, Me'mûn zamanında Şuubiler, Arapçılara büsbütün galebe çaldılar ; binaenaleyh Araplar ile Arap olmayan Müslümanlar tamamıyla müsavi oldular. Ve bu suretle Abbasiye Devleti, ümmet esasına müstenit bir imparatorluk, şeklini aldı. Ehl—i zimmetin Müslümanlara kanunen müsavi olması ise, Gülhane hattiyle vukua geldi, bu andan itibaren Osmanlı Devleti hukuki musavata malik bir imparatorluk oldu.

Milli devlete gelince, bu, imparatorlukların inhilâliyle başlar. Avrupa'da Roma ve Cermen imparatorluklarının inhilâlinden sonra milli devletler teşekküle başladı. Fakat bugün Almanya'dan başka tamamıyla milli bir devlet gösterilemez. Diğer devletler milli devlet ile saltanatın muhtelif şekilleridir. Meselâ İngiltere devleti, Büyük Britanya'da milli bir devlettir, fakat İrlanda ile müsta'merât ta sultanlık icra etmektedir. Fransa'da milli devleti teşkil edenlere vatandaş denilir. Müsta'merât ahalisine ise Fransız milletinin tebası nazarıyla bakılır. Bu muharebede Avusturya ve Rusya gibi saltanatların milli devletler federasyonu haline geçmeye meylettiği görülüyor. Bu ahvale nazaran devletlerin istikbali milli devlete doğru gitmek suretinde tecelli ediyor.

Millet (nation), şahsiyetini uzun müddet kaybettikten sonra tekrar ihyaya çalışan bir kavim demektir.

Kavmin müntehây—ı kemâli, kavmi bir dine, kavmi bir devlete, kavmi bir medeniyete malik olmaktadır. Fakat ekser kavimler, kavmi şahsiyetin bu üç unsurunu tamamıyla husule getirmekten uzak kalmışlardır. Siyaseten bazı kavimler aşiret halinde, bazıları da medineler şeklinde yaşamışlardır. Bunların dinleri ve medeniyetleri de bazen siyasi zümrelerine inhisar etmiş, bazen de kavmin bütün sahasına intişar edebilmiştir. Fakat, kavim itibariyle, hem siyasi, hem medeni vahdete malik olan kavimler pek enderdir. Mamafih, bütün kavimlerin batı bir surette bu gayeye doğru hareket etmekte olduğu görülür. Her kavmin bu tabii tekâmülü icra etmemesine sebep, coğrafi âmiller olduğu gibi, bilhassa üç içtimai âmil ve mühim sebeplerdendir. Bu âmiller, müşterek bir devletin, müşterek bir dinin, müşterek bir

medeniyetin bir kavmi daire—i istilasına almasıdır. Müşterek devletin saltanat olduğunu ve saltanatın kavmi devletle milli devletten farklarını gördük.

Müşterek dinler ümmet dinleridir. Hıristiyanlık, İslâmiyet ve Budizm ümmet dinlerinden maduddur. Çünkü bu dinlerin ahkâmı hem muntazam bir fıkıh şeklinde müdevvendir, hem de müteaddid kavimlere mensup birçok zümreleri dairesine almıştır.

Kavmi dinler hem fıkıh suretinde müdevven değildir, hem de yalnız bir kavme yahut onun bir şubesine mahsustur. Müşterek medeniyetler de, müteaddid kavimleri nüfuzu altına alan medeniyetlerdir. Kavmi medeniyet, yalnız bir kavme mahsus olan medeniyettir ki kâinâtı ve insaniyeti o kavimden ibaret olarak görür.

Bir kavmin hususi şahsiyetini kaybetmesi bu üç müşterek hayatın tesirine duçar olmasından neşet eder. Kavmi şahsiyetin zevalini nasıl anlıyabiliriz ? Bu hususta bize en iyi rehber olacak unsur, lisandır.

Bir kavim lisanını bu üç amilin tesiri altında kaybetmeye başladığı andan itibaren şahsiyetini de kaybetmeye başlamış demektir.

Kavmi şahsiyetin zevalini bize kavmi lisanın gaybubeti gösterdiği gibi asırlardan sonra o kavmin yeniden kendi kendini idrak ederek bir millet suretinde meydana çıkmasını da bize gösteren, lisandır. Çünkü, millet, gerek müşterek bir devletin, gerek müşterek bir din ile medeniyetin tesirlerinden kurtularak şahsiyetini yeniden ihyaya başladığı zaman, işe iptida lisanını ihya etmekle başlar. O halde, biz burada, iptida bu üç müşterekliğin tesiriyle kavmi lisanların nasıl kaybolduğunu sonra da milli lisanların nasıl dirildiğini aramalıyız.

Bir kavmin şahsiyetini kaybetmesine ziyâ'-ı millet (Dénationalisation) denilir.

Dinin, devletin ve medeniyetin müşterek olması iki kavimden birinin diğerine temessülünü teshil eder, fakat, hangi kavmin temsil, hangi kavmin temessül edeceğini tayin etmez. Yalnız şu kadar diyebiliriz ki şahsiyeti kuvvetli olan kavim, şahsiyeti zayıf olan kavmi tem-

sil eder. Fakat, bu şahsiyet, yalnız dini, siyasi, medeni hâkimiyetlerde tecelli etmez. Mesela Romalılar şarkta Yunanlılara hâkim oldukları halde Yunanileştiler. Bu, ihtimal ki Yunanlıların medeni faikiyetlerinin neticesiydi. Halbuki Müzya ve Dalmaçya'daki Romalılar, fatih İslâvlara medeniyyeten faik oldukları halde siyasi nüfuzun tesiriyle İslavlaştılar. Bilahara Müzya'yı istilâ eden Bulgar Türkleri, eski dinlerini terk ederek İslâvların metodokiril sistemindeki Hiristiyanlığını kabul edince İslâvlaştılar.

Cengiz Han'ın Moğulları, Türk - İslâm âleminde Türklerin medeniyetini ve dinini kabul edince Türkleştiler.

Romalılar devlet, din ve medeniyetlerinin nüfuzuyla Golvalılara ve İspanyollara lisanlarını kabul ettirdiler. Araplar Suriyelilerle Mısırlıları Araplaştırdılar, halbuki İran'da, Sasâni medeniyetinin tesiriyle Acemleştiler. Fransa'yı fetheden Franklar, oradaki Latinceyi kabul ettiler. Rusyayı fetheden Varekler Ruslaştılar, Normandlar, Fransa'da Fransızlaştıkları gibi, cenubi İtalya'da da İtalyanlaştılar, fatih Almanlar ise, lisanlarını Baltık İslâvlarına, fatih İspanyollar lisanlarını Meksikalılarla Perululara kabul ettirdiler. Longobardlar İtalya'yı fethettikten sonra orada İtalyanlaştılar. Fatih Türkler, Hindistan'da, Mısır da, Şimali Afrika'da yerli ahaliyi temsil ettiler.

Beraber yaşayan iki kavimden birinin diğerine temessül etmemesi, ya dinin yahut medeniyetin ayrı olmasının bir neticesidir. Hilâfet-i Abbasiyye'de ve Osmanlı Devletin'de gayr-ı müslimlerin temessül etmemesi din ihtilâfından neşet etmiştir.

İrlandalıların İngilizleşmelerine mani, Katolik olmalarıdır. Transilvanya'nın Romen zadegânı, Katolik dinini kabul ettikleri için, derhal Macarlaştılar. Halbuki Ortodoks dinini muhafaza eden halk, Katolik Macarların her türlü temsil gayretlerine rağmen Romen kaldılar. Lehliler Katolik oldukları için, Ortodoks Rusya'nın temsil teşebbüslerine rağmen milliyetlerini muhafaza ettiler.

Türkler, İslâmiyeti kabulden mukaddem Çin'de ve Avrupa'da

Çinlileşmek ve Avrupalılaşmak tehlikesine birçok defalar duçar oldular. İslâmiyeti kabulden sonra bu sahalarda milliyetleri temsilden masun kaldı. Fakat, bu kere de İslâm kavimleri arasında temessül tehlikesine maruz kaldılar. Nizam'ül —mülk'ün Siyasetnâme'si İrânileşmiş Türklere (Türk) dediği halde, İran medeniyetini kabul etmemiş, eski medeniyetini muhafaza etmiş Türklere (Türkmen) namını veriyor. Türkmenler, medeniyetlerinin mubayeneti sayesinde İran da Acemleşmekten masun kaldılar.

Kavimlerin, şahsiyetlerini, lisanlarıyla beraber nasıl kaybettiklerini gördük. Bazı kavimler diğer halklar ile kat'i bir surette zeveban ettikleri için, artık hiçbir surette basübadelmevte mazhar olamazlar. Mesela Golvalar, Latinlerle ve Franklarla tamamıyla kaynaştıkları için artık Fransa da, Golva lisanının ve milliyetinin dirilmesine imkân yoktur. Fakat , birçok kavimler şahsiyetlerini ve lisanlarını kaybettikten sonra tekrar dirilmişlerdir. Ve bu dirilmede ilk hareket, lisanın yeniden canlanmasıyla başlamıştır. Mesela Avusturya'daki Çehliler Almanlık içinde temessül ettikleri halde birdenbire milli bir cereyanın doğmasıyla bir Çeh intibahı başladı. Çeh lisanı ve edebiyatı yeniden doğarak Çeh milleti basübadelmevte mazhar oldu. İngiltere'de de İrlandalılar aynı intibahı gösterdiler. Rusya'da Ukranyalılar da bu hareketin bir misalidir. Türkiye'de Karaman Rumları ve birçok Ermeniler tamamıyle Türkleşmiş iken, yeniden eski lisanlarını öğrenmeye muvaffak oldular.

Bazı kavimlerde temessül, yalnız resmi ve ebedi lisan sahasında vuku bulduğundan bunlardaki canlanma daha kolaydır. Mesela Anadolu Selçukilerinin divan lisanı Farisi iken, bir defa hükümeti ele geçiren Karamanlı Mehmet Bey'in emriyle Türkçeye tehavvül etmiştir. Macaristan'da Macar lisanı yazılmıyordu. : Bütün dini ve resmi muameleler Latin lisanı ile icra edilirdi. Latince 1849 tarihine kadar Macaristan'da müstamel kalmıştır. Orada yakın zamanlara kadar Latince selâmlaşmak nadir değildi. Birçok müellifler Macarcanın dirilmesiyle Latincenin ortadan kalkmasına teessüfler izhar etmişlerdir.

Milli lisanın doğması saltanatların ve ümmet dinlerinin inhilâliyle başlar demiştik. Almanya'da milli lisanın yazılması Luther'in reform hareketiyle başlamıştı. Reform ise, ümmet dininin inhilâli demektir. İrlanda'nın, Çehistan'ın, Ukranya'nın, milli lisanlarını ihyaya çalışması İngiliz, Avusturya ve Rusya saltanatlarının inhilâli âsârındandır. Eski Osmanlı saltanatının inhilâliyle Rumeli ve müteaddit milletlerin doğması birbirine terafük etmiştir. Arnavut milliyetinin doğması da lisani bir intibah ile başlamıştır.

Mamafih bir milliyetin doğması, müşterek bir medineyetin tesirine karşı da olabilir. Alman milliyeti, Fransız medeniyetinin ve ebediyatının tesirlerinden kurtulmak iradesiyle teşekküle başlamıştır. Bir milletin doğması, dinin milli lisanda yazılması ve milli surette yaşanılması, siyasi istiklalinin istirdadı, harsının müşterek medeniyet içinde müstakil bir surette teessisi demektir.

Kavim, müşterek bir dine, müşterek bir devlete, müşterek bir medeniyete dahil olarak şahsiyetini kaybediyor, sonra da bu üç müşterek hayattan kendi şahsiyetini kurtararak (millet) namı ile meydana çıkıyor. Kavim, bu müşterek hayatlar içinde yaşadığı uzun zamanlar zarfında büyük tahavvüllere uğramıştır. Binaenaleyh millet suretinde yeniden doğduğu zaman artık tamamıyla eski kavim değildir. Oldukça değilmiştir; binaenaleyh mutlak surette maziye rücu' etmeyi gaye ittihaz edemez.

Kavim, bu müşterek hayatlar içinde, ister hâkim, ister mahkum mevkiinde bulunsun, ekseriya tekâmüle mazhar olur. Çünkü, lisani, dini ve medeni bir istifâdan geçmek, müteaddid nümunelerden en güzellerini beğenmek imkânını bulur. Bilhassa, mahkûm kavimler, tazyikin tesiriyle zâdegânsız, demokrat yani mütecanis bir millet halini alırlar. Bulgar, Sırp, Yunan milletlerinin Türkiye'den ayrılır ayrılmaz Cenubi Amerika'daki İspanyollardan daha mükemmel meşruti devletler teşkil etmeleri buna delildir. İmparatorluklarda hakim kavim, temsilden istifade etmekte beraber, sınıf-ı müdirin kozmopolit olması ve halktan tamamıyla ayrılması dolayısıyla mutazarrır olur. Avusturya

Almanları ve Osmanlı Türkleri buna misaldir.

Kavim, aşiretlerden, medinelerden mürekkep kıt'avi bir cemiyet iken, milletin temerküz, tecanüs ve taksim-i âmâle duçar olarak demokrat bir hale gelmesi lazımdır. Bu hal ise, müşterek hayatların geçirilmesinden sonra husule gelebiliyor. O halde, ümmet, saltanat ve müşterek medeniyet merhaleleri, garizi tekâmül devreleridir.

Millet, teşekküle başlayınca, artık sultani devletle imtizaç edemediği gibi ümmet teşkilâtıyla ve müşterek medeniyetle de itilâf edemez. Binaenaleyh devletin meşruti ve dine karşı teşri'de müstakil olması ve tamamıyla demokrat bir hale gelmesi iktiza ediyor.

Diğer taraftan da dinde bir teceddüt husule getirmek lazım geliyor. Çünkü din, milli lisana nakledilmez ve milli hayat suretinde yaşanılmazsa, ümmet hayatı devam ediyor demektir. Müşterek medeniyetten milli hars ayrılmadığı takdirde de henüz millet hayatı başlamamış demektir.

Milletin kavimden farkı kavmin inhisarcı olmasıdır. Kavim, dini kendine hasreder, insaniyeti kendisinden ibaret görür. Hattâ kozmogonisi vasıtasıyla kâinatın teşekkülünü kendi kavmi teşekkülüyle izah eder. Bu itibarla ümmet şekli, kavim şeklinden daha ziyade insanidir. Çünkü ümmet, insaniyeti ve medeniyeti bir kavme hasretmez, birçok kavimleri derununa almaya çalışan bir din dairesine hasreder. Mamafih, ümmet de asri medeniyete nisbetle inhisarcıdır.

Asri medeniyet, yalnız bir dinin sâliklerine inhisarı kabul etmez. Çünkü ilme müstenit olan bu zümre, muhtelif dinlere mensup milletleri de dairesine alabilir. Bundan dolayıdır ki milletler ümmetin değil, asri medeniyetin birer cüzütamından ibarettir. Müteaddid sultani devletler bir ümmetin cüzütamları olabilir. Fakat milletler yani asri devletler, bir ümmetin cüzütamları olamaz. Millet, ne kavim gibi, ne de ümmet gibi, inhisarcı değildir. Millet, asri medeniyeti küllü tâmı, kendisini de onun cüzütamı olarak görür.

Hülasa Türk kavmi, İslâm ümmetinden, Selçuk ve Osmanlı salta-

natlarından mukaddem mevcut idi. Müşterek İran medeniyetine dahil olmadan, kendine mahsus kavmi bir medeniyete malik idi. İran medeniyetiyle ümmet ve saltanat teşkilâtları Türklerin birçok kavmi müesselerini izale etti. Fakat aynı zamanda Türklerin millet haline gelmesini temin etti. Tanzimatın milli harsa ehemmiyet vermeksizin Avrupa medeniyetine mukallidâne bir incizap göstermesi de milli duygularımıza az çok zarar verdi. Fakat bir taraftan da bizi İran medeniyetiyle ümmet ve saltanat ruhlarının tesiratından kurtardı.

Bugün, Osmanlı Devleti asri bir devlet şekline girer, din milli lisana nakledilir, Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı teşekkül ederse Türklerin de milli hayatı başlamış demektir.

Medeniyet, müsbet ilimle, usuller, fenniyat gibi milletler arasında müşterek olan zihniyetlerin heyet—i mecmuasıdır. Milli hars, milletin lisanıyla beraber, kendine mahsus olan dini, ahlaki, bedii duyguların mecmuudur.

Milletler, medeniyet itibariyle tecanüse doğru gidiyorlar, fakat, hars itibariyle biribirinden uzaklaşıyorlar. O halde beynelmilliyeti medeniyette, milliyeti ise harsta aramak lazımdır.

İçtimaiyat Mecmuası
(Sayı : 3, Haziran 1333, 1917 S. 148 — 155)

ŞAİR MECMUASINDA YAYINLANAN YAZILAR

TÜRK ESATİRİ

I

"ALTAY TÜRKLERİNDE YARATILIŞ ÜSTURESİ" (1)

Henüz yerle gök yaratılmamıştı. Henüz gündüzle gece başlamamıştı. Güneş, ay, yıldızlar parıldamıyordu. Karlı dağlar, ağaçlı dereler, yeşil ovalar yoktu. Koşan geyikler, uçan kuşlar, yüzen balıklar görünmüyordu. Yeryüzünü cennete çevirmek isteyen insanoğulları sürülerini otlatmıyor ; tarlalarını sürmüyordu.

Bu boşlukların yerinde yalnız su vardı. Bu yokluklardan nice varlıklar çıkacağını bilen, yalnız Tanrı Karahan mevcuttu.

Tanrı Karahan, yeri, göğü yaratmadan evvel, varlık yalnız sudan ibaretti. Bir uçtan bir uca su dalgalanıyordu. Sudan başka bir şey yoktu. Su her şeydi. Karahan yapayalnız kalmaktan artık sıkılıyordu.

Günlerden bir gün düşünmeye başladı : "Bu bitmez tükenmez boşlukta sudan başka görünenleri doğurabilir ben, başka görenleri yaratabilirim. İkimizden hem gören, hem görünen nice mahluklar çıkabilir.

O halde, iş başına !..

Tanrı Karahan ilk önce kendisine benzer bir mahluk yarattı. Adını "kişi" koydu. Karahan'la kişi iki siyah kaz gibi su üstünde uçuyorlardı. İkisi de kaygısız, rahatlık içinde idiler. Henüz, beriki azmaya, öteki kızmaya başlamamışlardı.

Fakat, gitgide kişi bu yaşayıştan hoşlanmamaya yüz tuttu. Bu sessiz bahtiyarlık artık onu sıkıyordu. Bir gün, fırlamak, Karahan'dan daha yükseklere uçmak istedi. En gizli şeyleri gören Karahan kişinin gönlünden geçen bu gizli düşünüşü de o anda sezdi. Ona vermiş olduğu uçmak iktidarını elinden aldı. Kişi, hemen, bir ağır taş parçası gibi,

(1) Radloff'tan

suyun namütenâhi derinliği içine düştü. Daldı ; iniyor, iniyor, durmaksızın iniyordu. Ölümünün yakın olduğunu anlayan bu günahkâr, merhametli Tanrı'ya yalvarmaya başladı. Eski haline döndürülmesini niyaz etti. Karahan onu ölümden affetti. Fakat, kendisiyle beraber uçmak şerefini tekrar ona vermedi. Uçmak iktidarından mahrum kalan kişi artık su üstünde barınamayacaktı. Üzerinde durması için denizden bir yıldız yükseltmek, su üstünde bir ada yaratmak lazımdı.

Karahan kişiye "Suyun dibine in, orada katılaşmış sudan bir parça getir. Sana bir kara yaratayım" dedi. Kişi, suyun dibine daldı. Oradaki buzdan getirdi. Fakat başını sudan çıkarır çıkarmaz buzun bir parçasını gizlice ağzına soktu.

Çünkü Karahan'ın haberi olmadan, kendi kendine gizli bir ada yapmak istiyordu.

Karahan, buza "toprak ol !" diye emretti. Buz derhal toprak oldu. Karahan bu toprağı denizin yüzüne saçtı. Bundan büyücek bir ada vücuda geldi. Fakat, kişinin ağzında gizlediği su da toprak olmuş, şişmeye başlamıştı. Eğer, Karahan, kişiye "tükür !" diye emretmemiş ve o da tükürmemiş olsaydı, muhakkak nefes alamayarak boğulacaktı.

Fakat, kişi tükürünce, ağzından saçılan topraklardan dağlar, dereler vücuda geldi.

Karahan'ın yarattığı ada dümdüz bir ova olacaktı. Fakat, kişinin, gizli iş yapmak istemesi, yeryüzünü girintili, çıkıntılı bir hale koydu.

Bu ikinci günahtan büsbütün kızan Karahan kişiye "erlik" adını koydu. Onu nur âleminden dışarı attı.

Tanrı Karahan yeryüzünü kişiye yurt olmak için yaratmıştı. Onun koğulması üzerine bu yurdun büsbütün ıssız kaldığını gördü. Karahan burasını şenletmek için, yer altından dokuz dallı bir ağaç bitirdi. Bu ağacın her dalı altında birer insan yarattı. Bu dokuz insan sonra yeryüzüne dağılan dokuz soyun ataları oldular. Türklerin bu do-

kuz atalara büyük hürmetleri vardır.

Erlik, yeryüzünün bu yeni sahiplerini yakışıklı, güzel buldu. Tanrı'ya bu mahlukları kendisine vermesini rica etti. Karahan ona insanların idresini vermedi. Fakat, erlik onları büyücülük kuvvetiyle istediği gibi aldatabiliyordu. Her emrini onlara kabul ettiriyordu.

Karahan, erlik tarafından kolayca ayartılan bu ahmak insanlara kızdığından, insan âlemini kendi başına terk etti. Erliği de yer altındaki karanlık göğün üçüncü katına koğdu. İşte bu suretle, insanlar doğru yolu kendi kendilerine aramaya mahkûm oldular. Yiyeceklerini giyeceklerini kendi sayleriyle elde etmek mecburiyetinde kaldılar. Erlikse onları ayartmak için bir an bile boş durmamaya azmetmişti.

Karahan, yer dünyasıyle, yeraltı dünyasanı yarattıktan sonra,gök dünyasını da yaratmaya başladı. Göğü on yedi kat olarak yaptı. On yedinci katı kendisi için ayırdı. Tahtını oraya kurdu.

Karahan'dan üç büyük tanrı vücuda geldi. Birincisi iyilik tanrısı olan Bayülken'dir ki bunu göğün on altıncı katında altın dağda, altın bir tahta oturttu. Ve cennet âlemine âmir tayin etti.

İkincisi Kızagan Tanrı'dır ki bunu da göğün dokuzuncu katında oturttu.

Üçüncüsü Mergen Tanrı'dır ki bunu da göğün yedinci katına yerleştirdi.

Yedinci katta, bundan başka, yer yüzünü aydınlatan "Gün ana" yı yani Güneş hanımı yarattı. Altıncı katta ise "Ay ana"yı yani Aydedeyi halketti.

Göğün beşinci katında yaradanlar yaradanı olan "Kuday Yayucı" yı yerleştirdi. Göğün üçüncü katında "Bayülken" in iki oğlu olan "Yayık" yani "May Ene" ile insaniyetin mürşidi "May Tere"yi yerleştirdi. Üçüncü katta bundan başka, bütün ruhların alındığı yer olan "süd gölü"nü, yahut "ak göl"ü yarattı. Bunun yakınında da Yedi küday (yedi ilâh)ın yurdu olan ve her türlü cennet yemişlerini ve nimetlerini muhtevi bulunan "sürve" dağını vücuda getirdi. Bu yedi

ilâhın maiyetine yayucuları yani melek üs—siyâneleri verdi. Yine üçüncü kat gökte cennetlik olan salih ruhların yani (Aktuların) ikâmetgâhı olmak üzere "Ak" adlı cenneti yarattı.

Dünyada iyilik yapan insanların, öldükten sonra buraya getirilmesini emretti. Buraya giren ruhların, yeryüzündeki oğullarıvla torunlarına şefaat edebilmek iktidarını da bahşeyledi.

Karahan, insanların yer yüzünde kendi başlarına doğru yolu bulamadığını gördüğünden, onlara yol göstermek üzere büyük May Tere' yi gönderdi. Erlik, Karahan'ın yarattığı gök dünyasının güzelliğini görünce, kendisi için de yeryüzünde bir gök yapmaya karar verdi. Karahan'ın müsaadesini aldıktan sonra böyle bir gök vücuda getirdi. Ayarttığı ruhları davet ederek kendi göğünde iskân etti. Fakat bu kötü ruhlar Karahan'ın yarattığı yeryüzündeki insanlardan daha bahtiyar bir surette yaşıyorlardı. Bu hal, yeniden Karahan'ı gazaba getirdi. Erliğin gökünü yıkmak üzere Kahraman, Mançıra'yı gönderdi. Mançıra kuvvetli mızrak darbeleriyle Erliğin göğünü parça parç; toprağa düşürdü. Şimdiye kadar girintisi,çıkıntısı az olan yeryüzünde, bu suretle yüce dağlar, derin boğazlar arasında içine girilmez sı ormanlar vücuda geldi. Karahan, Erlik'i yeraltının dokuzuncı katına koğdu. Orada güneşle ay görünmediği gibi, yıldızların ışıltısı da seçilemezdi. Karahan ona dünyanın sonuna kadar orada kalmayı emretti. Erlik yeraltında da boş durmadı, Karahan'ın izniyle, orada dokuz katlı bir gök yaptı. Maiyetine aldığı kötü ruhları yani İnasları, Körmüsleri Etkerleri, Yaman özütleri bu yer altındaki Tamu alemine (Tomenfitos) yerleştirdi.

Yeraltındaki korkunç nurlar saçan cehenneme mahsus bir güneş vücuda getirdi. Erlik Dokuzuncu katı yurt edinerek orada siyah bir taht üzerinde oturdu. Erlik kendi mevkiinden daha derinde günahkârların, mucazât göreceği (Kazırgan) adlı cehennemi vücuda getirdi. Bu suretle mücazat ilahı memuriyetini iktisap etti. Artık kendisine (Erlik Han) kontrolüne bırakılan insanlara da (kişi oğulları) denmeğe başladı. Bayülken cennet ilâhı olduğu gibi, bu da cehemnem mabudu oldu.

Şair Mecmuası

(Sayı : 5, 9 Kanunusani 1919 , S. 67 - 68)

TÜRK ESATİRİ
II

"ALTAY TÜRKLERİNDE İNSANIN DOĞUŞU VE ÖLÜŞÜ"

Bir insan dünyaya geldiği zaman, Bayülken, oğlu Yayık'ı bu işe memur eder, Yayık, yayucudardan birini çağırır. Cennetteki analar torunlarının salih olmasını niyaz ettiklerinden, Yayık, Yayucuya, çocuğun ruhunu Süd gölünden almasını emreder. Çünkü Süd gölünün cevheri mefkûredir. Bu cevherden alınan ruhlar daima itilâya meyyaldir.

Yayucu, Süd gölünden bir damla alır. Bu damladan çocuğun ruhunu yaratarak dünyaya gelmesini bekler. Fakat, diğer taraftan, Erlik Han da, dünyaya bir insanın gelmekte olduğunu haber alır. O da derhal bir Körmüz gönderir, Yayucu, lohusanın sevaplarını nazara alarak onu kolay doğurtmaya çalışır. Körmüz ise, günahlarını sayarak kadıncağıza sancılar çektirir.

Çocuk dünyaya geldikten sonra da, Yayucu ile Körmüz yanında kalırlar. Yayucu sağ omuzunda, Körmüz sol omuzunda durur. Bunlar, bu insanın bütün hayatı müddetince, hareketlerini tarassut ederler. Yayucu sevaplarını, Körmüz günahlarını yazar.

İnsana sıhhat, Bayülken'den, hastalıklar, Erlik Han'dan gelir. Sağlıkla hastalığın tevâlisi, bu iki kudretten kâh birinin, kâh diğerinin galebe çalmasından doğar. Fakat, nihayet, Erlik Han, insanın bütün hayati kuvvetlerini mahvettiğinden ölmek anı hulul eder.

Körmüz, efendisinin galebesini görünce, derhal ölümün henüz yaşayan ruhunu yakalayarak cehennemin dokuzuncu katına, Erlik

Han'ın mahkemesi huzuruna götürür. Burada her iki hayat yoldaşı, Yayucu ile Körmüz ölünün hareketleri hakkında bir hüküm veremez. Körmüz, yakasını bırakmaya mecbur olur. Yayucu onu göğün üçüncü katına, cennetteki ataları arasına götürür.

Bilâkis, günahları sevaplarından fazla çıkarsa, onden ayrılmak vazifesi Yayucu'ya düşer. Körmüz onu cehennemin en derin yeri olan "Kazırgan" a götürür. Burada son derece büyük bir kazan vardır ki kaynar katranla doludur. Körmüz günahkârın ruhunu bu kazanın içine atar. Ruh, günahı nisbetinde kazana az yahut çok miktarda dalar. Hayatında hiçbir iyilik işlememiş olanlar ilelebet kazanın dibinde kalırlar.

Günahları daha az olanların tepelerindeki saç siyah renkli katranın sathına çıkar.

Daha iyi olan insanların saçlı olan tepeleri, büsbütün katranın dışında kalır. Ölümün iyilikleri çok olduğu nisbette alnı, kaşları, tedricen gözleri, burnu, ağzı ve nihayet çenesi katrandan dışarı çıkmaya başlar.

Demek ki insanın yaşarken yaptığı ne iyilikler, ne de kötülükler zayi olmaz. Her ikisinin de karşılığını muhakkak görür. Erlik Han, ne kadar müthiş olursa olsun adaletin haricine çıkamaz. Mahkûmun cezası müddeti Yayucu'nun defterinde yazılıdır. Müddet bitmeye yaklaşınca, cennetteki atalar şefaata başlarlar.

Vakti gelince Bayülken, Yayucu'yu cehenneme gönderir. Yayucu kendi mahmisini, tepesindeki saç örgüsünden tutarak katrandan çıkarmaya çalışır. İslâmiyetten evvel, Türklerin tepelerinde birer saç örgüsü bulundurmaları bu itikadın bir neticesidir. Çünkü, başında saç örgüsü bulunmayan bir insanın ruhu katrandan çıkarılmayacağından, ilelebed kazanda kalır.

Yayucu'nun kuvveti ruhun, sevapları nisbetinde çok, yahut az tecelli ettiğinden, günahkârı bazen çabuk, bazen geç çıkarmaya muvaffak olur. Fakat, bir kere, dışarı çıkardıktan sonra, onu kolları üstüne alarak göğün üçüncü katına yükseltir. Orada, Ak cennette ata-

lar arasında mesut bir hayat yaşamaya başlar. Sürve dağında yeşil çimenler, yemişli bahçeler, çiçekli hıyabanlar vardır. En güzel kuşlar ağaçlarda terennüm ederler. İyi ruhlar, kâh Sürve dağının bu güzellikleri arasında, kâh Süd gölünün sedef sahillerinde tenezzüh ederek vakit geçirir. Her ruh kendi soyu, kendi boyu, kendi ili arasında yaşar. Çünkü, insanların Ak cennetteki teşkilâtları yeryüzündeki tecemmularının aynıdır. Ve yeryüzündeki torunlarıyla cehennemdeki evlatlarını hiçbir vakit unutmazlar. Daima Bayülken'in nezdinde onlar hakkında şefaatte bulunurlar.

Şair Mecmuası
(Sayı : 6, 16 Kanunusani 1919 ,s. 82 — 83).

TÜRK ESATİRİ
III
"ALTAY TÜRKLERİNCE DÜNYANIN SONU"

Bir gün Tanrılar tanrısı Karahan, göğün on yedinci katındaki altın tahtında oturmuştu. Yanında Bayülken vardı. Karşısındaki gümüş tahtlarda da Kızagan Tanrı Mergen, Tanrı Gün ana, Ay ana, Kuday Yayucu, Yedi kudaylar oturuyorlardı. Bayülken'in iki oğlu "Yayık" la, May Tere huzura girdiler.

May Tere dedi ki : "Yeryüzünden geliyorum. Artık orada bir işim kalmadı. İnsanoğulları, sözlerime kulak vermiyor, gökteki Tanrıları unuttular. Yeryüzünde dağlara, göllere, ırmaklara tapmaya başladılar. Her ülkede yaşayan insanlar, bir dağı, yahut bir ırmağı "yersu" namıyla kendilerine mabut edindiler. Göğün on yedi katı olduğu gibi, şimdi yeryüzünde de on yedi ülkenin on yedi Yersu'su vardır. Bu yersular karlı dağların tepelerinde barınır. Bu dağlardan inen seller birer ırmak halini alarak gittikleri ülkelerde kokulu çayırlar, yemişli ağaçlar, çoğalan sürüler vücuda getirirler. Bu yersuların en kudretlisi "Ogan" dır. Yeryüzünün tam göbeğinde ikamet eder. Buradan o kadar uzun bir çam ağacı yükselmiş ki insanların itikadınca tepesi Bayülken'in semasına kadar ulaşırmış. Bu itikat gösteriyor ki Ogan'la Bayülken' arasında hiçbir fark görmüyorlar. Ogan'ın iki oğlundan birisi "Su Han", diğeri "Demir Han" dır. Diğerleri de her birisi bir ülkenin ismiyle adlanan kavmi mabutlar.

Bu mabutlar kendi kavimlerini daima diğer kavimlerle muharebeye teşvik ediyorlar. Ben onlara Bayülken'in muharabeyi katiyen istemediğini, milletler arasında daimi bir sulh ve uhuvvet tesisi için emekler sarfettiğini muktedir olduğum kadar anlatmaya çalıştım.

Bir zamandan beridir ki artık sözlerim tesir etmemeye başladı. Erlik Han da bütün Körmüzleri vasıtasıyla, insanları fesat ve nifaka teşvik ediyor. Artık bu ahmak insanlardan ümidimi kestim. İşte bundan dolayı yeryüzünü terk ederek buraya geldim."

Yayık da şu sözleri söyledi :

"Yeryüzünde insanların sevaplarını yazmaya memur ettiğim bütün yayucular, bu memuriyetten affedilmelerini istida ettiler. Çünkü, bir zamandan beri defterlerine bir tek sevap bile kaydetmemişler. Ölen ruhların umumu, Erlik Han'ın kazanına kısmet oluyor. Yayucular Körmüzlerin muzafferâne tebessümleri karşısında gözlerini yere indirmeye mecbur oluyorlar. Bu hale karşı, ben de Yayucuların istifalarını kabul ettim. Bugün yeryüzünde artık hiçbir memurumuz kalmadı."

Karahan, birer birer bütün Tanrıların reyini sordu. Bayülken müstesna olmak üzere, hepsi, artık bu ahmak insanların kendi hallerine bırakılması reyinde bulundular. Yalnız Bayülken insanların lehinde söyledi. En nihayet de Karahan kararını tebliğ etti :

"Nice asırlardan beridir ki Bayülken bana vekâlet ederek ferdler ve milletler arasında daimi bir sulh vücuda getirmeye çalışıyor. Fakat, bütün gayretine rağmen, bu maksadı tamamıyla iflâs etti. Bugün, artık anlaşıldı ki insanlar hakkındaki muamelede ondan ziyade Erlik Han haklı imiş. O halde, Bayülken ezeli istirahat ve sekinete çekilsin. İnsanlar kozlarını Erlik Han'la paylaşsınlar."

Göğün on yedinci katındaki bu büyük karar verilirken, yeraltı dünyasının dokuzuncu katında da Erlik Han siyah bir taht üzerinde oturmuş olduğu halde karşısındaki Körmüzlere, Etkerlere, İnaslara Yamar özütlere yeryüzünün târumâr edilmesini emrediyordu. İşte Altay Türklerine göre kıyamet gününün sebebi budur.

Şamanlar bu gelecek günü şöyle tasvir ederler :

Kara toprak alevlenir,
Akvam sürüleri mahvolurlar,
Irmaklar kanlı dalgalar sevkederler,

Dağlar girdap içinde dönerler
Kayalar korkulu çatırtılarla yıkılırlar,
Gök kubbesi titreyerek sallanır,
Deniz dalgaları üst üste yağılır,
O suretle ki, denizin dibi görünür.
Denizin dibinde parçalanırlar,
Şimdi dokuz büyük siyah taşlar
Ve bu taşların her birinden bir demir kahraman yükselir,
Bu heybetli demir gibi kahramanlar,
Dokuz ata süvar olurlar,
Atların ön ayaklarında
Dokuz demir kılınç parıldar,
Ve onların arka ayaklarında da
Dokuz demir mızrak parıldar
Onlar koşarken ağaçlara çarparlar,
Bilimum ağaçları devirirler.
Canlı mevcudata çarptıkları zaman
Onları mahvederek yere çarparlar
Karahan ey Tanrı, ey baba
Kulaklarını kapalı tut !
İnsanların bağrışmalarını işitme !
Şalime beyhude çağırır
Mançıra yı imdada,
Beriki ona hiç cevap vermez.
O beyhude May Tere'yi çağırır,
May Tere sukütta ısrar eder.
Fakat, Bayülken gizlice emreder,
May küre ile Mançıraya
İkisini de yeryüzüne gönderir,
Zavallı insanlara imdada
Sonra Erlik'in iki kahramanı,
Kahraman Karan ve Kahraman Kare
Topraktan yukarı çıkarlar,

Bu kahramanlara hücum ederler :
May Tere ve Mançuraya
May Tere yaralanır, kanından
Yeryüzü baştan başa tutuşur :
Bir gün dünyanın sonu böyle olacak.

Şair Mecmuası
(Sayı: 7,23 Kânunusani 1919, S. 98 —99.)

TÜRK ESATİRİ

IV

YAKUT TÜRKLERİNDE İLAHLARIN MUAŞAKASI (1)

Gökyüzünün en büyük Tanrısı "Art Tuyun Ağa" dünyaya güzellik saçmak vazifesini kızı "Güneş Hanım" a tevdi etmişti. Yeryüzünün büyük ilâhı "Ulu Tuyun" bu nurlu ilâheye cânü gönülden aşık oldu.

Ulu Tuyun babası Seçen'e yalvardı :

"Göğün dokuzuncu katına çık ; bana "Art Tuyun'dan kızı Güneş Hanım'ı iste ! "dedi.

Seçen Art Tuyun'un divanına çıktı, kızını oğluna istedi.

Art Tuyun, kızını vermek istemiyordu, fakat, yeryüzünün ilâhlarını gücendirmemek için bir bahane düşündü.

Dedi ki . "Kızımı sizden esirgemem. Fakat, o, kendisini almak isteyen kahramandan iki nişan hediyesi istiyor".

Seçen : "İki azdır, binlerce hediye istesin. Hepsini vermeye hazırız".

Art Tuyun : "Hayır, çok şeylere lüzum yok ; kızımın istediği nişan hediyeleri yalnız iki şeydir. Biri dalga, öteki serap !"

Seçen : "Emriniz baş üstüne ! "diyerek yeryüzüne indi. İşi oğluna anlattı. Ulu Tuyun , maiyetindeki bütün cinleri, şeytanları ; hayvanları huzuruna davet etti :

Dedi ki : "Bugün kahramanlığımızın imtihan edileceği bir gündür. Hanginiz bana "dalga" ile "serap"ı tutup getirirse, onu Alpler

(1) Siyerozevski'den.

Başbuğu nasbedeceğim. Haydi bakayım, kendisine güvenen, meydana çıksın !" Bu davete karşı hiçbiri meydana çıkamadı. Hepsi başını önüne eğmiş, düşünüyordu. Teklifini bir daha, bir daha tekrar etti ; en nihayet, yalnız kurt ile karga tereddüdlü adımlarla ilerlediler. Kurt, dalgayı getirecekti. Fakat bu iş için kendisine uzun bacaklar lazımdı, karga, serabı tutacaktı. Fakat keskin bir göze ihtiyacı vardı. Ulu Tuvun kurda uzun bacaklar, kargaya keskin gözler verdi. İkisine de yolcu etti. Bunlar az uz, dere tepe düz gittiler asırlarca aradılar. Fakat, ne karga serabı, tutabildi, ne de kurt dalgayı ele geçirebildi.

Nişan hediyeleri verilemediği için, Ulu Tuyun Güneş Hanım'ı alamadı. Fakat, her nasılsa, Güneş Hanım bir gün altın saçlı bir erkek çocuk doğurdu. Adını "Gün Han" koydular.

Şair Mecmuası
(Sayı : 8, 30 Kânunusani 1919 S. 114 - 115)

NOTLAR

Acemioğlanları Kışlası :

Yeniçerliğe hazırlanacak devşirme çocukların yetiştirildiği kışlalara verilen addır. İlk kez Murat I. zamanında Gelibolu'da kurulmuştu. İstanbul'da kışlaları Şehzadebaşı'nda idi. Bu ocakta yetiştirilen çocukların hepsi de yeniçeri olmazdı. Eğitim sırasında kabiliyetlerine göre bunların kimisi yeniçeri olur, kimisi de başka saray vazifelerinde görevlendirilirlerdi. Acemi ocağının en büyük komutanı "İstanbul ağası" idi. Yeniçeriliğin kaldırılmasından bir süre sonra, Şehzadebaşı'ndaki büyük Acemi oğlanları kışlası yıktırılmıştır.

Hz. Ali bin Ebu Talib, (658 — 661) :

Hazret—i Muhammed'in amcası Ebu Talib'in oğludur. İslâm halifelerinin ve cennetle müjdelenenlerin dördüncüsüdür. Peygamberin aynı zamanda damadıdır. Ehl—i beytin birincisidir. (Murteza, Haydar, Esedullah—il Gâlib) lâkablarıyla anılırdı. Künyesi "Ebû türâb" dır. Hicretten 23 yıl önce, Mekke de dünyaya gelmiştir. Ebû Talib'in dördüncü oğludur. Kardeşleri Ca'fer kendisinden on, Ukeyl ise 20 yaş büyük idi. Annesi Fatma binti Esed Bin Haşim, Haşimi idi. Peygamberin peygamberliğini bildirmesinin ikinci günü iman gelindi. Eşi Fatma, oğulları Hasan ve Hüseyin ile birlikte peygamberin en yakınları sayılır. Peygamberden sonra Ali'nin halife olacağı ve ilk üç halifeye onun üstün olduğu dâvası Müslümanlıkta mezhep ayrılıklarına ve birçok kanlı olaylara, savaşlara sebebiyet vermiştir. Ali, cesaretli, bilgili ve yüksek karakterli olmakla ün salmıştı. Kûfe mescidinde (İbni Milcem) tarafından şehit edildi.

Zembilli Ali Efendi, (Ölm. 1525) :

II. Bayezit'ten Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar 26 yıl şeyhülislamlıkta bulunmuş ünlü din bilginlerimizden biridir. Fetvalarını evinin penceresinden zembille halka verdiği için Zembilli Ali Efendi diye anılmıştır. Padişaha karşı bile doğruyu söylemekle tanınmış, fikirlerinde cesaret sahibi, karakterli bir din adamı idi. Riya bilmezdi.

Ali Paşa, Mehmeh Emin (1815 — 1871) :

Padişah Abdülmecit ile Abdülaziz zamanında beş defa sadrazamlıkta ve yedi defa da Hariciye nazırlığında bulunmuş büyük devlet adamlarımızdan biridir. İstanbul'da doğmuştur. Bâb—ı Ali'den yetişmedir. Büyük Reşit Paşa'nın yetiştirmelerindendir. Ondan sonra Fuat paşa ile birlikte Tanzimat devrinin 3 büyük adamları arasında yer almıştır. Ali Paşa zamanı devletin dışarıdan ve içeriden türlü güçlüklerle bunaldığı devreye rastlar. Değerli bir idareci olan Ali Paşa şahsiyetiyle hem o devrin Avrupa siyasi çevrelerinde, hem de padişah Abdülâziz'in sarayında kendini saydırmasını bilmiştir.

Aşık Paşazade Tarihi :

Kendisini "Derviş Ahmed Aşıki" diye tanıtan Aşıkpaşazade (Aşıkpaşaoğlu) hicri 795 (Miladi 17 Kasım 1392—5 Kasım 1393)'te Amasya'ya bağlı Ulvan Çelebi köyünde dünyaya gelmiştir. 816 (Milâdi 3 Nisan 1413 -- 22 Mart 1414)'te, yani 21 yaşında iken Geyve'de hastalanmış ve Orhan Gazi'nin imâmının oğlu olan Yahşi Fakih'in evinde kalarak bu evde Osmanlı tarihini Yıldırım Bayezit sonuna kadar olarak bulup okumuştur. Savaşlarda bulunmuş, yararlıkları görülmüş, 857 (29 Mayıs 1453)'de İstanbul'un fethinde Akşemseddin, Şeyh Vefa, Akbıyık gibi ünlü şeyhlerle birlikte bulunmuş, İstanbul'a yerleşerek İstanbul'a getirilenleri irşadla vazifelendiril-

miştir. Istanbul'a yerleştikten sonra Râbia isimli bir kızı dünyaya gelmiştir. 874 (11 Temmuz 1469 — 29 Haziran 1470)'te kızı Râbia Hatun'u, müritlerinden Seyyid Velâyet'le evlendirmiştir. Ünlü eseri olan *Tevârih—i Al—i Osman* — Osmanlı Hanedanı Tarihi — ni 1476 tarihinde yazmıştır. Bu tarihini yazmaya başladığı sırada 83 yaşında idi. 22 Muharrem 886 cuma günü (23 Mart 1481) 88 yaşında iken ölen Aşıkpaşazade'nin eseri, en son olarak Milli Eğitim Bakanlığının yayımladığı "1000 Temel Eser" serisinin 23. kitâbı olarak 1970 yılında Adsız tarafından hazırlanarak *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* adı altında yayınlanmıştır.

Bağdat Kölemenleri :

Eyyûbi hükümdarları çoğu kez Oğuz ve Kıpçak olan gençlerden askeri birlikler ve özellikle muhafız alayları kurarlardı. Bunlar arasında zekâları ve kahramanlıkları ile yükselenler, yavaş yavaş devletin en büyük askeri ve idari makamlarını işgal etmeye başladılar. Büyük nüfuz ve servet kazandılar. Mısır'daki son Eyyûbi hükümdarları zamanında bu Türk askerlerinin ve onların başında bulunan kumandanların nüfuzu çok arttı. Gerçi egemenlik bu sefer onların eline geçti. Bunlar arasında yetişen Aybey ismindeki Türk emiri Eyyûbi egemenliğine son verdi ve sultan ünvanını aldı. Bu hükümdar soyuna Kölemen denmesi sülalayi kuranların gemilerle Mısır'a getirilip satılan Türkmenlerden oluşması idi. Bu Kölemenler Mısır'a Cengiz orduları önünden kaçarak geldiler. Evvela Irak ve Suriye'de yerleştiler. İşte Suriye'de yerleşenlere Bağdat Kölemenleri adı verildi. Bunlar Suriye'de bir süre kaldıktan sonra Mısır'a geçtiler, orada hayatlarını askerlikle idame ettirdiler. İkinci şekli de Mısır'a esir olarak getirilip satılanlardır. Moğallar, Kıpçak gençlerini sürü halinde Mısır'a getirerek Venediklilere satarlardı. Onlar da bu gençleri gemilerine doldurup Suriye tarafına taşırlardı. İşte Suriye tarafına giden Kölemenlere Bağdat Kölemenleri adını veriyoruz. İlk Kölemen devri Aybey'le başlar. Bunlardan üç ayrı sülaleden 28 hükümdar gelip geçmiştir.

Barbaros Hayrettin Paşa (1473 — 1546) :

Hızır Reis diye ün salmıştır. Akdeniz'de Türk eğemenliğini sağlayan büyük deniz amiralimizdir. Asıl adı Hızır'dır. Ona Hayrettin adı zamanın padişahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından verilmiştir. Barbaros lakabı ise büyük kardeşi Baba Oruç'un adıyla karıştırılmış şeklidir. Bu adı ona yabancıların takdığı da söylenir. Frenkçede "Barbe Rousse" kırmızı sakal demektir. Barbaros Hayrettin Eceovalı yakup isimli bir sipahinin oğludur. Midilli adasının Osmanlı Devleti tarafından alınmasında babası sipahi Yakup'un büyük yararlıkları görülmüştür. Bunun üzerine baba Yakup Midilli'de yerleşmiştir. Yakup'un oğulları olan Oruç, Hızır ve İlyas Midilli'de dünyaya gelmişlerdir. Barbaros Hayrettin evvela deniz ticaretiyle işe başlamış, sonra korsanlık yapmış, sonunda kardeşi Oruç reisle birlikte Tunus'a geçmişlerdir. Uzun maceralardan sonra iki kardeş Cezayir'de küçük bir hükümete sahip olmuşlardır. Büyük kardeşi vurularak ölünce, hükümetin başına Barbaros Hayrettin geçmiştir. Yavuz Sultan Selim kendisine beylerbeyi rütbesini vermiştir. Padişah Kanuni Sultan Süleyman zamanında donanması ile birlikte Osmanlı hizmetine katılmış ve paşalıkla mükafatlandırılmıştır. Bir süre sonra da devletin kaptan—ı deryalığına tayin edilmiştir. Akdeniz'i haraca kesen ünlü düşman donanma reisi Andre Dorya ile çarpışmış onu 1538 yılı 28 eylülünde yenmiş, Preveze Deniz Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Barbaros Hayrettin Paşa'nın İstanbul'da Beşiktaş'ta hem bir heykeli, hem de türbesi vardır. Her yıl törenle anılır.

Burhan—ı Katı :

1755 — 1819 yılları arası yaşayan mütercim Ahmet Asım efendinin ünlü bir eseri olan *Burhan—ı Katı*, onun dilcilik alanındaki en değerli eserlerinden biridir. XVII. yüzyıl İranlı sözlükçülerden "*Burhan*" mahlaslı Mehmet Hüseyin b.Halef—i Tebrizi'nin *Burhan—ı Katı* (Yaz. 1652, bas. Kalkuta 1836, İki cilt halinde Lucknow 1888, Tahran bas. 1887) adlı Farsça sözlüğünün *Tibyân—ı Nafi'der Terce-*

me—i Burhan—ı Katı adı altında tercüme etmiştir. (Bas. 1 cilt halinde İstanbul 1799, Mısır 1835,2 cilt halinde İstanbul 1870, ayrıca 1884) Aslında olduğu gibi, kelimeleri alfabe sırasıyla alan bu tercüme, 1742'de İstanbul da basılmış olan *Ferheng—i Şuurî*'den çok üstündür.

Cami, Molla Nurettin Abdurrahman (1414 — 1492):

İran'ın büyük şair ve bilginlerindendir. Horasan da Câmi şehri civarında dünyaya geldiği için bu adla adlandırılmıştır. Sultan Hüseyin Baykara'nın maiyetinde bulunmuş, Fatih Sultan Mehmet zamanında Türkiye'ye davet edilerek Konya'ya kadar geldiği sırada Fatih hayata gözlerini yummuş, bu yüzden artık İstanbul'a kadar gelmeyi lüzumsuz bularak oradan tekrar memleketine dönmüştür. Herat'da hayata gözlerini yummuştur. Birçok eserleri vardır. Baharistan adlı kitabı defalarca dilimize çevrilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı Klasikler serisinde de çeşitli baskıları yapılmıştır.

Campanella Tommaso (1568 — 1639) :

Ünlü İtalyan filozofudur. Calabria'nın Stilo şehrinde dünyaya geldi. İyi bir öğrenim gördü. Dominiken rahipliğine girdi. İskolâstik felsefenin alehinde bulunarak deneme usulünü ileri sürmesinden, dine ve siyasete aykırı görülen fikirlerinden dolayı 27 yıl hapishanede yattı.

Celâleddin—i Devani (Ölm. 908) :

Devânlıdır. Asıl adı Muhammed Es'ad bin Sa'deddin Es'ad'dır. İslâm büyüklerindendir. Timur'un torunlarından Ebû Said'in zamanında yaşamıştır. Birçok eseri bulunmaktadır. En ünlü eserleri arasında *Ahlâk—ı Celâli Şerh—i Heyâkilünnûr, İsbât—ı Vâcib Haşiye—i Şemsiye, Envâr—ı Sâfiye, Serh—i Akâid, Şerh—i Tecrid* yeralmaktadır. *Ahlâk—ı Celâli* adlı eseri en ünlü ve kıymetli eserlerinden biridir. Eserleri dünyaca meşhurdur. İngilizceye çevrilmiştir.

Cengiz Han, Timuçin — Çingiz (1155 — 1227) :

Doğu Türklerinin ve dünyanın en büyük cihangirlerinden biridir. Bu büyük devlet adamı Koğal oymak beylerinden birinin oğlu olup on iki yaşında iken babasının yerine geçip sağlam bir ordu kurmak için uğraşmış ve 50 yaşına kadar Moğalistan'ı kendine bağlı bir devlet haline getirmek için savaşmıştı. 1202 tarihinde Moğal ve Tatar hanları kurultayınca "Hakan" unvanını aldı. 1206 yılında da "Cengiz" unvanını aldı. "Cengiz" kırallar kıralı gibi bir anlama gelir. Bu tarihten sonra 20 yıl içinde dünyada eşi olmayan genişlikte bir devlet kurdu. Evvela Çin'i aldı.Elindeki ülkeler Çin Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanmıştı. Orduları İran ve Azerbaycan'ı çiğnedikten sonra Kafkasya'ya geçmiş, Don ve Tuna ırmakları bölgelerine yayılmıştı. Rusya'nın büyük bir kısmını almış ve uzun zamanlardan beri oralarda yaşamış olan türlü Türk ulus ve oymaklarını bir bayrak altında toplamıştır. Cihangirliği kadar kanun kurucusu olmakla da ün salmıştır. Ölümünden evvel topladığı kurultayda Türk törelerini tesbit ettirmiş ve kurduğu esaslara "yasa" adını vermiştir. Cengiz Yasası ünlü bir yasadır.

Cevdet Paşa Ahmet (1822 — 1895) :

Ünlü bir tarih bilgini ve yazarımızdır. Aynı zamanda Milli Eğitim Bakanlığı da yapmıştır. Lofça'da dünyaya gelmiştir. Medreseden yetişmekle beraber batıya fazlasıyla dönük, zamanına göre çok ileri fikirli bir düşünürümüz ve devlet adamımızdı. Müsbet ve modern ilimlere de eğilmiştir. Darülmuallimin (Öğretmen Okulu) müdürlüğü yapmış, Encümen—i Dâniş üyeliğinde bulunmuş, vezir olarak adliye ve maarif nazırlıklarında bulunmuştur. "Mecelle"yi düzenleyen cemiyetin başkanlığını yaptı. Vakanüvislikte bulundu. Osmanlı Devleti'nin 1774 — 1852 yıllarına ait 12 ciltlik tarihi, İslâm tarihine dair 2 ciltlik *Kısas—ı enbiya* adlı eseri bellibaşlı eserlerindendir. Gerek *Cevdet Paşa Tarihi*, gerekse *Kısas—ı enbiya* adlı eseri çeşitli baskılar yaptığı gibi son yıllarda her iki eser de Milli Eğitim Bakanlığınca yayın-

lanmıştır. İki kızı, Fatma Aliye ve Makbule Leman, zamanının en uyanık, yazı yazan ve müziğe eğilimli hanımlardı. Çok iyi eğitim gören bu kızlar ilk yazılarını "Hanımlara mahsus gazete" de yayımlamışlardı. Cevdet Paşa kızlarına Fransız mürebbiyeler tutmuş, onları modern şekilde yetiştirmişti.

Bilge Han (683 — 734) :

Gök — Türk hakanıdır. İlteriş Han'ın oğludur, Çin kaynaklarında Me—ki—Lien olarak geçmektedir. Bilge Han, Kök—Türk'leri tekrar bağımsızlıklarına kavuşturup Kök—Türk Devleti'ni yeniden kuran, babası öldüğü sırada 8 yaşında idi. Bu yüzden babasının yerine İlteriş Han'ın kardeşi Kapagan (Çin kaynaklarına göre Me—Çue) geçti. Kapagan Han savaşta öldürülünce yerine onun oğlu To — Si geçecekti. Fakat Bilge ile Kültegin Birleşerek To — Si'nin ordusunu yenerek tahtı ele geçirdiler. Bu suretle Bilge Han, kardeşinin de isteği ile Doğu Kök — Türk hükümdarı oldu. Fırsattan faydalanarak ayaklanan kavimleri susturdu. İç güvenliği sağladıktan sonra Çin'le iyi geçinmeyi öngördü. Göçebe Türkleri şehir hayatına alıştırmak için Çin Tanrıları olan "Buddha" ve "Lao — Tseo" adına tapmaklar yaptırmak istedi. Fakat kayınpederi Tonyukuk, Türklerin Buddha dinini kabul ettikleri takdirde, zamanla benliklerini yitirip Çinlileşeceklerini hatırlatınca bundan vaz geçti. Çinlilerle barışı tercih etmesine rağmen Çinlilerle arası bozulmuş, Dokuz Oğuz'ların ayaklanması neticesinde kardeşi Kültegin 731 yılında şehit düşmüştür. Kardeşinin ölümü münasebetiyle yapılan yuğ' törenine her taraftan, hatta Çin'den bile heyetler ve değerli hediyeler gelmiştir. Bilge Han kardeşinin türbe ve yazıtını yaptırmak için Çin'den 6 sanatkâr getirtmiş ve yeğeni Yoluğtegin'in tertibettiği kıtabeyi, Orhon harfleriyle ve Çince olarak 732 yılında Koşu Çaydam'daki anıta kazdırmıştır. Kardeşinin ölümünden sonra Çin'le arası düzelmiş ve hatta bir Çin prensesiyle evlenmek üzere iken kendisine kin bağlamış bulunan Meyilo — çue (Mei — lo — tchoue) isimli bir subay tarafından 734 yılında zehirlenerek öldürülmüştür. Türk birliğini sağlamak için didinmiş ve bu işi de başarmış

bulunan Bilge Han'a büyük bir tören yapılarak kardeşinin mezarı yanına gömülmüştür. Yerine geçen oğlu "İ — Jen " (734 — 741) de Çin'den sanatkârlar getirterek babasının kardeşi için yaptırdığı kitabeyi genişletmiş ve babasının savaşlarını tasvir eden kabartmalarla kitabeyi süsletmiş, ayrıca kitabede babasının hayatını ve kahramanlıklarını anlatmıştır.

Buddha (M.Ö. takr, 560—M.Ö. takr. 480) :

Asıl adı Gautama'dır. Sanskrıtçede bu adla anılır. Kendisine Gotama Siddhârta Sakyamuni Bhagavat, Tathagata lakâpları da verilmiştir. Buddha, Hindistan'ın güneydoğusunda hüküm süren büyük bir prensin oğlu olarak Kapilavastu şehrinde doğmuştur. 35 yaşında iken bir dini buhran geçirmiş ve bu buhran sonunda bambaşka bir insan halini almıştır. Vardığı dini veya felsefi gerçekleri yaymak amacıyla memleketi dolaşmaya başlamış ve 480 yılında 80 yaşında iken Kusingagara şehrinde hayata gözlerini yummuştur. Zengin bir hayat yaşarken bu hayatı terketmiş, fakirlerin, kimsesizlerin, dertlilerin koruyucusu olarak halkla el ele vermiş ve memleket memleket dolaşarak etrafına bir yığın hayran ve mürid toplamış, bu suretle de yeni bir din olan Buddhizm doğmuştur. Ölümünden sonra müritleri Buddha'nın kendilerine söylediği sözleri yazmışlar ve dinin esasını kurmuşlardır. Öldüğü zaman yer sarsılmış, güneş ve ay tutulmuş ve orman titremiştir. Ölürken en sevdiği müridi Ananda ile konuşarak can vermiştir. Öldükten sonra vücudu yakılmış, külleri sekiz krallığa gönderilmiştir. Sekiz krallıkta da bu külleri saklamak üzere birer anıt kurulmuştur.

Condillac Etienne Bonnet de (1715 — 1780) :

Ünlü Fransız filozofudur. Sensualisme (duyuculuk) felsefesinin kurucusudur. *Traité des Sensations* ve *Mantık* adlı kitaplarıyla ün yapmıştır. Onun mesleğine göre bütün bilgiler duyumlar (havas)

dan meydana gelir. Bu mesleğe göre, duyumlarda bulunmayan hiçbir şey, akılda kalmaz.

Darwin Charles Robert (1809 — 1882) :

Ünlü İngiliz tabii ilimler uzmanı ve Darvincilik denen önemli teoriler zincirinin sahibi olan kimsedir. Dedesi ünlü doktor ve şair olan Erasmus Darwin (1731 — 1802)'dir. Shrewsburg şehrinde dünyaya gelmiştir. Edinburg'da tıp öğrenimine başlamış, sonra Cambridge Üniversitesi'ne naklederek tıp öğrenimini burada tamamlamıştır. 22 yaşında iken bir heyetle birlikte Güney Amerika'da ve Yeni Zelanda adalarında 5 yıl süre ile incelemeler yapmıştır. Bu incelemeler onun bir tabiat bilgini olarak yetişmesinde büyük bir âmil olmuştur. 1840'dan 1843 yılına kadar bu seyahat notlarını yayımlamıştır. *Tabii İstifa Yoluyla Nevilerin Menşei* isimli bu esaslı eserini 1859 yılında yayımlamıştır. Tekâmül teorisini bütün delilleriyle ileri süren Darwin'dir. 40 yıllık araştırmasında, bitkiler ve böcekler üzerindeki tetkikleri, hep insanın aslını araştırmak gayesiyle yapılmıştır. Değerli ilim adamının tanınmış ilim adamı olarak yetişmiş iki oğlu vardır.

Davud bin Ali Dâvûd—ı Lai :

Ebû Süleyman Dâvûd bin Nasır—ı Kûfî takva sahiplerindendir. Zâhidlerin en büyüklerinden ve en ünlülerindendir. Evvela fıkıh ilmi ve ilim okutmakla iştigal etmiştir. İmâm—ı Azâm Ebû Hanife'nin huzurunda bulunmuştur. Sonra insanlardan ve dünyadan uzaklaşmış, ibadetle meşgul olmuş ve kanaatla şöhret yapmıştır. Harun Reşid zamanında diğer makam sahiplerinin hiçbirisinin hediyesini kabul etmemiştir. Zühd, kanaat ve takvası hakkında çok nadir haller anlatılır. Hicri 160 yılında ölmüştür. Dâvud—ı Lâi , ilim ve marifetin ışığı, yaratılmışların gözbebeği, tarikâtla âmil, Tanrı adamlarından biridir. Evliyânın büyüklerinden, en önde gidenlerinden biri idi. Haramlardan, şüphelerden sakınırdı. Mübahların fazlasını da hoş görmezdi.

Birçok ilimlere vakıftı. Özellikle 20 yıl Imâm—ı Azâm'ın öğrenciliğini yapmıştı. Fıkıh da pek yüksek derecelere yükselmişti.

Descartes, René (1596 — 1650) :

Ünlü Fransız filozofu ve matematikçisidir. La Haye'de dünyaya geldi. Yüksek bir aileye mensuptu. Gençliğinde bir süre askerlik yaptı. Sonra Hollanda'ya çekilerek orada 20 yıl yaşadı ve İsveç kraliçesi Christine'in daveti üzerine Stockholm'da bulunduğu sırada hayata gözlerini yumdu. Büyük bir filozof olduğu kadar büyük bir matematik ve fizik bilgini idi de. Çeşitli ilmi keşifleri vardır. Felsefi, eserlerle "Scolastique" felsefesinin yıkılmasına ve yeni felsefenin kurulmasına sebep olmuştur. Felsefenin metodu "Dekartçılık — Cartésianisme" adıyla anılır ki bu da şu cümle ile hülasa edilebilir : "Gerçeğe ulaşabilmek için insan hayatında bir kez bütün o zamana kadar edindiği fikirlerden sıyrılmak ve bilgilerinin bütün sistemlerini yeni baştan kurmak lazımdır" *Usûl Hakkında Nutuk, İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler, Felsefenin İlkeleri, Aklını İyi Kullanmak ve Bilimlerde Doğruyu Bulmak İçin Metod Üzerine Konuşma, Tabiat Işığı ile Hakikati Arama, Allah Üzerine Mektuplar* bellibaşlı eserleri arasındadır. Bu kitapların çeşitli baskıları Milli Eğitim Bakanlığı Klasikler serisinde yayımlanmıştır.

Divânü Lugat—it—Türk :

Kâşgarlı Mahmut'un ünlü bir kitabıdır. Karahanlılardan olan bu büyük Türk bilgini, bu ünlü eseriyle dünyaca tanınmıştır. 1074 yılında Kaşgar'da yazılmış olan bu eser İslâmiyet tesiri altındaki ilk eserlerdendir. Kaşgarlı Mahmut, bir lugat kitabı tarzında olan bu eserini, Türkçenin Arapça kadar ve ondan daha zengin bir dil olduğunu göstermek için yazmıştır. Türkçe sözler, Arap kurallarına göre düzenlenmiş ve Arapça olarak anlatılmıştır. Mahmud, eserini yazdıktan üç yıl sonra bir düzeltmeden geçirerek Abbâsi Halifelerinden Muktedi Bil-

lâh'a sunmuştur. Bu kitap 1335 hicri yılında Kilisli Rıfat'ın kopyası ve düzeltmesi ile basılmış, daha sonra Besim Atalay tarafından üç cilt ve bir indeks halinde yeni harflerle 1939, 1940, 1941 yıllarında, Türkçeye çevrilmiştir. Asıl tek nüsha Fâtih Millet Kütüphanesi Emiri kısmında saklıdır.

Ebû Hanife (80 — 150) :

Asıl adı Numan'dır. Ehl—i sünnetin reisidir. İslâm dininin bir direğidir. Babaları İran şahlarından birine varır. Dedesi Müslüman olmuştu. Bağdat'ta şehid edilmiştir. Fıkhı Hammad' dan öğrendi. İmâm—ı Cafer'i Sadık'ın sohbetinde oluştu. Fıkhın kurucusudur. Tasavvufta çok bilgili idi. Emevilerin Irak valisi olan Yezid bin Ömer tarafından Kûfe kadısı yapılmış ise de kabul etmedi, bu yüzden zindana atılarak kamçı ile dövüldü. Abbasi halifesi Ebû Cafer Mansur da onu kadı yapmak istedi, yine kabul etmedi. İlmi derin, zekâsı keskindi. Öğrencisi çok fazla idi. Büyük müctehidler, bilginler yetiştirdi. Alpaslan'ın oğlu Selçuk sultanı Melik Şah'ın vezirlerinden Ebû Sa'd Muhammed bin Mansur tarafından kendisine mükemmel bir türbe yaptırıldı. Bugün yeryüzünde bulunan ehl—i İslâmın yarıdan çoğu ve ehl—i sünnetin % 80'i Hanefi mezhebindendir.

Ebû Yusuf, (Yakub bin İbrahim el—Kûfî) (113 — 182):

Asıl adı Yakub'tur. Babasının adı İbrahim Ensari'dir. Hanefi mezhebindeki müctehidlerin en ileri gelenlerindendir. Hanefi mezhebinde ilk kitabı yazan budur. Kûfe'de doğdu. Bağdat'ta öldü, Halife Mehdi, Hadi ve Harûn Reşit zamanlarında on sekiz yıl Bağdat'ta Kadilkudât yanı temyiz reisliği yaptı. Hadis bilgisi çok derindi. Fıkıhta derecesi üstündü. Oğlu Yusuf da bilgindi ve Harun Reşit zamanında vâli idi. Fakir bir genç olan İmâm—ı Ebû Yusuf'u İmâm—ı Azâm yanına alarak yetiştirdi.

Emrullah Efendi (1858 — 1914) :

Milli Eğitim Bakanlığı yapmış, Muhit—ül—Maarif adıyla bir ansiklopedi hazırlayarak yayımlamış, felsefeye ait yazıları ile tanınmış değerli bilginlerimizden biridir. Lüleburgaz'da dünyaya geldi. Mülkiye okulunda okudu. İzmir de Maarif müdürü iken, bir ara, Abdülhamid'in zulmünden Avrupa'ya kaçtı. 1908'den sonra Kırklareli mebusu seçildi. Kısa süre ile iki defa Maarif Nazırlığı yaptı .Darülfünun da hocalık yaptı. 639 sayfalık Muhit—ül—Maarif' i 1902'de yayımladı. Emrullah Efendi, Fatih Camii bahçesinde gömülüdür.

Enderun—u hümayûn :

Osmanlı sarayında , sonraları Mabeyn—i Hümayûn denen sarayın iç kısmına verilmiş ismidir. Haremi Humayûn dairesini, Hâzine—i Hümayûn ve Hırka—i Saadet dairelerini de kapsar. Özellikle padişahın özel hizmetlerini görecek ve en yakınlarını teşkil edecek adamları yetiştirecek bir çeşit saray okulu teşkilâtını da ihtiva ediyordu.

Esnaf loncaları :

Esnaf, sınıflar demektir. Eskiden pek muntazam sınıflara ayrılarak örgütlenmiş olmasından dolayı küçük el sanatlarıyla ve dükkâncılıkla geçinenlere verilen genel bir isim olmuştur. Yorgancı, kunduracı, berber, bakkal esnafı denirdi. İşte bu esnafın her birinin ayrı ayrı meclisleri bulunmakta idi ki bu meclislere "Esnaf Loncası" adı verilirdi.

Evrenus Bey, Gazi Hacı Mehmet (Ölm. 1417) :

Osmanlılığın kuruluş devrinde büyük hizmetleriyle tanınmış serdarlardandır. Adının Adrinos'tan geldiği ve kendisinin dönme olduğu söylenir. Karesi hâkimi, Aclan Bey'in maiyetinde iken Eve Bey ile

birlikte Orhan Bey'in hizmetine girmiş ve Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli'ye geçen kafile arasında bulunarak Birinci Murat, Yıldırım Bayezit devirlerinde birçok zaferlerin ve fetihlerin sebebi olmuştur. Öldüğü zaman 100 yaşını geçmiş olduğu söylenir. Oğulları Ali ve İsa beylerle torunlarından Süleyman, İsa ve Gazi Ahmet ve Mehmet beyler çeşitli tarihlerde yararlık göstermiş komutanlardan idiler. Evrenos oğullarının soyu ve vakıfları devam edegelmektedir.

Farabi Mehmet (870 — 950) :

Ünlü Türk filozofu ve doğunun en büyük fikir adamlarından biridir. Türkistan'da Seyhun ırmağı kenarında Farâb şehrinde doğduğundan kendisine "Farabi" denmiştir. Babası Mehmet isimli bir kale komutanıdır. Dedesinin adı Tarhan, onun babasının adı da Uzluğ'dur. Künyesi Ebû — Nasr'dır. İlk öğrenimini memleketinde yapmış, sonra Bağdat'a giderek orada gerek Müslüman ve gerekse Hıristiyan bilginlerden dersler almıştır. Mantık, felsefe, matematik, tıp ve müzik konularında zamanın en büyük bir bilgini olmuştur. Önemli müzik teorileri olduğu gibi, icadettiği bazı müzik araçları da bulunmaktadır. Bağdat'tan sonra Mısır'a giderek orada oturmuş, 941 yılında da Haleb'e gelmiştir. Halep hükümdarı kendisine yüksek maaş bağlamış ve kendisini fazlaca iltifata boğmuş ise de Farâbi ufak bir maaşla yetinmeyi öngörmüştür. Sade bir hayat yaşamayı seven büyük bilgin, Halep hükümdarının Şam'ı alması üzerine son yıllarını Şam'da geçirmiş ve orada ölerek Bâbüssagir'de gömülmüştür. Eserlerinden başlıcaları *Ettalimus — sani* ile *İhsa—ül — Ulûm*'dur ki bunlardan *İhsa—il Ulûm* doğunun ilk ansiklopedisi sayılır. Avrupalılar Farâbi'yi "Alpharabus — Alfarabi" diye tanırlar. Aristo'nun hemen bütün eserlerini şerh ettiği için doğu bilginleri de kendisine Aristo'ya nisbetle "Hace—i Sâni" (ikinci üstat) unvanını vermişlerdir.

Ferhat Paşa (Ölm. 1595) :

Üçüncü Murat ve Üçüncü Mehmet zamanlarında iki kez sadra-

zamlıkta bulunmuş ve savaşlarda yararlık göstermiş bir vezirdir. Arnavutluk'tan çocuk iken getirtilerek Enderun'da yetiştirilmişti. 1583'de gönderildiği İran serdarlığından muzaffer olarak döndüğü zaman ikinci vezir ve biraz sonra da sadrazam olmuştu. Koca Sinan Paşa ile aralarında eski bir düşmanlık vardı. Buna rağmen kendisi iktidarda iken onu sürmekle yetinmiş ve gözlerine mil çekilmesine de razı olmamıştı. Fakat Koca Sinan Paşa sadrazam olunca ona yapılan iftirayı fırsat bilerek kendisini Yedikule zindanlarında boğdurmuştur. Ferhat Paşa Eyüp'te kendi türbesinde yatmaktadır.

Fil vakası :

İlk defa 343 yılında Bizans imparatoru tarafından gönderilen Teofilos, Yemen de Hıristiyanlığı yaymak istemişse de, putperestlik memleketin üstün dini olarak kalmakta devam etmişti. Son Himyeri hükümdarı Ebû Nuvas Yahudiliği kabul edip Necran Hıristiyanlarını öldürünce, imparator Yedinci Justinyüs Hıristiyan Habeşlileri kışkırtıp Yemen'e saldırtmıştı. Yemen bir süre Habeşlilerin idaresinde kaldı. Habeşli Ebrehe, Hıristiyanlığın bu ülkede yayılmasına çok gayret gösterdi. San'a da büyük bir kilise yaptırarak Kâbe'nin değerini düşürmek ve bu suretle burasını Arabistan'ın en önemli bir merkezi haline getirmek istediyse de başaramadı. Bunun üzerine Kabe'yi ortadan kaldırmaya karar verdi. Başında bir filin bulunduğu ordusuyla Ebrehe Kâbe'ye doğru ilerledi. O zamana kadar ordunun başında fil gider, fil nereye giderse ordu onu takip eder ve sonunda zafere ulaşırdı. Ebrede başta fil olduğu halde Mekke üzerine yürüdüğü sırada garip bir olay vukua geldi. Mekke'ye yaklaşıldığı sırada ünlü rehber fil ansızın yere çöküverdi. Askerler fili kaldırıp tekrar yürütmek istedilerse de fil yürümedi. Başka tarafa başı çevrilince yürümesine devam etti. Aksi halde fili yerinden bile kıpırdatamadılar. Bundan da anlaşılıyor ki Tanrı Mekke'yi düşman istilasından korumakta idi. Kur'andaki Fil suresinde de belirtildiği gibi sert taşlar atan Ebabil kuşları yüzünden Ebrehe'nin ordusu darmadağın oldu. 571 yılında Mekke'ye karşı olan hücum bu suretle bertaraf edildi.

Fouillée, Alfred (1838 — 1912) :

Fransız filozofudur. Poueze'de dünyaya gelmiştir. Felsefesi, fikirlerin birer kuvvet olduğuna dayanır. Bundan dolayı"la philosophie des idéesforces" ismini alır. Felsefe tarihinde, bazı eski Yunan filozoflarına, ahlâk ve sosyolojiye ait eserlerinden başka asıl mesleğini kapsayan *"L'Évolutionnisme des idées — forces", Psychologie des idées — forces"* başlıca eserlerindendir. Eşi de pedagojiye ve çocuklara ait eserleri ile tanınmış ve "G.Burno" takma adı ile yazılar yazan bir değerdir. Bu kadının ilk eşinden şair ve filozof Marie — Jean Guyau dünyaya gelmiştir.

Guyau, Marie — Jean (1845 — 1888) :

Fransız filozofu ve edibidir. Leval şehrinde dünyaya gelmiştir. Filozof Alfred Fouillée'nin üvey oğludur. Annesi de çocuklara ve terbiyeye ait eserleriyle tanınmış bir yazardır. Uslûbunun güzelliği ve fikirlerinin derinliği ile Guyau Avrupa fikir hayatına etki yapmıştır. Eserlerinden *Bir filozofun Şiirleri* Milli Eğitim Bakanlığınca yayınlanmıştır.

Gültekin Kitâbesi :

Gültekin, doğuda hüküm süren Gök — Türk veya Kutluk Devleti soyuna mensup ünlü bir serdarın adıdır. Kutluk Han'ın küçük oğlu ve Bilge Han'ın kardeşi ve ordu komutanıdır. Savaşlarda ve oralara kadar gelmiş olan Arap ordularına karşı kahramanlığı ile tanınır. Dokuz Oğuzların ayaklanması sonucu Kültekin 731 yılında şehit düşmüştür. Kardeşi Bilge Han Çin'den sanatkârlar getirterek türbesini ve yazıtını yaptırmıştır. Kendisi de Meyilo — Çue isimli bir subay tarafından 734 yılında zehirlenerek öldürülünce oğlu İ — Jen babası gibi Çin'den sanatkârlar getirterek babasının da türbesini yaptırmış ve yazıtını yazdırmıştır. İşte bu yazıtlara Kültekin Kitabeleri adı verilir.

Hobbes Thomas (1588 — 1679) :

Ünlü İngiliz filozofudur. Malmesbury şehrinde dünyaya gelmiştir. En ünlü eserinin ismi *Leviathan*'dır. Felsefede maddiyeciliği, ahlâkta faydacılığı, siyasette istibdadı savunan garip fakat kuvvetli bir eserdir. Hobbes'in politikada istibdadı korumasını, savunmasını, ünlü müstebit devlet adamı Cromwell'e karşı riyakârlık eseri sayanlar da vardır.

İbrahim Edhem:

H. III. yüzyılda yetişmiş büyük bir evliyadır. Asıl adı Ebû İshak İbrahim bin Edhem bın Mensûr'dur.Belh şehrindendir. Babası Belh şehrinin padişahı idi. Bir gün avlanmaya çıkmıştı. Tavşan veya ceylân görmüştü. Ardına düştü. O anda gizli bir sesin "Ey İbrahim, sen bunun için mi yaratıldın, sana böyle mi emredildi ?" dendiğini duydu. Biraz sonra eyerin arkasından aynı sesi tekrar duydu "Vallahi sen bunun için yaratılmadın, böyle emrolunmadın" diyordu. Hayvandan indi. Babasının çobanlarından birine rastladı. Çobanın yünlü elbiselerini alıp, atını ve eşyalarını ona verdi. Sonra sahralarda kaldı. İnsanlardan uzaklaştı. Zühd, vera, takva yoluna girdi. Meşhur oldu. Sahradaki garip hikâyeleri söylenegelir. Sonra Mekke—i Mükerreme'ye gitti. Mücavirlik yaptı. Orada da tanındı. Kendi elinin emeğiyle geçinir. Ekin ekerdi. Bostan beklerdi. Süfyan —ı Sevri ve Fudeyi bin İyad'la sohbet etti. Şam'a gitti. Ömrünün sonuna kadar orada kaldı. 261 yılında Şam'da öldü.

İttihat ve Terakki :

1908 Meşrutiyet inkılâbının meydana gelmesine sebep olan ve Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi üzerine 1918'de imparatorlukla birlikte tarihe karışan siyasi bir cemiyet ve partinin ismidir. Bu cemiyetin temeli 1893'te gizli olarak "Terakki

ve İttihat Cemiyeti" adıyla İstanbul'da Askeri Tıbbiyye Mektebi gençleri arasında atılmıştır. İlk kurucuları. Dr. İshak Sükûti, Abdullah Cevdet. İbrahim Tepo, Şerafettin, Mağmumi'dir.Programları memlekette meşrutiyet idaresinin, hürriyet ve müsâvatın, mal ve can emniyetiyle hükümet sorumluluğunun meydana gelmesinin, teminidir. Bu program Namık Kemal ile arkadaşlarının 1865'te Sultan Abdülaziz devrinin istibdadına karşı kurdukları "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" nin programından genel hatları itibariyle farksızdı.

Jeanne D'arc (1412 — 1431) :

Fransız millî kahramanı genç bir kızdır. (La Pucella D'Orleans) Orleaon bakiresi diye anılır. Basit bir köylü kızıdır. Dindar bir kız olan Jeanne D'arc 13 yaşında iken, o zamanlar İngilizlerin elinde bulunan Orleans'ı kurtarmasını isteyen birtakım sesler duyar. Kendisine askeri maiyet, kılıç ve malzeme verilir. Bu suretle genç kız kıraliyet ordusunun başına geçerek İngilizler tarafından kuşatılan Orleans'a girer ve şehri kurtarır. 1431 yılı mayıs ayının 30'unda Vieux—Marche (eski pazar) meydanında yakılmaya mahkum olur. 1450'de tekrar muhakemesi yapılır. Şerefi iade edilir. 1909'da Beata, 1920'de de Aziz (Saneta) ilan edilir. Fransa'da Jeanne Darc milli bayramı 8 mayısı takip eden pazar günü kutlanır.

Kant, Emmanuel (1724 — 1804):

Büyük Alman filozofu ve bilginidir. Koenigsberg'de dünyaya gelmiştir. Bu şehrin üniversitesinde uzun bir süre profesörlük yapmış, sonra Berlin Akademisi üyeliğini seçilmiştir. En ünlü eserleri *Critique de la raison pure. Critique de la raison pratique*'dur. Bunlardan başka metafiziğe ahlâka, hukuk felsefesine dair birtakım değerli kitapları daha vardır. Felsefesine, "criticisme" yanı "tenkidiyye" adı verilir. Çünkü felsefi bir kanaata varabilmek için ilmin kaynaklarını tenkit gözünden geçirmek lazım olduğunu ileri sürmüştür. Onun

ahlâkı "vazife" temeli üzerine kurulmuştur. Ona göre kanuna başeymek korkudan veya başka bir sebepten değil, kanuna saygıdan doğmuş olmalıdır ve her ödev ancak ödev olduğu için yapılmalıdır.

Kapıkulu :

Doğrudan doğruya hükümdarın şahsına bağlı hâssa veya merkez ordusu erlerine Osmanlı Devleti'nde verilen addır.

Karahatay Devleti :

Çin'de kurulup Orta Asya'ya doğru yayılmış eski bir Türk devletinin ismidir. Bu devlet 916 yılında Kuzey Çin'de kurulmuş, 1130 yılında Balasagun'un alınmasından sonra genişlemiş. 1218'de ortadan kalkmıştır. Bu devlete mensup olan halk puta tapardı. Hükümdarlarına "Gürkân" denirdi.

Karamanoğlu Mehmet I :

Anadolu Türkmen beyliklerinin Osmanoğulları'ndan sonra en ehemmiyetlisidir. "Karaman tâcı" bir prenslik değil, bir kırallık sayılmıştır. Karaman Türkmen kırallığı 1250 yılından 1487 yılına kadar süregelmiştir. Karaman beyi 1.Mehmet bey 13 Mayıs 1277'de Selçuklu hanedanı adına Konya'da "bugünden sonra divân'da, dergâhta, bârgahta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmaması" hakkında bir ferman yayınlamıştır. Bu suretle resmi devlet işlerinde kullanılan Arapça ve Farsçanın egemenliğine büyük bir darbe vurulmuştur. Osmanoğulları Türkçenin kesin eğemenliğini XVI. yüzyılda sağlamışlardır. Mehmed Bey'in fermanı, Türk kültür tarihinin önemli olaylarındandır. Bu gün" Dil bayramı" olarak her yıl 13 mayısta Türk dilinin sadeliği Karaman'da kutlanmaktadır.

Kutadgu Bilig:

Türkçenin Uygur lehçesiyle yazılmış manzum bir eserdir. En

eski edebi vasikamız sayılır. Karahanlılar devletinde vezir olan Has Hacip Yusuf tarafından 1069 — 1070 yılları arasında yazılarak bu devletin o zamanki hükumdarı Tapgaç Burga Han'a sunulmuştur. Kudatgu Bilik saadet veren kitap anlamına gelir. 6.500 beyitten ibarettir. Mesnevi tarzında yazılmıştır. Eski Türkçe incelemeleri ve o zamanki Türk hayatı ve örgütü bakımından değerli ve dikkate değer bir eserdir.

Lamartine, Alphonse Marie Louis de Prat de (1790 — 1869) :

Ünlü Fransız şairi ve siyaset adamıdır. Macon şehrinde doğmuş, Pariste' ölmüştür. Babası, Fransız ihtilali sırasında kıralcı olması nedeniyle hapsedilmişti. O da babasının yolunda yürüyerek 1814'de XVIII. Lous'nin muhafızları arasına katıldı. *"İlk Şairane Düşünceler"* adını taşıyan şiir kitabı kendisine büyük bir şöhret sağladı. Bu sayede Fransa'nın Napoli elçiliği ataşeliğine getirildi. Bourbonların hüküm sürdüğü sürece birçok önemli siyasi mevkilerde bulundu. 1830'da Fransız akademisine, 1834'de mebuslar meclisine girdi. Bu arada doğuya yaptığı seyahat sırasında İstanbul'a da geldi ve padişah Abdülmecit tarafından kabul edilerek onun iltifatına nail oldu. Kendisine hükümet tarafından Aydın vilayetinde bir çiftlik de verildi. 2 aralık 1851'de siyasi hayattan çekildi. Birçok eserleri vardır. 8 ciltlik *Osmanlı Tarihi* de ünlüdür. İstanbul'da Taksim de, Talimnane'nin bir sokağına onun adı konmuştur. Eserleri dilimize çevrilmiştir. *Graziella* adlı ünlü eseri birçok kere dilimize çevrilerek basılmış ve Milli Eğitim Bakanlığının Klasikler serisinde de yer almıştır.

Lebon, Güstave (1841 — 1931) :

Fransız sosyoloji bilginidir. *Kitlelerin Psikolojisi, Maddenin Gelişimi, Eğitim Psikolojisi* adlı eserlerin yazarıdır.

Lesseps, Ferdinand, Vicomte de (1805 — 1894) :

Fransız diplomat ve mühendisidir. 1828'de hariciyeye geçmiştir.

Birtakım devlet memuriyetlerinde bulunduktan sonra 1854'de Mısır'a gitmiş, Suveyş kanalını açmayı tasarlamış, Sait Paşa'dan bu işin imtiyazını almıştır. Para sıkıntısı yüzünden işe ancak 1859 yılında başlayabilmiş, kanalın açılması 1869'da sona ermiştir. Lesseps 1884'de Fransız Akademisi'ne girmiştir.

Luther, Martin (1483 — 1546) :

Almanya'da Protestanlık mesleğini kuran kişidir. Erfurt Üniversitesi'nde felsefe dersleri okuturken, sonradan rahipliğe geçmiştir. 1511'de Roma'ya yaptığı bir seyahatta papalığa itimadı sarsılmış, Almanya'ya dönünce 95 maddelik bir protesto hazırlamıştır. Protestan protesto'dan gelmektedir. Etrafına topladığı ve fikirlerini aşıladığı taraftarları ile papanın ruhani başkanlığını, rahiplik mertebelerini, rahiplerin bekârlığını, azizleri, günah çıkartmayı, ruhani ayinleri red etmiştir. 1520'de papa tarafından aforoz edilmiştir. 1521'de Worms meclisinin huzuruna çıkmış, lâkin meclisin emirlerine boyun eğmemiş, bütün hakları elinden alınmıştır. Fakat Sachsen prensi kendisini şatosunda saklamış ve bu suretle din adamlarının elinden kurtulmuştur. Şatoda iken "İncil"in, halkın konuştuğu Almancaya bir çevirisini yapmıştır. Sonra Melanchton'la birlikte, Almanya'da dini reformun propagandasını yaymaya başlamışlardır. Protestanlık mezhebini Melanchton kaleme almış, Luther tasvib etmiştir. Hayatının son yılları mezhebinin muarızlarına ve yeni mezhebin müfritlerine karşı mücadele ile geçmiştir. Alman nesrinin kurucularından olmuştur. Protestanlığa "Lutherlanisme" de denir.

Malik bin Enes, Ebû Abdullah (715 — 795) :

İslâm mezheplerinden başlıca dördünün kurucusu olan dört imamdan biridir. Medine de doğmuş ve yine orada ölmüştür. İslâmda "Ehl—i sünnet" denilen dört mezhepten birinin kurucusu olan İmam—ı Malik, "Maliki" mezhebini kurmuştur. Onun tarafından

kurulduğu için mezhebine "Maliki" denmiştir. Bu mezhep Hicaz'da, Basra'da, Afrika'da fazlaca yayılmıştır. En fazla taraftarı bulunan yer Magrip'tir.

Mâverdi Ebû Hasan Ali bin Muhammed (974 — 1058) :

Şafii mezhebinde olan bir fıkıh bilginidir. Öğrenimini Basra ve Bağdat'ta yaptı. Sonra müderris oldu. Kısa bir süre Nişapur yakınında bulunan "Ustura" da başkadılık vazifesinde bulundu. Daha sonra Bağdat'a gelerek yerleşti. Birçok eseri vardır.

Mecelle :

Osmanlı saltanatında Gülhane hattı ile açılan devrin en önemli kanunudur. Asıl ismi" Mecelle—i Ahkâm—ı Adliyye" dir. Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığı altında toplanan bir heyet tarafından hazırlanmıştır. Bu ilmi heyet, yedi yıldan fazla çalışarak Mecelle'yi meydana getirmiştir. Mecelle, birçok kitaplardan meydana gelen 1851 maddeden ibarettir. Mecelle'nin ihtiva ettiği bazı esaslar İslâm dinine ve Hanefî mezhebine dayandığından, din ve devleti birbirinden ayıran Türkiye Cumhuriyeti 1926 yılında "Medeni Kanun"u ve "Borçlar Kanunu"nu kabul ederek "Mecelle"yi yürürlükten kaldırmıştır.

Mevkib—i hümâyûn :

Eskiden padişahın bir yerden bir yere gitmesi münasebetiyle teşkil olunan alaya denirdi.

Mısır Kölemenleri :

Mısır'da hüküm süren Türk hükümdarlarından bir kısmına Mısır Kölemenleri denir. Onlara bu adın verilmesinin sebebi, sülâleyi kuranların gemilerle Mısır'a getirilip satılan Türkmenlerden olması dola-

yısıyladır '. Bu Mısır Kölemenleri Mısır'a iki suretle gelmişlerdir : 1) Cengiz orduları önünden kaçarak Irak ve Suriye'ye yerleşmek, oradanda Mısır'a geçmeleri, 2) Mısır'a esir olarak getirilip satılmak suretiyle Mısır'a yerleşmeleri. Mısır sultanları bu gençlerden fazlasıyla yararlandılar. Mısır'da hüküm süren Eyyubi sultanlarından Melik Salih de bu Kıpçak Türklerinden birçoklarını satın alarak "Mem luk — Kölemen" adıyla bir hâssa ordusu kurdu. İlk defa bunlardan 1250'de Ay Bey bir hükümet darbesiyle sultanlığını ilân etti. İlk Mısır Kölemen devleti Ay Bey'le başlar. Üç ayrı sülâleden 28 hükümdar gelmiştir.

Mührü hümayûn :

Eskiden padişahların mutlak vekâletini taşıdıklarına delalet etmek üzere sadrazamlara verilen mühürdür. Buna "Mührü şerif" "hâtemi vekâlet" de denirdi.

Namık Kemal (1840 — 1888):

Bizde vatan ve hürriyet aşkını memlekete yayan ilk şair ve fikir adamımızdır. Tekirdağı'nda doğmuştur. Kendi gayretiyle Arapçayı, Farsçayı ve Avrupa'ya kaçtığı sırada da Fransızcayı öğrenmiştir. Doğu ve batı kültürlerini iyice hazmetmiştir. İlk ünü, Şinasi'nin Tasvir—i Efkar gazetesindeki yazılarıyladır. İstibdada karşı "Yeni Osmanlılar" cemiyetini kuranlardandır. Bunun haber alınması üzerine diğer arkadaşları ile birlikte Avrupa'ya kaçmıştır. Cemiyeti orada Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımıyla yeniden, bu sefer' "Genç Osmanlılar" adı altında kurmuştur. "Hürriyet" gazetesini evvela Londra' da, sonra da İsviçre'de çıkarmıştır. İstanbul'a dönünce *Hadika* ve *İbret* isimli gazetelerde yazılarını yazmaya başlamıştır. *Vatan Yahut Silistre* adı ile yazdığı ünlü piyes Gedikpaşa Tiyatrosu'nda oynanmış bu piyes halkı ayaklanmaya teşvik ettiği için, padişah tarafmdanKıbrıs'a sürülmüştür. Birçok piyesleri ve tarih kitabı vardır. Menfi olarak

bulunduğu Sakız'da hayata gözlerini yummuş ve Bolayır'a gömülmüştür.

Nardau Max (1849 — 1923) :

Avusturyalı Yahudi doktor ve yazardır. Peşte'de doğmuş Paris'te ölmüştür. Romanları, tenkit etütleri ile tanınmıştır. Alman edebiyatı dışında bütün edebiyatlar hakkında hicviyeler yazmıştır. 1895'ten itibaren, siyonist harekete geniş ölçüde katılmıştır.

Osman Paşa, Özdemiroğlu (1526 — 1585) :

1584 yılında III.Murat zamanında sadrazamlık yapmış bir devlet adamıdır. Cesareti ve savaşçılığı ile tanınmıştır. Mısır'da doğmuştur. Savşalarda büyük yararlıkları görülmüştür. İran savaşında Karabağ cihetlerinde, Dağıstan taraflarında birçok yerler ve 17 kale almıştır. Bir ay sonra İran'a yollanmış, Tebriz'i almış ve orada öl[illegible]iştür.

Planté Gaston (1834 — 1889) :

Fransız fizikçisidir. Elektrik endüstrisi için önemli sonuçlar doğuracak bir keşif olan akümülatörü bulmuştur.

Raddolf, FriedrichWilhelm (1837 — 1919) :

Almandır. Türkoloji bilginidir. 22 yaşında iken Rusya'nın hizmetine girmiş ve çok uzun bir zaman Rusya'da kalmıştır. Rusya'da önemli bir kültür vazifesi almıştır. Sonraları Rus İlimler Akademisi"ne üye seçilmiştir. 4 ciltlik *Türk Lehçeler Lugatı* ile ün yapmıştır.

Serhendi Ahmet Faruki, İmam—ı Rabbani (1563 — 1624) :

Türkistanlı mutasavvıf. Medrese öğrenimi görmüştür. Özellikle

tasavvuf konularını, İslâm mezheplerini iyi bildiği, bu alanda önemli çalışmalar yaptığı görülüyor. Gençliğinde Muhiddin—i Arabi tarafından Ekberiyye tarikatına karşı çıkan bir görüşü savunan Şeyh Muhammed Nakşi'ye kapılandı. Serhendi'ye göre Tanrı erişilmez, akılla kavranmaz yüce bir varlık olarak evrenden ayrıdır. Tanrı kendi başına ve kendi kendisiyle var olan bir gerçektir. Evren, Tanrı'nın ışığı (nur) ile doludur. Bu ışıklar (nur) Tanrı'nın evrende görünüş alanına çıkan tecellileridir. Biri belirlenmiş olan (taayyün), diğeri belirlenmemiş olan (la taayyün) evrendir. Tanrı varlığı kesindir, gerçektir. Evren onun yarattığı, var ettiği bir bütün olduğu için yokluk değildir. Varlıktır. Bütün oluşların, yaradılışların kaynağı Tanrı'dır. Evren ve onun bütünü içinde bulunan her varlık yaratılmıştır. Tanrı her zaman evrendeki sürekli oluşun temel ilkesidir. Tanrı iradesi dışında hiçbir oluş ve yok oluş düşünülemez. İmâm—ı Rabbâni, kendinden sonra gelen daha çok sünni inançlarını benimseyen birçok mutasavvıfı etkilemiştir. Bütün yazıları *Mektubat* isimli bir kitapta toplanmıştır.

Sokrates (M.Ö. 468 — 400 veya 399) :

Ünlü Yunan filozofudur. Bir heykelci ile bir ebenin oğludur. Yanında savaştığı Alkibiyad'ın hocasıdır. Aristofan tarafından sofist olarak hücuma uğradığı Atina'da, kendisi de sofizmin ve muğalatanın düşmanı olarak tanınmıştır. Ne düzenli bir ders vermiş, ne de eser yazarak kitap bırakmıştır. O halkın malı idi. Halkın gittiği her yerde, her halk topluluğunda Sokrat'ı görmek kabildi. Bayramlarda, toplantılarda halkın karşısına çıkar, söz söylerdi. Bu zamanlar her şey ona bir öğretim vasıtası olurdu. Bütün hayatı bilgi ve düşüncelerini yaymakla geçmiştir. Onun felsefesi, bize, öğrencileri olan Eflatun ve Ksenofon'un *Diyaloglar*'ı ile ulaşmıştır. Demokrasi aleyhindeki hicivli alaylarının sonunda hemşehrilerini usandırmıştır. Bunun için Anitos Melitos ve Bikon'un onun aleyhindeki dinsizlik ithamları, bir bahaneden ibarettir. Sokrat hâkimler huzurunda bütün vekarını muhafaza etmiş, ve tek ceza olarak hakimler yurdunda devlet hesabına yaşamaya

mahkum edilmesini istemiş fakat baldıran içmeye mahkum edilmiştir. Hiç düşünmeden baldıran zehirini içmiş ve istoacılığa has bir sadelik içinde ölmüştür.

Şahin Paşa, Lala (Ölm. 1376) :

Orhan Gazi ve Birinci Murat devirlerinin, kahramanlıklarıyla tanınmış bir serdarıdır. Şehzadeliğinde Birinci Murat'ın lalalığını yapmıştır. Osmanlılarda hükümdar soyundan olmadığı halde ilk defa olarak paşa unvanı alan ve beylerbeyi vazifesine tayin edilen kimsedir. Rumeli'de Zagra, Filibe, Samakov gibi birçok yerlerin alınmasında yararlıkları görülmüştür. Ünlü Hacı İlbey onun maiyetindeki kumandanlardan biridir.

Tarde, Gabriel (1843 — 1904) :

Fransız sosyoloji ve kriminoloji uzmanıdır. *Sanat Haline Getirilmiş Canilik, Taklit Kanunları, Cezai Felsefe* gibi eserlerinde cinayetler üzerinde taklidin etkisini göstermeye çalışmıştır.

Tasvir—ı Efkâr :

1862 yılında Şinasi tarafından çıkarılan gazetenin adı.

Tûba :

Cennette bulunduğuna inanılan, kökü yukarıda, dalları aşağıda olan büyük bir ağacın adıdır. Bu tabir, gücünü yüksekten alan şeyler için bir benzetme örneği olarak kullanılır.

Turgut Reis (1485 — 1565) :

En büyük denizcilerimizden birinin ismidir. Avrupalılar ona

"Dragut"derler. Menteşe köylerinden birinde dünyaya gelmiştir. Rençberlik ve çobanlıkla geçinen bir ailenin çocuğudur. Bir korsan gemisine tayfa olarak girmiş, zeki ve cesur olduğundan kısa zamanda kaptan olmuştur. Cezayir'e giderek Barbaros Hayrettin'in maiyetine girmiştir. Barbaros'un Preveze Zaferi'nde de o da bulunmuştur. 1540'ta küçük donanmasıyla Korsika'da dinlenmekte iken Andrea Doria'nın yeğeni tarafından bir baskınla esir edilmiştir. 3 yıl kadar düşman gemilerinde forsa olarak çalışmıştır. 1543'te Barbaros Cenova Cumhuriyeti memleketlerini baştan başa yakacağı tehdidi ile Salih Reis'le birlikte Turgut Reis'i esaretten kurtarmıştır. Bunun üzerine Turgut Reis 25 gemilik bir donanma ile denize çıkmış ve Tunus'un karşısındaki Cerbe Adası'nı kendisine üs yapmıştır. Artık Turgut Reis Hıristiyan sahilleri ile Hıristiyan sefinelerini titreten bir denizcidir. Bir gün gemilerini kalafat ederken Avrupalıların birleşik donanması tarafından bastırılmıştır. Fakat zeki bir davranışla gemilerini yağlı tahtalar üzerinden kaydırarak kurtarmıştır. Bunun üzerine kahramanlılığını ve cesaretini takdir eden Osmanlı Devleti, Barbaros Hayrettin vasıtasıyle onu devlet hizmetine almış ve Turgut Reis'e Karlı İli sancağını vermiştir. Böyle üçüncü derecede bir hizmeti kendisine layık görmeyen Turgut Reis, Sadrazam Rüstem Paşa'nın da davranışlarına kızarak Tunus Bey'inin hizmetine girmiştir. Padişah Kanuni Sultan Süleyman kendisine Trablusgarp'ı alırsa kendisini oraya vali tayin edeceğini bildirmiş, Turgut Reis Trablusgarp'ı alınca padişah sözünde durmamış, oraya Hadım Murat Ağa'yı tayin etmiş ise de, sonradan Turgut Reis'in hatırlatması üzerine kendisini Trablusgarp'a vali tayin etmiştir. Beylerbeyi rütbesiyle Trablusgarp'a vali olan Turgut Reis 11 yıl burada valilik yapmış, burada ölerek, Trablusgarp topraklarına gömülmüştür.

Yazıksız Necip Asım, (1861 — 1935) :

Türk tarihi ve milliyet ideali uğrunda çalışmış, fikir adamlarımızdan biridir. Kilislidir. 1880'de Harbiye okulundan mezun olmuş,

askerlik hayatını öğretmenlikle geçirmiştir. Albaylıktan emekliye ayrılmıştır. 1908 inkilâbından sonra İstanbul Darülfunun'unda Türk tarihi ve Türk dili tarihi müderrisliği yapmıştır. 3.Büyük Millet Meclisine Erzurum milletvekili olarak katılmıştır. Birçok okul kitapları ve ilmi eserleri vardır. Bunlar arasında *Medrese—i Edep, Medeniyete Hizmet*, sayılabilir. Fransızcayı iyi bilirdi. Çeviriler de yapmıştır. Fizik ve resim derslerine dair risaleleri de vardır. Küçük büyük 40 kadar basılmış eseri vardır. *İkdam* gazetesinde yayımladığı Türk idealine ve tarihine ait makaleleri ile dikkati çekmiştir. Leon Kahün'ün ünlü *Gök Bayrak* adlı kitabını ilk olarak dilimize kazandırmıştır. 1908 inkilâbından sonra *Türk Yurdu, Bilgi, Türk Tarih Cemiyeti Mecmuası, Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda makaleleri yayımlanmıştır.

Zeydan, Corci (1861 — 1914):

Ünlü bir Arap yazarıdır. Gençliğinde düzenli bir eğitim görmedi. Bir ara Protestan kolejine devam etti. Eczacı diploması aldı. Kısa bir süre sonra Mısır'a giderek El — Zaman gazetesinde çalıştı. 1883'de Sudan'a gönderilen kuvvetlere tercüman olarak katıldı. Kahire'ye yerleşti. 1908 yılında İstanbul'a geldi. *Arapça Lugat Düzenleme Kuralları, Şark Ünlülerinin Biyografileri, İslâm Medeniyeti Tarihi, Edebiyat ve Tarih Dersleri* bellibaşlı eserleri arasındadır.

SÖZLÜK

A

Abes	:	Akla ve gerçeğe aykırı
Agdiye	:	Yenip içilecek şeyler, gıdalar
Agnâm	:	Koyunlar
Ahkâm	:	Hükümler, yargılar
Akl—ı selim	:	Sağduyu
Aks — i tesir	:	Tepki
Aks — ül — amel	:	Reaksiyon, tepki
Ale — l umum	:	Genel olarak
Amel	:	Bir kimsenin, dinin buyruklarını yerine getirmek üzere yaptıkları, iş işlem
Amil	:	Etken, yapan, fail
Anât	:	Anlar, zamanlar, ince farklar, nüanslar
Angarya	:	Ödevi değilken birine zorla ve ücretsiz olarak gördürülen iş
Arif	:	Pek anlayışlı, sezgili kimse
Asakir — i Hasa	:	Osmanlı padişahının eli altında bulunan asker, muhafız kıt'ası
Asr —ı hazır	:	Şimdiki çağ
Aşâr	:	Eskiden harmandan sonra toprak ürünlerinden onda bir oranında alman vergi
Ayniyet	:	Tıpkılık

B

Bab —ı fetva	:	Şeyhülislâmlık dairesi
Baç	:	Eski Osmanlı idaresinde iskelelere uğrayan gemilerden veya kara vergi gümrüklerine gelen kervanlardan alınan vergi

Bahren	:	Deniz yoluyla
Bahriyye	:	Bir devletin deniz kuvvetleri ve örgütlerinin tümü
Bâlâ	:	Yüksek, yukarı
Bâliğ	:	Erişmiş, erginlik, çağına eren
Ba's —ü bad'el — mevt	:	Öldükten sonra dirilme
Behimi	:	Hayvanî
Belagat	:	Sözün veya yazının istenilen etkiye sağlayacak şekilde güzel ve sanatlı olması hali
Berren	:	Kara yoluyla
Beynelmilel	:	Uluslararası
Beyt — ül — harâm	:	Kâbe'ye verilen ad
Bid'at	:	Sonradan meydana çıkan din hükümleri ve âdetler
Bittabi	:	Tabiatı ile
Budun	:	Siyasal durumları ne olursa olsun, töre, dil ve kültür nitelikleri bir olup boy ve soy bakımından birbirine bağlı bulunan insan topluluğu
Buk'a	:	Toprak, yer, ülke

C

Câmia	:	Topluluk
Câvidâni	:	Sonrasız, ebedî
Cedid	:	Yeni, kullanılmamış
Celâl	:	Ululuk, büyüklük, heybet
Celcelutiyye	:	Bir duânın adı
Celvetiyye	:	Bir tarikat adı
Cemâdat	:	Cansız yaratıklar

Cevâz	:	Kanun veya törenin verdiği izin
Cevher	:	Öz madde
Cihâd	:	Din uğruna savaş
Cumhur	:	Halk, topluluk
Cüzütam	:	Askeri, birlik

D

Dâr — üt — tedris	:	Ders görülen yer, medrese
Dâr — üt — terbiye	:	Terbiye olunan yer, okul
Der'uhde	:	Üzerine almak
Divan	:	Eskiden devlet adamlarının kurduğu büyük meclis
Divân — ı hümayûn	:	Halkın dava ve şikayetlerinin dinlenip hallolunduğu, devlet işlerinin görüldüğü padişah huzuru
Diyanet	:	Din, dindarlık
Düstur	:	Genel kurul, başyasa

E

Ecir	:	Sevap
Edyân	:	Dinler
Efkâr—ı umumiyye	:	Halkın, umumun düşüncesi
Efrâd	:	Fertler, bireyler
Ehl — i sünnet	:	Peygamberimizle sahabelerine inançta bulunanlar
Emir-ül'mü'minin		Mü'minlerin başı, halife
Enmûzec	:	Tip,model
Esmân	:	Kıymetler, değerler
Eş — hür — ül — hurum	:	İslâmdan evvel, savaşın ve ölümün haram edildiği Arabi aylardan Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları

Evâmir—i ilâhiyye : Tanrı'nın buyrukları
Evfak : En uygun
Eyâlet : Yönetim bakımından kendine göre bağımsızlığı olan büyük il
Eytâm : Yetimler
Ezmân : Zamanlar, anlar
Fâhiş : Ölçü, dışı, aşırı
Fakr : Fakirlik, yoksulluk
Fârig : Vaz geçen, çekilen
Fart : Aşırı, aşırılık
Fasih : Güzel, düzgün ve açık konuşan
Fellâh : "Çiftçi" anlamında ise de, yalnız Mısır köylüleri hakkında söylenir.
Fer'i : Asılla ilgili olmayan, ayrıntılı
Fetih : Bir şehir veya ülkeyi düşman elinden savaşla alma
Fevri : Birdenbire, düşünmeden yapılan
Feza : Ucu bucağı bulunmayan boşluk
Fıkıh : Müslümanlıkta din ve dünya işleri hakkında ana kaynaktan yararlanarak konulmuş olan kuralların topu
Fırifte : Aldatılmış, kandırılmış, aldanmış
Fürûht : Satma
Fücûr : Günahın her çeşidi

G

Garizi : Tabii, yaradılıştan, kendinden
Gaybûbet : Kaybolma
Gayr — i menkûl : Taşınmaz, göçümsüz
Gazve : Din düşmanı üzerine yapılan sefer, savaş
Gözgü : Ayna

Gusül : Islam dininin gerekli gösterdiği hallerde ve yolda yıkanıp abdest alma

Gûnâ : Türlü, gidiş, yol

Güherçile : Barut imalinde kullanılan, kükürde benzer bir maden

H

Hadd — i fasl : Aralık

Hadis : Peygamberimizin kutsal sözü

Haiz : Olan kendinde bulunan

Halef : Birinden sonra gelip onun yerine geçen kimse

Halel : Bozma, bozukluk

Halet —i ruhiyye : Ruh hali, ruh durumu

Hal —i hazır : Şimdiki durum

Hâlik : Yaratıcı

Halkavi : Halka şeklinde olan

Halkiyât : Folklor

Hân —ı yağma : Türklerin yağma ile biten ziyafetleri

Hanif : İbrahim peygamberin dinine bağlı

Haric'ül —ezvaç : Dışardan evlenme

Hasbeten : Uğruna

Hâtemihilâfet : Hilafet mührü

Havas : Eskiden kendini halktan ayrı ve üstün sayan ve kendisinde bir çeşit ayrıcalık gören yurttaş sınıfı

Havayic — i zaruriyye : Giderilmesi gereken ihtiyaçlar

Hayâlhâne : Kuruntu melekesi

Hazar : Barış halinde olma

Hem — zad : Ayni zamanda doğan, yaşdaş

Hem — zemân : Çağdaş

Hengam : Zaman, vakit
Hiyaban : İki taraflı ağaçlıklı yol
Hicret : Göç etme, Hazret—i Muhammed'in Medine'ye göç etmesi
Hikmet : Sebep, bilgelik
Hikmet—i vücut : Varlık sebebi
Himâye : Koruma
Hitâm : Son, bitim
Hizip : Bir topluluk içinde amaçtan az çok ayrılan küçük bir topluluk, bölüntü,
Hudus : Meydana çıkma
Hukuk : Töre, yasa ve türlerin bütünü
Hukukiyât : Hukuk bilgisi
Hurdebin : Mikroskop

I

Istıfa : Ayıklama, seçilme

İ

İaşe : Yedirip içirme
İbtidar : Bir işe başlama
İcâbât : Gereklilikler
İcabet : Uyma
İcâz : Aciz bırakma, acze düşürme, prestij
İcbar : Zorlamalar
İclâs : Oturtma, tahta çıkarma
İcma : Herhangi bir dini konuda anlaşma
İçtihad : Fıkıh'da yeditulâ sahibi büyük din bilginlerinin Kur'an—ı Kerim ve ehâdi s'i nübüvviyeye müsteniden vazettikleri şer'i düstur

İdad : Sayı, hesap, sıra

İ'dâdi : Eskiden aşağı yukarı lise derecesindeki okullara verilen ad

İdame : Sürdürme, devam ettirme

İfaze : Bereketlendirme

İfrag : Bir halden öteki hale çevirme

İftâ : Fetva verme, bir işi fetva ile halletme

İğtidâ : Gıdalanma, yiyip içme

İhrâm : Kabe'ye girerken hacıların örtündükleri dikişsiz bürgü

İhsaiyât : Sayılama, istatistik

İhsas : Sezdirme, üstü kapalı anlatma

İhtiram : Saygı

İhtisap : Eskiden belediye işlerine verilen ad

İhtiyar : Seçme

İhyâ : Canlandırma, diriltme

İka' : Yapma, etme, vukua getirme

İkame : Yerine koyma, yerine kullanma

İkametgâh : Konut

İkdâm : Gayret ve sebatla çalışma, devamlı çalışma

İkdar : Güçlendirme

İkrâz : Ödünç verme

İksir : Eskiden birçok hastalıkları iyi etmek, içinde birtakım iyi etkiler yaratmak gibi özellikleri olduğuna inanılan adı var, kendi yok bir sıvı

İktida' : Uyma

İlâm : Bildirme, bir davanın mahkemece nasıl bir hüküm ve karara bağlandığını gösteren resmi vesika

İlliyyûn : Cennet'in ve gökyüzünün en kutsal, en yüksek tabakası

İlmihâl : Kitap
İltibas : Birbirine karışma
İmâ : Dolayısıyla anlatma, imleme
İmece : Birçok kimsenin toplanıp elbirliği ile bir kişinin işini görmesi ve böylece işlerin sıra ile bitirilmesi
İnfâz : Bir yargıyı yürütme, yerine getirme
İnfirad : Ayrı durma, yalnızcılık
İnhâ : Bir vazifeye ta'yin veya bir maaşa terfi için yazılan yazı
İnhisaf : Tutulma, parlaklığı gitme
İnsilâh : Soyulma, sıyrılıp çıkma
İnşikak : Yarılma, çatlama
İntaç : Sonuçlama, bitirme
İrbâh : Faizle para verme
İrca' : Döndürme
İrtika' : Yükselme, yukarı çıkma
İs'ad : Yükseltme, yukarı çıkartma
İsâl : Ulaştırma
İstiare : İğreti olarak alma
İstidlâl : Dolayısıyla anlama, bir şeye dayanarak hükme varma
İstizah : Gensoru, bir şeyin açıklanmasını istemek
İştikak : Bir kökten gelen kelimelerin açıklanmasını istemek
İtfa : Bir borcu ödeyerek kapatma, söndürme
İtikaf : Dünyadan elini eteğini çekip bir köşeye çekilme
İttirat : Saat gibi tek düzenli
İttisal : Bitişme
İzmihlal : Yıkılma, çökme
İztirâr : Çaresizlik, ihtiyaç, zarûret

K

Kabalak : Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda kullanılmış olan şapkaya benzer bir çeşit başlık

Kabl —et— tarih : Tarihten evvel

Kaadi—l —kudât : En büyük kadı, Şeyhülislam veya Kazasker rütbesinde bulunan kimse

Kal : söz, laf

Kaliçe : Küçük halı

Kalpak : Hayvan postundan veya buna benzer kumaştan yapılmış başlık

Kanton : İsviçre konfederasyonunu meydana getiren devletlerden her biri

Karabet : Yakınlık, hısımlık

Kaside : Eskiden, onbeş beyitten aşağı olmamak, bütün beyitlerin ikinci mısraları en baştaki ile kafiyeli bulunmak ve çoğu büyükleri övmek üzere yazılan şiir

Kast : Hindistan'da halkın ayrılmış olduğu birbirine karşı kapalı sınıflardan biri.

Kavil : Söz

Kavim : Budun

Kavmiyât : Etnoğrafya

Kazâ : Davaları görme işi

Kazasker : Eskiden büyük bir ilmiyye aşaması

Kehkeşan : Samanugrusu

Kelam : Olgunluk, yetkinlik

Kemiyet : Nicelik

Kerhen : İstemeyerek, gönülsüz

Kesafet : Yoğunluk

Keşif : Bulma,

Kılan, Klân : İlkel toplumlarda birkaç ailenin bir arada yaşamasından meydana gelen kabile

Kıyâs	:	Bir şeyi başka bir şeye benzeterek hüküm verme
Kollektivizm	:	Ortaklaşacılık
Koloni	:	Sömürge
Komite	:	Siyasal bir gayeye varmak için silâh kullanan gizli topluluk
Konfederasyon	:	Devletler birliği
Kubh	:	Çirkinlik
Kur'a efradı	:	Eskiden kur'a çekerek yeni asker olanlara verilen ad
Kurultay	:	Temel işleri konuşmak üzere bir kurumun belli zamanlarda veya gerektikçe yaptığı genel toplantı
Kuvve — i müeyyide	:	Yaptırım gücü
Kuvve — i te'yidiyye	:	Destekleme kuvveti
Kuzat	:	Kadılar
Küdûret	:	Keder, tasa
Küreviyyet	:	Yuvarlaklık

L

Lâ — aletta'yin	:	Ayırd etmeksizin, rastgele
La — yetegayyer	:	Değişmez, bozulmaz
Lâ — yezâl	:	Bitimsiz
Lede — l — iktizâ	:	Gerektiği zaman icap ederse
Ledünni	:	Allah bilgisine ve sırlarına ait, onunla ilgili
Lisaniyât	:	Dilbilimi
Lovayyalizim	:	Ma'kuliyet ve kanun dairesinde olma

M

Ma—ba'd—et—tâbiiyye	:	Fizik ötesi, metafizik
Ma—bih—it tatbik	:	Uygulamaya vesiyle olan
Maderi	:	Annelik, analık

Maderi aile	:	Annenin hâkim olduğu aile
Mahmi	:	Korunulan
Ma'kulât	:	Aklın uygun bulduğu, akıl ile bilinen şeyler
Makulevi	:	Kategorik
Ma'mur	:	Baymdır
Marazi	:	Hastalıkla ilgili
Ma'şer	:	Topluluk
Ma'yub	:	Ayıplanmış
Mecelle	:	Fıkıh ilminin muameleye ait olan kısmına dair Tanzimat'tan sonra telif edilmiş bir eser
Medyum	:	İspirtizmacılara göre, insanlarla ruhlar arasında aracılık yapmak kabiliyetinde olan kimse
Mefkûre	:	Ülkü, ideal
Mahakim	:	Mahkemeler
Mekanen	:	Mahal ve yer itibariyle
Me'kel	:	Geçim yeri
Mekrûh	:	İslam dininde haram derecesinde zorlu olmayan yasak
Melek—üs—sıyâne	:	Koruyucu melek
Memalik—i mahrusa	:	Osmanlı ülkesi, Türkiye
Menasik—i İslamiye	:	İslamın ibadet yerleri
Mendûb	:	Şeriatça yapılması uygun görülen
Mesâğ	:	İzin, cevaz
Meşayih	:	Şeyhler
Meşiyyet	:	İrâde
Meşruiyyet	:	Kanuna uygun bulunma
Mevâki	:	Mevkiler, yerler
Mevâşi	:	Davar ve mal gibi hayvanlar
Mevkut	:	Süreli, belli vakitlerde çıkan
Miri	:	Beğlik, devlet hazinesine ait

Muallâkat : İslamdan önce Arap şairlerinin beğenilip Kâbe duvarına asılmış meşhur yedi kasidesi

Muaşşir : Ondalıkçı vergisini tesbit eden ve alan

Mübah : Yapılması, Müslüman dininee ne yasak edilmiş, ne de buyurulmuş olmayan

Mubassır : Gözetici, okullarda öğrencilerin durumu ile yakından ilgilenen, düzenliği sağlayan kimse

Muhabbetullah : Tanrı sevgisi

Muhadenet : Yakın ahbaplık, dostluk

Mukannen : Belli, belirli

Mukarin : Yaklaşan, kavuşan

Muktezi : Lazım gelen, icap eden

Muntafı : Sönen, sönük

Mu'tekif : Bir ibadethaneye çekilip namaz, niyaz ve ibadetle meşgul olan

Mutezile : Kaderi inkar edip'' kul, ettiklerinin yaratıcısıdır'' diyen ve Allah'ın sıfatları konusunda sünnet ehlinden ayrılan bir Müslüman felsefesine uyanlar

Muzaaf : İki kat

Muztar : Zorda, zorunlu, zaruri

Mübayenet : Ayrılık, başkalık

Mübdi' : Türeten, yaratan

Mübellig : Haber veren, bildiren

Müfaheme : Anlaşma

Münâkiz : Birbirini tutmayan

Münker : Din yasağı, inkâr edilmiş

Münkir : Tanrı'nın var olduğuna inanmayan

Müstease : Fosil

Mütezâd : Zıt olan, çelişik olan

Müvellidülhumuza : Oksijen

Müvellidülma' : Hidrojen

N

Naklî	:	Söylenegelen
Namiye	:	Bitkilerin büyüme gücü
Nâsûti	:	Dünyaya, insanlığa mensup, dünya ile, insanlıkla ilgili
Nefir — i âmm	:	İşe yarar bütün erkeklerin savaşa katılması, toptan seferberlik ilanı
Nehc	:	Doğru yol
Nesebi	:	Soya, kuşağa ait
Nifâs	:	Loğusalık hâli
Nizam — ı cedid	:	Padişah Üçüncü Selim zamanında kurulmuş olan yeni askerlik
Nukud	:	Nakdin çoğulu, paralar

Ö

Ötüken	:	Orhon ülkesinde eski Türklerin hükümet merkezi

P

Pederşahi aile	:	Babanın hâkim olduğu aile
Pes — mânde	:	Geri kalmış, geride bulunan
Pes — zinde	:	Artakalan
Proleterya	:	Günlük çalışmasıyla yaşayan, başka geliri olmayan kimselerin meydana getirdiği sınıf
Protestan	:	Prostestanlık mezhebinden olan kimse, Katoliklikden ayrılmış Hiristiyanlar

R

Rakabe	:	Kul, köle, cariye
Rebh — i mülzim	:	Fahiş faiz
Reybi	:	Şüpheci

Rücu : Geri dönme
Rüsum : Vergiler

S

Sarf ü nahv : Dilbilgisi
Sayrûret : Olma, bir halden başka bir hale değişme
Seciye : Karakter
Semiyye : Klan
Setr — i avret : Ayıp yerlerini kapama
Sipahi : Eskiden Yeniçeriler zamanında bir sınıf atlı asker
Sûk — ı ukâz : İslâmdan önce, Arap yarımadasında bulunan ve Arap şairlerinin toplanıp şiir yarışı yaptıkları Nahle ile Taif arasında kurulan ünlü panayırın adı
Süci : Şarap
Sunnet—i subhaniyye : İlâhi kanun

Ş

Şaman : Sibirya'da oturan birtakım Türk boylarında def çalarak, raksederek, şarkı söyleyerek ayin yapan ve böylece ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyi ettiğine, istenilen bir takım sonuçları sağladığına inanılan kimselere Avrupalıların verdiği ad
Şârî : Şeriat koyan, kanun koyan
Şe'niyet : Gerçeklik
Şer : Tanrı'nın emri âyet, hadis, icma—ı ümmet ve kıyas — ı fukuha esasları üzerine kurulmuş olan din kuralları
Şerik : Ortak
Şey'i : Nesnel

T

Taaddüd — ü zevcât : Birkaç kadınla evlenip nikâh altında birkaç kadın bulundurma

Tâbir — i âharla : Başka deyimle

Tabu : İlkel kavimlerde kutsal sayılıp kendisine dokunulması yasak edilen kimse veya kullanılması yasak edilen şey

Tahdik : Gözünü ayırmadan dikkatli dikkatli bakma, iyice incelemek

Taoizm : Çin'in halk dini. Cinlere, perilere, ölülere, putlara, şeytana tapmayı ve yanlış inanışlarda bulunmayı ve büyücülüğü bir araya getirmiş bir dindir.

Tat : Türk'e yâbancı olan kimselere veya topluluklara, özellikle Arap ve İranlılara veriler ad

Tesnin : Sünnet, kanun haline getirme

Teznim : Kutsal şeyleri hakir görmek ve onlarla alay etmek (Bir kimseyi, düşmanlık için birine gönderme)

U - Ü

Uhrevi : Öbür dünya ile ilgili. Ahirete ait

Üf'ûle : Fonksiyon

Z

Zadegân : (Sınıf farkı güden cemiyetlerde) soylu takımı

Zarurat : Zaruretin çoğulu, zorunluklar

Zıll — ı — ullah : Allah'ın gölgesi

Zihincilik : Akılcılık

125 LİRA